

letnik X
številka
4-5

**jezik
in
slovstvo**

1965

Jezik in slovstvo

Letnik X. številka 4-5

Ljubljana, 3. junija 1965

Revija izhaja od januarja do decembra (osem števil)

Izdaja jo Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik France Bezljaj, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Janez Sivec, Aleksander Skaza, Boris Urbančič, Franc Zadravec

Tiska tiskarna ČP »Celjski tisk« v Celju

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12,
tekoči račun pri NB 600-11-608-4 v Ljubljani

Letna naročnina 1000 din, polletna 500, posamezna številka 125 din;
za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 500 din;
za tujino celoletna naročnina 1500 din

Če poslane številke ne boste vrnili v dveh tednih, vas bomo šteli za rednega naročnika!

Vsebina četrte in pete številke

France Bezljaj Slovenski imenotvorni proces	113
Jože Toporišič Razmišljanje o Finžgarjevi prozi	118
Janez Sivec Slovnici in jezikovni pouk	125
Marija Jalen Obravnava berila pri pouku slovenščine	130
Franc Jakopin Ruski pravopis na razpotju	135

Zapiski, ocene in poročila

Tomo Korošec Češki frekvenčni slovar	145
Jože Koruza Prežihov načrt za izseljensko povest	148
Hermina Jug Ideja in kvaliteta	150
Władysław Kupiszewski Nekaj pripomb v zvezi s pomenskimi razvojem besede baba	152
Emil Štampar Zbrano delo satirika Radoja Domanovića	153
Herman Vogel Umjetnost riječi	154
Jezik	155
Bl. R. Literaturen zbor	156
F. Jakopin Osrednje ruske revije	156
Ada Muha Naša řeč	158
Martina Orožen Język Polski	159

France Bezljaj

SLOVENSKI IMENOTVORNI PROCES

Kar do danes vemo o slovenskem imenskem fondu, še ne zadostuje za vsestransko sintetično obravnavo. Premalo skrbi smo od Miklošiča dalje posvečali slovanski tvornosti. Znanstveno imenoslovje se je zadnjega pol stoletjaanimalo predvsem za predсловanske relikte na naših tleh in za substitucije alpskoslovanskih imen v bavarščini. Vse druge naloge pa smo temeljito zanemarili. Kljub temu je mogoče opozoriti na nekaj najbolj splošnih pojavov, ki zgovorno kažejo, da bi podrobna in vsestranska analiza slovenskih imen lahko znatno obogatila naše poznavanje jezikovne in kulturnozgodovinske preteklosti.

Po vsem, kar danes vemo, je bil slovenski imenotvorni proces najbolj intenziven v času od sedmega do trinajstega stoletja. Računati moramo s prvim kolonizacijskim valom neposredno po naselitvi in nekaj stoletij kasneje še z racionalno notranjo kolonizacijo. Ob koncu te epohe je bilo pri nas skoroda več naselbin, kakor jih je danes, posebno v višjih gorskih legah. Celo najmlajša zvrst imen, priimki, ki so bili v Avstriji uzakonjeni in uradno uvedeni za časa vlade Jožefa II., v Nemčiji pa šele nekaj mesecev pred začetkom prve svetovne vojne, kaže pri nas starejšo strukturo. Po jezuitskem svetniku Ignaciju se še danes pri nas veliko ljudi imenuje Nace, ne poznamo pa niti enega krajevnega imena niti priimka, izvedenega iz tega antroponima, ki je prišel v modo šele ob koncu šestnajstega stoletja.

Predslovanskih imen, podedovanih od starejših kolonizacijskih plasti, je pri nas samo nekaj odstotkov. Kakor povsod v Evropi je med njimi največ imen rek z nad štirideset kilometrov dolgim tokom. To so ostanki starejših kolonizacij, obenem z nekaterimi pokrajinskimi, krajevnimi in gorskimi imeni. Substratna imena so važna za študij jezikovne paleontologije in prazgodovine, vendar tvorijo skupaj z nekaterimi besedami enakega porekla v slovenščini posebno plast. Teh ostankov je več v goratih predelih kakor v ravninah. V stranskih dolinah imajo ponekod celo manjši potoki in neznatni kraji predсловanska imena. Gostota takšnih imen se zvišuje v smeri od vzhoda proti zahodu in to nam pove marsikaj o najstarejših odnosih med Slovani in staroselci.

Večina naših imen pa je produkt slovenskega imenotvornega procesa, in ta so za nas najbolj pomembna. Zgodovinska in arheološka raziskovanja so ugotovila, da so bili Slovani v času preseljevanja narodov še napol nomadi, ki so poznali samo sezonsko poljedelstvo na primitivno urejenih, največkrat gozdnih krčevinah, kjer so izkoristili humus in se nato pomaknili na nove krčevine. Na Češkem se pojavijo na primer Slovani že v četrtem stoletju po našem štetju, toda šele v devetem stoletju se začno razvijati prve stalne naselbine. Pri alpskih

Slovanih je bil ta razvoj verjetno pospešen, saj je v zgodnjih zgodovinskih virih omenjenih okoli trideset nedvomno slovanskih krajevnih imen že pred prihodom ali vsaj v času nastopa Cirila in Metoda; nekatera med njimi kažejo že po svoji v nemščino sprejeti podobi, da so morala vsaj imena obstajati že pred letom 800. Arheološko pa do sedaj tudi pri nas še ni izpričana nobena nedvomno slovanska naselbina iz sedmega in osmega stoletja. Po najdbah od druge polovice devetega do konca enajstega stoletja pa moramo računati na naših tleh z dvema različnima slovanskima kulturama, s kottlaško na zahodu in jugu ter z belobrdsko na severovzhodu, kar priča vsaj za ta čas o nekih značilnih razlikah med alpskimi in panonskimi Slovani. O njihovem prihodu in življenju prvih dvestopetdeset let pa slovanska arheologija in zgodovina ne moreta povedati nič določnejšega.

Ako primerjamo slovenski imenotvorni proces na eni strani s splošno-slovanskim in na drugi s srednjeevropskim, najdemo nekaj opornih točk za sklepanje. Slovani so svoje naselbine radi imenovali po neki osebi. Težko je reči, kdo je to bil, starejšina zadruga, neke vrste funkcionar ali samo ustanovitelj. Do sedaj se še ni posrečilo ločiti plebejskih imen od tako imenovanih nobilicij, plemiških imen. Poznamo samo malo. Slovani so kakor Germani in Kelti sorazmerno dolgo ohranili prastari način tvorbe antroponimov osebnih imen, sestavljenih iz dveh delov. Novejša raziskovanja kažejo, da je bil ta način ne samo izhodno-indoevropski, ampak značilen tudi za druge prakulture in nekateri imenski tipi imajo starejšo strukturo, kakor bi jo pričakovali po znanih indoevropskih gramatičnih principih.

Krajevna imena so se tvorila iz osebnih s karakterističnimi formanti, najbolj pogosto s posesivnim nastavkom -j-, npr. *Tomišelj*, v narečju *Tomišle* iz *(Vi)tomysl* ali *(L)utomysl* -j- ali -je, kar je dalo po regularnih glasoslovnih zakonih *(L)u* ali *(Vi-)tomysl'e (selo)*. Drug način izvedbe je z -ica, npr. *Sodražica*, zapisano leta 1220 *Stojdrasicz* iz antroponima *Stojdrag*, ali z -ina, npr. *Dragočajna* iz *Dragočaj*. Redke so pri nas pluralne izvedenke na -ici tipa *Braslovče* iz *Bratoslavič*, šele kasneje so se pri tem tipu uveljavila tudi stanovniška imena na -jane, tipa *Dražgoše* iz *Dražigost* -j- ali -jane. Na severovzhodu najdemo tudi tip *Lasigovci* iz *Vlastigojevci*, *Lastomerci* iz *Vlastiměr*, kar bi govorilo za domnevo, da so se dvodelna antroponima na severovzhodu ohranila dlje kakor na zahodu.

Zgovoren bi bil zemljevid, ki bi zajel vse kraje, izvedene iz dvodelnih antroponimov na slovenskih tleh. Seveda jih je treba najprej rekonstruirati. Na prvi pogled ni mogoče ugotoviti, da je npr. *Gašteraj* nastalo iz *Gostirad* -j-, bohinjski *Nomenj* iz *(Čr)nomēn* -j-, koroško *Čajna*, nemško *Nötsch*, iz *Nečajna*, *Hobovše* iz *Hotěbōd-ja* vst. in podobno. Dobili bi pa brez dvoma obris dela najzgodnejše kolonizacije.

Dvodelna slovenska imena so pri večini Slovencev prišla iz trabe, še preden se je zastvorbo imen uveljavil posesivni format -ov- ali -in tipa *Anhōva*, *Perovō*, *Gočeva*, *Petrina*. Samo na skrajnem severovzhodu, v Prekmurju in v Prlekiji, se je uveljavil poseben imenski tip na -ci, -ovci, tam najdemo imé *Lasigovci*, vendar tudi tam prevladuje pri dvodelnih antroponimih še tip brez -ov-, npr. *Radmožanci*, *Radoslavci*, *Radvenci* poleg izvedenk iz hipokoristik tipa *Radkovci*, *Jursinci*, *Jurovci*.

Način tvorbe s posesivnim -j- je še za nekaj časa preživel dvodelna slovanska antroponima. Najdemo ga v biblijskih imenih stare zaveze, ki jih je cerkev prepovedala uporabljati okoli leta tisoč, npr. *Obramlje* iz *Abraham* in tudi

pri germanskih antroponimih, ki so sledovi salzburške oblasti tipa *Vizmarje*, *Günclje*. Izredno pogosten je še v slovanskih hipokoristikihi tipa *Radonilja*, *Libanja*, skoraj izjemno pa v krščanskih antroponimih tipa *Marlinje*. Isto velja tudi za pluralni tip na *-iči*, ki je v krščanskem imenu izkazan samo enkrat v *Petrovče*. To nam omogoča presojati čas njihove produktivnosti, kar pa v 9352 Hipokoristika se seveda niso razvila šele pri nas, saj kažejo njihovi načini tvorbe, da so praslovanska dediščina. Za naše ozemlje so posebno značilna hipokoristika na *-elja* v imenskih tipih *Ljubelj*, *Radelj*. Glasoslovno odgovarjajo balt-skemu tipu *-ulis*, npr. litavsko *Gerūlis*, a so na srbohrvatskem ozemlju izredno redka. Ta hipokoristični formant je bil tako produktiven, da so ga pritikali celo na drugače tvorjena hipokoristika. Imena *Črnomelj*, *Dragomelj* pričajo, da so hipokoristika *Črnom*, *Dragom* podaljšana še z *-elja* formantom. Poznamo po slovanskem svetu samo še en takšen primer v staroruskem mestnem imenu *Zitōmēl*. Zelo produktiven je pri nas tudi format *-enta*, v krajevnih imenih tipa *Radeče*, *Črneče*, ki je služil verjetno za izvedbo patronimik; iz očetovega imena izveden naziv sinia. V naših priimkih srečamo *Stare* poleg *Starič*, *Černe* in *Černič*, *Petrie* in *Petrič*. Tvorbo patronimik na *-entā* najdemo samo na belorusko-poljski meji; povsod drugje pri Slovanih ima to funkcijo samo formant *-ič*. 2 03992 v

Petre je torej Petrov sin, imena *Črn*, *Star* so bila prvotno samo vzdevki; kasneje, v fevdalni dobi pa so se razvila v plebejska antroponima. Krajevna imena so se tvorila razumljivo samo iz nobilicij; iz imen boljših slojev. Cerkve jih je tolerirala skozi stoletja do tridentinskega koncila proti koncu XVII. stoletja, ko je prepovedala rabo vseh drugih imen razen svetniških. 0201 101 bef om22

Naši priimki tipa *Žibert* iz *Stegfried* ali *Žebot* iz *Siegboto* pričajo s svojim začetnim *z-* za nemško *s-*, da so bila sprejeta že zelo zgodaj, še v dobi mode dvodelnih antroponimov, nakar so se razvila najprej v hišna imena in kasneje v priimke. V srednjem veku je nova moda potovala iz Italije najprej na Dunaj in od tam se je širila po Nemčiji. Dunaj je bil prvo nemško mesto, kjer je že v XII. stoletju imel svoj priimek vsak meščan, ki je bil hišni posestnik. Kakor je na primer Ljubljana dobila filharmonijo po tej poti že dve leti pred Dunajem, se je tudi navada hišnih imen in priimkov razširila že zelo zgodaj tudi pri nas in v XII. stoletju se uvajajo hišna imena celo za kmečke grunte. 220202 23 10202

V *Žal* se v podrobnejšo analizo hišnih imen in priimkov ne moremo spuščati, dokler ne bo sistematično zbrano gradivo iz vseh zgodovinskih virov. Čeprav nekoliko mlajša, je tudi ta imenska plast, važno kulturno-zgodovinsko gradivo, ki bi znatno dopolnilo tudi naše poznavanje razvoja jezika. Ko sem na primer pred leti razmišljal o imenu *Primskovo*, si nisem mogel priti na jasno o elementu *-sko*. Ruščina pozna izrazito pejorativni *-sk* zasmehovalni sufix *-isko*; toda zakaj bi se nekoč recimo v XIII. stoletju imenoval *Primisko*? Šele ko sem s primerjalno slovanskim gradivom ugotovil, da so imena *Primic*, *Pristopavec*, *Pristov* nekdanja apelativa, ki v beloruščini ali v slovaščini še danes pomenijo zeta, ki se je priženil v ženinovo hišo, mi je bilo ta izolirani pejorativni sufix *-isko* v tretnjku jasen; saj ne gre za hipokoristik, ampak za zaničljiv vzdevek. Vsi imenski tipi prehajajo drug v drugega in so tesno povezani z besedami. 10202 23 10202

Vendar so imenski tipi tesno povezani med seboj s skupno problematiko. Vsaka imenska tvorba je vršila v jeziku svojo posebno funkcijo, ki se je včasih v obdobju največje produktivnosti lahko še znatno razširila. Zanimiva so na primer krajevna imena na *-sko*. Ta sufix še danes ni do kraja izgubil svojega prvotnega kolektivnega posejivnega pomena. Če se neko polje imenuje *Veržesko*, je nekoč gotovo pripadalo veržejski steni. Najstarejša slovenska imena tega

tipa so izvedena iz starih plemenskih nazivov. Vas *Gorjansko*, prvič omenjena po letu 1086 *Gorianus*, je pripadala plemenu *Gorjane*. *Gomilsko*, pisano v XIV. stoletju *Goemilts*, *Gomilez*, *Gomylyzk*, spominja na *Gomiljane*. Seveda ni potrebno misliti, da je to še isto praslovansko pleme *Mogyljane*, ki ga poznamo iz ruskih virov, ampak je lahko že odsev nove plemenske ureditve, nastale že na naših tleh. *Kojsko*, po letu 1086 *Culsa*, *Culsha* priča za *Koljane*. Del teh imen kaže celo na predslovanska plemena; tako bi *Idrsko*, po 1086 *Idrscia*, glasoslovno najlaže povezali z antičnim venetskim etnikom *Edrani*. Ime vasi *Baske* na Banjščici lahko razložimo glasoslovno samo iz *vētskē* k etniku *Venti*, verjetno *Veneti* ali morda slovansko *Anti*. Tudi *Morsko* ob Soči, v narečju *Morskjé*, z *Morskjega*, bi utegnili skrivati takšen star etnikon *Naristi*. Kasneje so tvorjena takšna imena celo iz poklicev, npr. *Sarsko*, 1482 zu *Hüntarn* iz *p̣saṛḅsko* k *p̣sari* ali *Runarsko*, 1436 *Runarisk*, 1461 *Runarsko*, kar spada k *runari* »volnarji, kožuharji«.

Težko pa je reči, ali so ta imena sled nekdanjih vazalskih odnosov, sekundarne kolonizacije ali pa samo nekdanje zemljiške lastnine. Sufiks *-ḅsko* je ostal produktiven skozi stoletja, je pa v slovenščini izredno redek v priimkih; *Pleterski* je verjetno nekdanji podanik Pleterskega samostana, *Briški* spravljajo v zvezo z imenom kočevske vasi *Briga*, in s tema dvema primeroma je slovenska zaloga tega tipa malodane izčrpana.

Posesiva na *-j̣ḅ* so morala v jeziku zgodaj zamreti, ker je slovenski glasoslovni razvoj zabrisal njihovo jasnost. Že zgodaj je iz *Vit-j̣ḅ* nastalo *Vič*, iz *Vit-ja* enako *Viča*, *Tichobd-j̣ḅ* je dalo *Tihaboj*, in podobno. Ker je *Želeče* pisano med leti 1050—80 *Cilintum*, *Zilinta*, med 1075—90 pa že *Zilecca*, nam to omogoča ne samo zanesljivo rekonstrukcijo imena v *Želēt-je*, ampak izvemo iz starih zapisov marsikaj o času, ko so se v jeziku dogajale fonetične spremembe. Iz današnjega stanja teh imen pa vidimo, kako so se različno razvijala. *Vič* sklanjamo danes kot samostalni, genitiv z *Viča*, *Želeče* pa je ostalo pridevnik, genitiv *Želečega*. Pogosto pa je k temu tipu pritaknjen še stanovniški formant *-jane*, k Radeče iz *Radēt-je* je nastalo *Radečane* in to se je še enkrat skrajšalo v današnje pluralno *Radeče*, genitiv z *Radeč*. To se je verjetno dogodilo šele v novejšem času. Črnuče iz *Č̣rnut-j̣ḅ* je leta 1403 zapisano ze *Zernutschi*, kar govori za slovensko edninsko sklanjatev.

Vedeti je treba, da se imena skoraj nikoli niso rabila v prvem sklonu. V slovenskem knjižnem jeziku si še danes nismo na jasnem, ali je k odvisnim sklonom z *Gorenjskega*, na *Gorenjsko*, na *Gorenjskem* pravi nominativ *Gorenjsko*, *Gorenjska* ali *Gorenjci*. S skloni v imenih je včasih križ. Današnje ime *Lesce* je na primer stari lokal *ṿḅ lēṣḅcē* k *lēṣḅḳḅ* »gozdič«. Ko je jezik opustil to staro lokalno končnico, ohranjeno samo v prislovih tipa *narobe*, *nalice*, so ime na *-e* občutili kot akuzativ množine. Enak razvoj imajo imena *Jesenice*, ali *Pece*, toda današnje ednino *Peca* za gorsko ime so naredili turisti (nemška množinska oblika je *die Petzen*). Največ slovenskih imen, ki se sklanjajo v množini, so stari akuzativi. Današnje *Grabonoš* je bilo nekoč gotovo *Krabonoše*, kakor kažejo nemški zapisi okoli 1300 *Krobenuschen*. *Krabonoši* je pomenilo »tisti, ki nosijo maske«. Ime je tvorjeno po vzoru *Benetke*; prebivalci so se imenovali *Venetici* (iz tega hrvaško *Mleci*), slovenska oblika imena je akuzativ *Venetiķe*.

Najstarejša stanovniška imena na *-jane* so se tvorila samo iz geografskih pojmov, kakor npr. *Gorje* iz *Gorjane* h *gora* ali *Pleterje* iz *Pleterjane* k *pleter* »ograja, plot«. Zanimivo je, da so se v sorazmerno širokem pasu na zahodu od Zilje in zgornjega Gorenjskega do Krasa ohranili ostanki stare deklinacije teh stanovniških imen, v genitivih z *Gorjan*, s *Cerkljan*, z *Dutovljan*. Še bolj arhaičen pa je

stari lokal na -s, ki je v nekaj redkih primerih izpričan tudi pri nas v starih nemških substitucijah za slovensko ime, na primer *Naklas*, *Nakles*, *Nokles* za naše današnje *Naklo*, ki se sklanja pridevniško z *Naklega*, ali celo z *Naklna*. Nemška oblika imena kaže na praslovansko *Nakъl'asъ* k *Nakъl'ane*, enako *Pleterias* poleg *Pleteriach* iz slovanskih lokalov starejšega *Pleter'asъ* in mlajšega *Pleter'achъ*. Iz mnogih primerov se lahko prepričamo, da so stoletja uporabljali drugo poleg druge obe obliki imena, pravo krajevno in stanovniško, šele v novejši dobi je prevladala ena sama. Stanovniško ime je šele po izenačenju lokala v *Gorjah* z nominativom *Gorje* izgubilo svojo staro funkcijo in postalo pravo krajevno ime. Ta proces pomenskega prevrednotenja je potegnil za seboj tudi neskrajšana imena tipa *Trojane*, *Poljčane* poleg *Vrbljene*, *Smrjene*, ki so doživela mladi dolenjski preglas -'a- v -'e-. Stara praslovanska imena na -'ene tipa *Gor'ene*, *Dol'ene*, *Pol'ene* so pa postala deloma pridevniki *Gorenje*, *Dolenje* ali drugačne ednine tipa *Polena* (odtod tudi priimki *Polenec*, *Dolenec*, kakor *Slovenec*).

To so najbolj razširjene tvorbe v naših slovenskih krajevnih imenih. Zanimive so pa tudi toponimične baze, osnove, iz katerih so imena izvedena. Povečini so to splošni geografski pojmi, oznake po vrsti ozemlja in rastlinstva, vmes pa tudi stari kulturni pojmi, ki so za kulturno zgodovino izredno važni. Če se hočemo na primer prepričati, kaj nam pove jezik o utrjevanju naselbin, bomo našli na delu Štajerske imena iz osnove *tynъ* »obzidje« v imenih *Tinje* in *Tinsko*. Nekoliko bolj proti jugovzhodu so imena iz osnove *pleterъ* »ograja«. Na jugozahodu se pojavi *kolъ* v *Kojsko* in imena *Koljane* srečujemo na Kvarnerskih otokih. V južnem pasu pa se na mejah pojavlja osnova *zeml'ъnъ* »nasut, obdan z nasipom« v *Zemon*, *Zemona*, *Podzemelj*, kar s številnimi južnoslovanskimi imeni tipa *Zemun* in celo novogrškega *Zemiane* kaže na tip južnoslovanske utrdbe. Imena *Mirje* in *Mirišče* iz latinskega *murus* »zid« pa pričajo o kontaktu s staroselci.

Ta primer je dovolj prepričljiv za ugotovitev, da je pri toponimičnih bazah izredno važna sinonimika in geografska razširjenost posameznih osnov. Besede so se v jeziku v tisoč letih bodisi posplošile ali so izumrle, areali vseh tistih, ki so postale in ostale toponimične baze, pa povedo marsikaj o stanju v prvih stoletjih kolonizacije. Ni pa teh sledov vedno lahko prebrati. Jezikoslovec se bo obotavljal z odgovorom, zakaj se na našem ozemlju mešata med seboj osnovi *vъsъ* »vas« in *selo*. Kasneje je *selo* dobilo pomen manjšega zaselka, vendar najdemo poleg *Mala vas* in *Vasca* tudi *Velesovo* iz *Velojêselo*. Morda sta v *selo* sovpadli dve različni besedi, staro *sedlo* »naselbina« in *selo* »polje«, naravnost pa tega ne moremo dokazati. Prav tako je težko vsestransko zadovoljivo pojasniti, zakaj so iz dveh besed sestavljena imena imela včasih en sam naglas, npr. *Dobrépole* iz *dobrojêpolje*, enako *Dropole*, *Doropolje*, *Dorepovlje* ali *Dolgoše* in *Dhorše* iz *dľgojъvъsъ* (+ *jane*), enako *Hobovše*, *Bilčovs*, *Biljovs*, *Govs*, medtem ko je pri stotinah takšnih imen prevladal dvonaglasni tip, npr. *Slovenj Gradec*.

Za vsak takšen pojav bi bilo treba skrbno pripraviti poseben zemljevid. Šele potem bi se dalo z večjo gotovostjo razbrati, kaj je starejše in kaj mlajše in kaj od vsega tega pripada že celo različnim migracijskim tokovom praslovanske naselitve. Stari pojavi so mogli vsaj lokalno ostati produktivni, medtem ko so druge hitreje izumrli. Samo v pasu Sotla—Kolpa najdemo na primer imena *Zibot*, *Zjot*, *Djot*, ki so po poreklu prastari aktivni sedanjiški deležniki od glagolov *zibati*, *zijati*, *duti*. Že nekaj desetletij je veljalo v slavistiki mnenje, da se ta imenski tip pojavlja samo v nekdANJI pradomovini Slovanov, saj je bil arhaizem

že dolga stoletja pred prvimi selitvami. Samo v pasu Koroska-Kras-Gorjanci se pojavlja na primer stari pasivni sedanjski deležnik v imenih Šcedem, Šedem, Čedem iz ščediti »grod, v katerem je preppovedano sekati« in glagolu štediti. Isto, enako tvorjeno ime srečamo še dvakrat v Srbiji pri Nikšiću in Obiliću, sicer je razen v najstarejši cerkveni slovanščini pasivni sedanjski deležnik pri južnih Slovanih zgodaj odmrlo, da celotno primerno se lahko pričajo iz mnogih primerov v Vendar je v imenih še mnogo nepojasnjenega. Ker se ime lahko prepese od reke na naselbino ali na sosednji hrib ter obratno, ni zanemarljiv pripomoček pri iskanju imenske baze in njegovega pripomena niti lega niti današnji pomeni zvočno podobnih besed. Leta in deta sem se trudil, da bi se približal imenu *Ulaka*. Malo je verjetno, da bi prišlo zanje v poštev današnje slovensko *vlaka*. Za kraj *Ulaka* nad Horjulom srečujemo zgodovinske zapiske v XV. in XVI. stoletju *Oblack*, *Nā Vblaky*, *Nā vblackhy*. Dolenjski izgovor *uglakā* za *Ulako* pri Velikih Laščah priča za staro -o ali celo -no. Celo ime *Voljaka* pri Hotavljah je sporočeno leta 1400 kot *Vblach*. Zato je najbolj verjetna rekonstrukcija vseh teh imen *ob(ʔ)loka*, enako kakor pri *Bloke*, ki so že leta 1230 zapisane *Oblach*. Na prejšnjem lahko samo ugibamo, kaj je treba izvajati iz *ob(ʔ)loka* »okno« in kaj iz *ob(ʔ)loka* »dolina, ovinec, krivina«.

Naša znanost se je od Miklošičeve smrti dalje premalo ukvarjala s slovenskim imenoslovjem in z analizami slovenskega imenotvornega procesa. Zato je ostalo še na kupe prezrtih, neobdelanih pojavov, ki jih razumljivo ni mogoče vseh opaziti in rešiti kar čez noč. Neprimerno več dela je bilo opravljenega v stratigrafiji imen, v ugotavljanju predсловanskih imen in v lučenju alpskoslovenskega substrata na kasneje ponemčenem ozemlju v Avstriji. Z imensko analizo lahko danes že dokaj natančno začrtamo mejo slovenske naselitve v južnovzhodnih Alpah in ugotovimo celo čas, kdaj se je ta ali oni predel podredil bavarskemu vplivnemu območju. Vendar še ne vemo vsega, kar bi bilo mogoče izvesti iz imen.

Ta primer je dovolj prepričljiv za ugotovitev, da je pri toponimskih bazah izredno važna sinemika in geografska razširjenost posameznih osnov. Besede so se v jeziku v tisoč letih poslošile ali so izumrle, zlezi vseh tistih, ki so postale in ostale toponimčne baze, pa povedo marsikaj o stanju v prvih razvojnih fazah. Ni pa teh sledov vedno lahko prebrati. Jezikoslovec se do obnavljanja z odgovorom, kakaj se na našem ozemlju mešata med seboj osnovi.

Jože Toporišič

RAZMIŠLJANJE O FINŽGARJEVI PROZI

Finžgarjeva proza — kakor njegova umetnost sploh — se je razvijala v izredni odvisnosti od avtorjeve ideološke volje. To pomeni, da se je razvijala v težkih pogojih. Pogoji bi bili težki v takih okoliščinah tudi tedaj, ko bi bila ideološka volja tako rekoč najnaprednejša, tj. ko bi bila izraz resničnih koristi večine občestva, v katerem se hoče uveljaviti in je tudi določena, da se v njem uveljavi. Najnaravnejše umetniško ustvarjalno izhodišče je namreč iz celotnosti nega doživetja določene stvarnosti, danosti, trenutka itd., iz doživetja pojavnosti skratkar, ki ima v sebi tako rekoč vse attribute življenjske tipičnosti, prepričljivosti, izkustva, resničnosti, zaokroženosti, interesne določenosti, konkretne in simbolne vrednosti in kar je še takega, kar iz kopice lastnosti in pojavov tvori jasno spoznavno samostojno strukturo. Toda F. S. Finžgar ni izhajal vse predolgo ne od stvari in pojavov, kakršni so; še več: njegovo napredno življenje absolutno sposobno in pravno sta-

lišče, ki ga je prejel od kmečkih staršev, so motili nazori, ki res ni mogoče reči, da bi bili izraz uzakonjenih človekovih naravnih in torej koristnih teženj, temveč so v veliki meri pravi nasprotno od tega. Saj kristofšmidovski ali colomovski življenjski nazori niso ne zajemali polnosti življenja, temveč ne vidi v pravi luči tudi nekaterih njegovih bistvenih pojavnih oblik. Tako je Finžgarjeva umetnost do vključno l. 1899 močno skromna – tudi če odštejemo negenialno pisateljevo nadarjenost – ne le zaradi začetniških težav, temveč prav zaradi nesnjenege, v marsičem celo posiljujočega pogleda na življenje in na tedanji svet še posebej. To nazorsko stališče je vplivalo že na izbor tematike, vplivalo pa je tudi na motivacijo, saj je naravne gibalne sile motivov podredilo nazorskemu cilju. Le ta je – grobo rečeno – kazal, kako se prestopki v življenju kažnuje, dobro pa plačuje, kakšno naj življenje ne bo, ne pa, kakšno je v vitalističnem smislu tudi lahko – in sicer ne kaznovano. Izbrano nepravo nazorsko izhodišče pri ustvarjanju umetnine je vplivalo tudi na oblikovanje likov in njihovega življenjskega okolja, saj se je rado omejevalo na ponazoritev nekompromisnega (prestopki prinese kazen, poslušnost pa nagrado) in se zato odpovedovalo intimnim, individualnim resnicam, toplemu, kot pravimo, v podobni občutenju in doživetju sveta – vse na račun življenjske oz. nrayne primernosti ali vzornosti. In še nekaj bistvenega gradi skoro neboljlenost Finžgarjevih slovsstvenih začetkov: Čisto skrajna doživljajna nerazsežnost mladega dijaškega (zavodskega) in bogoslovnega življenja, v drugem ustvarjalnem obdobju (1896–1899) pa omejitve v izpovedovanju lastnih – v mladosti pretežno ljubezenskih – doživetij. Ta omejitev je bila utemeljena s celibatnostnim in spodobnostnim kodeksom v naših tedanjih razmerah. Tako kodeks je bil, kakor pripominja Canjkar, posledica nedoživljene renesanse, dodatno pa se je podprl z jnženistično rigoroznostjo. Zvezanost mladega avtorja na enih področjih se je uravnotežila – če je mogoče tako reči – s pretiravanjem na drugih področjih, npr. v kritiki modernega in nemodernega sodobnega sveta, v strastnem obračunavanju z njegovimi zablodami, v skoro pomehkuženi idealizaciji in vzorovanju tako imenovanih pozitivnih likov ter v primojduševskem, stako rekoč obveznem življenjskem optimizmu. Pisatelj vendarle ni vedno mogel prikriti svojega pravega svetobolnega lika (prim. *Triglavi in veliko pesmi*). Da je vse to res, nam dokazujejo tista Finžgarjeva dela in deli del, kjer so zaviralne vrvine odpadle in je pisatelj lahko oblikoval nempeno, samo glede na svoje tedaj res še skromni estetski cilj in zmogljivost (prim. par drobnih stvari, karakterizacija Klemenčka, kakšen narodopisni del *Triglava* ipd.).

Umetnost zahteva od ustvarjalca iskrenosti v doživljanju in poguma v priznavanju resnice, poleg seveda veliko oblikovalnih spretnosti in znanja. F. S. Finžgarju prvega, tj. iskrenosti in naravnosti v doživljanju, ni manjkalo, pač pa poguma v priznavanju prave podobe tega doživljanja. Glede poslednjega je še v tretjem ustvarjalnem razdobju (1900–1903) menil, da se je mogoče skriti za navidezno rafinirano, bujnost tujega, splošnega, neindividualnega in osebnega življenja, oz. za neobjektivno motiviranost čustvenih in življenjskih zágonov svojih – da se izrazim z Meškom – na smrt obsojenih junakov tega obdobja. To je bil čas, ko se je od moderne jemalo, kot se je lepo reklo, tisto, kar je bilo na njej res umetniškega: stilna sredstva, izzivanje na videz solidnega, v resnici pa negativnega meščanskega samozadovoljstva, njegove materialne obremenjenosti in brezbriznosti do duhovnih dobrin; poleg tega še – neprogramsko – znervozirano potapljanje v čustvo in v duševne zanose, ki pa so ostajali v novi varianti neutemeljeni, brezrazložni, in zato neprimerni. Posebno v liriki ni mo-

goče odmisлити svojih najelementarnejših duševnih stanj, ljubezenskih hrepenenj ni mogoče sublimirati v družbeno in dobrodelno dejavnost brez ostanka zagrenjenosti, posebno v našem svetu ne, ko nam nesebično dejanje že zaradi te svoje lastnosti postane sumljivo. Tako je Finžgar tudi v prozi moral spoznati napačnost svojega početja; moral je ugotoviti, da je nesmiselno žrtvovati svoje najlepše ure ustvarjanju, ki beročemu ne prinaša zadnje, njegove resnice, in ki ustvarjalcu samemu ne daje stvaritvene utehe. Bilo je zato samo naravno, da je Finžgar, kakor nekoč svojo lirsko pesem, zavrgel tudi svojo lirično subjektivno črtico in se poskusil tam, kjer ga vezi slovstvenega in življenjskega nazora, ko jih je še vedno respektiral, vsaj preveč tiščale niso: posvetil se je v četrtem ustvarjalnem obdobju (1904—1912) problemom, ki so prizadevali naš slovenski družbeni in narodni obstoj.

V svojem drugem ustvarjalnem razdobju je bil splošno svetovnonazorsko kritičen in programski, sedaj postane načelen in kritičen predvsem družbeno in domovinsko. Iz *modernega sveta*, *Pod svobodnim soncem*, *Naša kri*, *Sama* — to je najvidnejša bilanca tega ustvarjalnega obdobja. Pobuda za stvaritev teh družbeno in narodno graditvenih tekstov je prihajala sicer kakor v prvih dveh ustvarjalnih razdobjih iz idejnosti, a ta je bila tistemu času primerna, ker je v veliki meri ustrezala težnji slovenskega naroda po tako rekoč političnem samoupravljanju in s tem v zvezi po prekinitvi s hlapčevsko oz. celo sužno narodno in čisto človečnostno preteklostjo (*Pod svobodnim soncem*, *Naša kri*). Ustrezala je tudi težnji modernega časa po pravični medrazredni ureditvi (*Iz modernega sveta*). Povedati je tudi treba, da je vse te težnje oz. koristi slovenskega naroda in družbeno zanemarjenih in izkoriščanih plasti v njem Finžgar upravičeno enačil s svojimi lastnimi težnjami in koristmi, zaradi česar je o njih lahko govoril iz polnega srca, iz zavesti »tua res agitur«.

Kljub tem ugodnim ustvarjalnim izhodiščem je estetsko zadovoljiv v precejšnji meri le roman *Pod svobodnim soncem*, medtem ko je *Iz modernega sveta* bolj dokaz za to, kako zelo še tako velik idejni tovor k umetnini malo prispeva, če njegov uveljavitveni element (v našem primeru delavska srenja in z njo povezani upravni tovarniški kader) sam nima prepričljive življenjske kvalitete, če nima prepričljivosti in mikavnosti enkratno izpričane splošne danosti. Pisatelju se ni posrečilo podati najintimnejše proletarčeve življenjske ogroženosti: zato si je pri proletarski stranki pomagal z obrabljenimi motivi fizične siromašnosti, žrtvenosti in pregladke medsebojne življenjske uravnosti ter napol propagandističnega aktivizma; neproletarski stranki pa je prikazal s klišejskimi, neindividualno obravnavanimi motivi spolnega preganjaštva in vztrajanja pri vpeljanih oblikah medčloveških in proizvodnih odnosov. To je bilo bolj življenje iz retorte kakor iz izkušnje, gledanje stvari od zunaj in ne razodetje stvari samih. Finžgar proletarskega in sploh proizvodnega okolja ni dovolj poznal, saj se je za poslednjega — in deloma celo za proletarskega — zgledoval pri kazniški osebju, medtem ko je proletarskega v pravi podobi bolj kot iz prakse poznal iz Zolaja, kolikor ga je res bral.

Veliko vernejše je življenje romana *Pod svobodnim soncem*. Je tudi nazorsko bolj sproščeno, življenjsko bolj ožiljeno, od žive krvi poganjano, v najrazličnejših graditvenih in razdiralnih strasteh razpeto, čeprav je mestoma še močno literarno uravnano. V vseh teh Finžgarjevih velikih tekstih, ki so kot celota za pisatelja pomenili prevelike naloge, pa v posameznih umetnostnih plasteh vendar dozoreva — enako še v celih krajših sestavkih tega obdobja — tisti Finžgar, ki ga, če smo pravični, po pravici imenujemo umetnika lepe, za naše

razmere nemajhne potence (prim. kmečke slike in črtice, kot so *Na petelina*, *Ecce homo*, *Življenje in smrt Mohorjeve knjige*).

Finžgar je v literaturi nastopil v času, ko je bil pri nas na višku realizem, čisto na začetku devetdesetih let. Pri realistični oz. mladoslovenski literaturi se je zgledoval v svojih prvih dveh ustvarjalnih obdobjih (1891—1899) in ločil »salonski« jeziki od navadnega, tudi takrat še predvsem iz slovenskih kmečkih ust izhajajočega. Pri prvem slavizmi in »gospice«, pri drugem poleg redkih ostankov tega še ljudske izposojenke in drugo. Razvoj Finžgarjevega stila gre v besedilih, namenjenih kmetu oz. preprostem bralcu, v smeri k značilnostim govornega jezika, v slovstvenih delih, ki jih je namenil izobražencem, pa se že v prvem obdobju rahlo nakazuje retorična in deklarativna smer, kakršno je bilo tudi naše tedanje meščanstvo. Tam težnja k ekonomičnosti, tu težnja k bujnosti, figurativnosti, k besednemu opoju. V drugem ustvarjalnem obdobju so v mladoslovenski literarni govorici že opazni naturalistični vplivi: posebno je treba opozoriti na težki, nepregledni stavek, ki napada pojav z vseh mogočih strani, namesto da bi zgrabil njegovo bistvo. — Stilne prvine tretjega ustvarjalnega obdobja so precej modernistične v izboru besede in v večjih figurativnih in stavčnih tvorbah. Pisatelj mestoma teži v ritmiziranost in sploh v oblikovni besedni opoj brez prepričljiveše motivacije. To se v četrtem obdobju uskladi v primerno učinkujoče tvorbe, čeprav vse še ni tako, kot bi moralo biti. V tem obdobju dozori tudi stilna smer, ki se zgleduje pri naravni govorici jezikovno nepokvarjenega slovenskega človeka. Dozori v skoro neprekosljivo plastičnost in v največjo mogočo stilemsko sporočilnost, ki je iz Finžgarjevega pisanja pregnala tako retoriko kot gostobesednost. Omeniti je treba še dejstvo, da se Finžgar v krajših delih približuje nekaki sintezi obeh svojih stilnih smeri, nekaki preprosti prefinjenosti, da ne rečem rafiniranosti izraza: preprostost v stavčni gradnji, pisano bogastvo v tropih in figurah, kar ostane z redkimi občasnimi upadi lastnost Finžgarjevega pisanja vse do konca njegovega dolgega življenja.

Pripovedni načini, portretiranje oseb in podajanje njihovega toka zavesti, oblikovanje pokrajine, zgradba del in njih motivacija, da, celo tematika, pravkar rečeno o stilu vzporedno krepijo in še bolj poudarjajo. V vseh teh umetnostnih plasteh se Finžgar v četrtem ustvarjalnem obdobju osvobaja nenaravnih vezi, ki kakorkoli ovirajo njegovo izpovedovanje človeško pomembnih resnic.

Kakor je pač v našem življenju: korak nazaj, vstran od cilja, ki smo ga končno spoznali in ki k njemu težimo, ni neogiben. Toda ko ga napravimo, se še bolj zavemo, kam res moramo iti. Tako je bilo tudi s Finžgarjem. Že okrog leta 1906 mu je bilo jasno, da je tako zaradi sebe, svoje pisateljske, od narave mu dane potence, kakor zaradi ljudstva, naroda, katerega del se je čutil, dolžan govoriti polno resnico, ne oziraje se na koristi tega ali onega nazorskega sestava, ki navadno vsebuje le časovno in velikokrat tudi razredno omejene koristi. Postalo mu je jasno, da je pravi, osvobojeni, duhovno razviti človek svojim dejanjem glede na tistih nekaj etičnih načel, ki od nekdanj vzdržujejo medčloveški red, najstrožji sodnik; da zanje ne more prepustiti odgovornosti nazorskemu opornemu zidu stranke, katere član je, in da mora sam uveljaviti svojega moža, svojega človeka. Vse to je Finžgarju prav v tem ustvarjalnem obdobju postalo docela jasno, a je v *Sami* vendarle še enkrat, zadnjič, poizkusil pomiriti resničnost z neprimernim, nazorsko olupševalnim pogledom z ene strani in z očrnjevalnim gledanjem z druge strani. Tako je v *Sami* še enkrat poustvaril življenje, kakršno naj bi bilo, oz. naj bi ne smelo biti, nato pa je začel od *Dekle Ančke* (1913) naprej dosledno uprizarjati življenje, kakršno je, oz. je tedaj

v širokih plasteh našega naroda bilo. Mislim, poleg *Dekle Ančke* še na *Verigo*, *Prerokovano*, *Služkinjo*, *Strice*, *(Sibirijo)* vsaj, toda ni enajstvič, omoč hoo, mexilčer pogledamo kritike in literarno zgodovinske izjave o teh Finžgarjevih delih, gotovimo, da je tako ravnanje pisatelja mogoče obžalovati iz dveh nazorovskih stališč: prvič z idealističnega, ki mu je žal, da se dokazuje neživljenjskost idealistične rigoroznosti seveda tega življenjskega, in moralnega, vrtičkarstva, drugič pa s stališča ljudi, ki so si resničnostno gledanje stvarí nezerirali samo za svoj nazorski pogled in ga zato zahikajo, kakor hitro se pojavi samorasniško ozi. neorganizirano. In vendar je bil prav s temi deli ustvarjenost, ki je odtelej k Finžgarjevi umetnosti vodilja takoi neizobraženca kot izobraženca in navse zadnje mostu po katerem se je Finžgarjeva umetnost izi strankarstva rešila na splošno človeško stališče. To pa ne le kot zanimiv spomenik preteklosti, temveč kot še vedno dokaj pomembno sporočilo tudi v naš, sedanjih, takb. zelo spreminjeni svet in čast, saj namreč de resnica, da Finžgarja lahko bere vsi, ki v umetnosti iščejo to, kar je venjeto predvsem, edino v njej mogoče najti podob človekovega življenja in njegovih najnaravnejših teženj po uresničitvi in po svobodnem in čim polnejšem razvoju naravno danih zmoglosti telesne in duhovne narave. Da pokažem na primeru: saj v teh delih ne gre za deklo Ančko in ne za hlapca Janeza, ne za gruntarja samea Matica in ženo Jančarico, tudi ne za služkinjo in ne za ponižanega brezposelnega iz let krize; gre za smisel človeškega življenja, za življenje, ki je vsak le enkrat dano, in je zločin, če ga v njegovi naravni težnji k izpolnitvi tako ali drugače sami sebi ali drugim oviramo ali celo zatremo. To je najvažnejše sporočilo Finžgarjevega vrhuškega ustvarjalnega obdobja in najvažnejše sporočilo Finžgarjeve umetnosti sploh. Učinkovito pa je zato, ker se opira na umetniške prijeme posredovanja. Samo nekaterih izmed teh se bo mogoče tukaj dotakniti.

Morda se kaže zaustaviti pri taki umetniški plasti, ki pri nas doslej še ni bila sistematično obdelana pri pripovednih položajih. Finžgar je že v svojem prvem ustvarjalnem obdobju poznal tako pripovedovanje v prvi osebi kakor tudi oba načina pripovedovanja v tretji osebi: avktorialnega pri katerem se pripovedovalec z raznimi pripombami vlika v pripovedni svet in personalnega ali sceničnega, kjer pripovedni svet stopa neposredno pred bralca, brez pripovedovalčevega posredovanja, kakor na primer na televiziji.

V prvem ustvarjalnem obdobju je Finžgar z avktorialnostjo ali vzpostavljaj pripovedni kolektiv ali pa z njegovo pomočjo laže izrekal tako imenovano moralno določene scene ali tudi vsega pripovednega dela. Ta etično razlagalna vloga avktorialnih posegov že v drugem ustvarjalnem obdobju iz Finžgarja skoroda izgine. Sploh avktorialni posegi iz objektivne Finžgarjeve umetnosti do vključno *Dekle Ančke* postopoma izginjajo, dokler se ne omeje na tako imenovano diskretno avtorsko prisotnost, ki se kó majopazljivemu bralcu razkrije v kakšni modalni določitvi prikazane stvarnosti. A še to v *Dekli Ančki* dokončno zamenja čista sceničnost. Sedaj nas junaki informirajo o poteku stvari s svojim nastopom samim, z medsebojnimi pogovori, z doživljanjem svojega okolja, in nam z odvisnim premim govorom (samogovorom) razkrivajo svoja mentalna stanja. To je Finžgarjeva pot v skrajni umetniški realizem.

Toda na ta način prénano avktorialnost starejšega pripovedništva je zamenjala že v *Prerokovanj* (1915-1917) kakor prej npr. tudi v kratkem pašusu *Našega vsakdanjega kruha* avktorialnost modernizma. Le ta objektivno ali pa tudi subjektivno pripovedovanje izgodbaintonira bz avktorialnimi čustvenimi

mogoče pojmovati kot nadaljevanje mladoslovenske književnosti, torej v bistvu kot epigonstvo ali dedišstvo. Po tem prepričanju bi Finžgar nekako samo variiral motive in problematiko ter tudi oblikovna sredstva, ki so jih Slovencem odkrili — da se omejimo na vrhove — Jurčič, Kersnik, Tavčar. Toda če sledimo temu miselnemu pramenu, pridemo nekje do točke, kjer nam postane jasno, da to velja le za obe začetni Finžgarjevi ustvarjalni obdobji, potem pa ne več, in da s prilastkom epigonstva gremo mimo resnice. V Finžgarju dejansko zveni samo-svoja, samo njegova struna, in mladoslovenska književnost sama v svojem verjetno najmočnejšem predstavniku Ivanu Tavčarju je v najmočnejših delih, kakor sta *Cvetje v jeseni* in *Visoška kronika*, celo mlajša od Finžgarjeve in deloma še istočasna. Zakaj pa ne bi Finžgarjeva umetnost po tretjem, tj. modernističnem ustvarjalnem obdobju, tako rekoč po premaganju modernizma in mladoslovenstva s tem vred tvorila mostu k modernemu realizmu, katerega ena inačica je tako imenovani socialni realizem Prežih, Kranjca in Ingoliča, druga pisanje Juša Kozaka in še druga F. Bevka? Posebno še, če bistvo novega realizma ni le v nazorski sestavini, namreč v pooktobrski socialistični oz. celo komunistični miselnosti, ali v seksualni preobloženosti, temveč predvsem tudi v novem, od moderne in deloma celo od ekspresionizma obogatenemu izrazu, v suverenem pripovedniškem in kompozicijskem obvladanju tematike, v načinu podajanja zavesti, v bolj novelški in kratkozgodbni strnjenosti, in ne v obremenjenosti z zastranitvami ali celo v preobsežnih tekstih, ki so skoro neprebavljivi.

In končno: slovstvenih del ni mogoče presojati le glede na tisto mesto, na katero jih postavlja čas njihovega nastanka in objave. Ali ni zapisano, da je umetnost večna, tj. da — v našem primeru — slovstvena dela obstajajo drugo poleg drugega, ne drugo za drugim; da si bralec iz obstoječe istodobnosti ponujajočih se del izbira tista, ki mu imajo kaj povedati ne glede na posebno učinkovanje, ki raste iz vključenosti literarnih del v časovno zaporedje nastanka. Saj Giottove nerealistične perspektive in kompozicije prav gotovo ne doživljam s stališča deformacije nasproti realistični umetnosti niti s stališča v modernizmu spet odkrite naivne predstavnosti, temveč s stališča tako imenovane umetnostne volje, umetnostnega uresničitvenega ideala, ki je lahko takšen ali takšen, za umetnostno doživljanje pa pomemben le, če je umetniško delo s svojo večjo ali manjšo uresničitvijo prineslo uživalcu pomembno, zanj še vedno veljavno, ne samo zgodovinsko sporočilo.

Če pogledamo na Finžgarjevo umetnost s tega stališča, se je treba vprašati, ali njegova *Dekla Ančka* in *Prerokovana* pomenita današnjemu človeku, zgodovinsko nepokvarjenemu, manj kakor Jurčičev *Sosedov sin*, Kersnikove in Tavčarjeve pripovedi o slovenskem kmečkem življenju in inteligenci, ki je s kmečkim življenjem v preteklosti bila močno povezana (duhovnik, uradnik). Ali pomeni manj ali ravno toliko ali več, na taka vprašanja bo treba poiskati tudi s statističnimi pripomočki objektivni odgovor. Po sebi sodeč, bi si upal reči, da jim je Finžgar verjetno enakopraven, v svojih najboljših delih namreč.

Z obširno analizo nazorske in oblikovne plati Finžgarjevega pripovedništva se podaja podlaga za objektivno primerjavo slovenskih pripovednikov, ali vsaj za objektivnejšo, kakor je bila doslej. Ko bo do te primerjave nekoč prišlo, se bo tudi pokazalo, kako udobno sicer, a nekoristno, je priznavati Finžgarju prvenstvo ljudskega pisatelja, nepomerjeno ob estetsko kvaliteto pač »neljudskih« pisateljev. Umetnost je vendar samo ena, pojem — v našem primeru, ko nas zanima književnost — za besedna sporočila posebne, estetske strukturiranosti različne stopnje. Zato so ena dela boljša od drugih, predmet bralske poželjivosti

pa odvisno od obojne, tj. besednoumetnostne in bralčeve urejenosti. Tudi če si s te strani poskušamo ustvariti predstavo o vrednosti Finžgarjeve proze in umetnosti sploh, nam mnenja kritikov Finžgarjevih del dokazujejo pravilnost teze, da je Finžgarjeva umetnost kot podoba precejšnjega dela našega življenja pomemben prispevek k duhovnemu bogastvu slovenskega naroda in po njem vsaj v najvišjih svojih vzponih tudi skromen prispevek k splošnemu človeškemu svetovnemu umetnostnemu izobilju.

Janez Sivec

SLOVNIČNI IN JEZIKOVNI POUK

Pred nekaj meseci je bil v javni razpravi predlog novega učnega načrta za slovenski jezik v višjih razredih osnovne šole. Spremembe v učnem načrtu so bile nujne, saj jih je zahtevala neizpodbitna resnica, da z jezikovno vzgojo v naših osnovnih šolah nekaj ni v redu. Pripombe k predlogu novega učnega načrta so bile zelo številne in tudi zelo raznovrstne, vendar je moja pozornost posebej pritegnila naslednja: odstranimo iz učnega programa pouk slovnice; namesto tega rajši naučimo otroka izražati se, pismeno in ustno. Šele ko bo znal to, recimo v sedmem ali osmem razredu, pa mu vlijmo v glavo še tisto malo slovnice, kolikor je naš jezik premore. Podobnih, čeprav ne tako ekstremnih pripomb je bilo še nekaj. Izšle so tudi izmed slavistov-praktikov, ki uživajo kot metodiki dokajšen ugled.

Ob takih pripombah se je vsekakor treba zamisliti. Saj dokazujejo nerazumevanje smotrov jezikovnega pouka v osnovni šoli. Najmanj pa lahko iz takih predlogov zaključimo to, da razumevanje bistvene razlike med jezikovnim in slovničnim poukom še vedno ni prodrlo v zavest učiteljev materinščine.

Kako je torej s tem? Slovnični in jezikovni pouk ali boljše slovnica in pismenost sta navidezno dva pojma, ki ju ni mogoče družiti, vendar v resnici med njima obstoji odvisnost. V resnici je namreč slovnični pouk osnova za jezikovni pouk oziroma: brez pouka slovnice ni mogoče govoriti o jezikovnem pouku. Kdor ne pozna osnov slovnice, tudi pismen v polnem pomenu besede ne more biti.

O slovničnem pouku je bilo v naših pedagoških listih že mnogo povedanega. Iz vseh teh razprav (posebej omenjam dr. Mamuziča) lahko povzamemo, da je slovnica stara znanost o jezikovnih zakonitostih. V njej je obseženo vse, kar je za jezikovni sistem značilno. Karakteristika slovnice je, da išče značilnosti v jeziku, lahko bi rekli tudi, da odkriva značaj jezika. Slovnico zanimajo zveze med posameznimi besedami; zato slovnica združuje; zanimajo jo vrste, kategorije itd. Slovnica združuje npr. vodo, očeta in sovražstvo v eno kategorijo: lep, dober, zelen v drugo kategorijo; brez denarja, z glave in od doma v tretjo kategorijo itd. V vsakem primeru združuje slovnica besede v isto kategorijo po nekem določenem kriteriju, ki pa je vsakokrat lahko drugačen. Enkrat je kriterij lahko besedna vrsta, drugič sklon, tretjič spol, četrtrič način ali naklon, ali pa spet koren, sestava, uporaba itd. Vedno pa se slovnica opira na neko skupno značilnost. Tako slovnica neprestano grupira in klasificira. Zasluga slovnice je,

da nam posreduje znanja o jezikovnih zakonitostih in o jezikovnih sredstvih, to je znanja o besedah in o splošnem ustroju ali sistemu jezika. Slovniče pa na drugi strani ne zanima tisto osnovni, pravi in samo epkriatni pomen besed, ki vsaki besedi daje, da tako rečemo, pravico do življenja, pravico do obstanka v našem besednem zakladu. Mislim s tem na izrazno vsebino besede. Samo ta element pa zanima jezikovni pouk. Za jezikovni pouk npr. beseda *lepota* ni ne samostalnik, ne prvi sklon, ne a-jevska deklinacija. Nasprotno, jezikovni pouk se prav nič ne zanima za tisto, po čemer bi besedo *lepota* lahko družili s kako drugo besedo. To je stvar slovnice. Za jezikovni pouk je beseda *lepota* samo toliko pomembna, kolikor daje miselni zvezi, v kateri se nahaja, določen pomen. Jezikovni pouk gre še dlje. Zanj je pomembno to, da lahko nosi beseda *lepota* v spremenjeni miselni zvezi tudi spremenjen pomen. Za jezikovni pouk je torej pomembna izrazna vsebina posameznih besed, ne pa njih oblikovna značilnost.

Zdi se mi, da smo s tem zadeli ob bistvo razlikovanja med slovnичnim in jezikovnim poukom. Samo ob sebi se ob tem vsiljuje vprašanje, katera smer naj pri pouku materinščine v osnovni šoli prevlada. Ali je dovolj, da učenec spozna oblikovne značilnosti besed, s pomočjo katerih si v zavesti zgradi celoten jezikovni ustroj? Da, spozna torej vso sistematično jezikovno zgradbo? Ali pa je morda bolj prav, da to zanemari in da spozna izrazno moč besed v različnih miselnih zvezah ne glede na pripadnost besed nekemu sistemu?

Na ti vprašanji je kaj lahko odgovoriti. Tako prvo kot drugo je potrebno. Tako slovnичni kot jezikovni pouk sta sestavna dela usposabljanja učencev v izražanju v ustni ali pisni obliki. Slovnичni pouk mora pri tem zahtevnem delu nositi osnovno nalogo. Učencu mora približati in razjasniti besede, ki se pri izražanju pojavljajo, ter mu jih mora urediti v sistem. Nad množico besednega gradiva dobi učenec s posredovanjem slovnичnega urejanja in grupiranja pregled. Slovnica mu omogoči, da se v besednem zakladu znajde. To je njena velika naloga, ki je bila v zadnjih letih po krivici potisnjena v ozadje. Močan je bil namreč glas tistih jezikovnih učiteljev, teoretikov, ki so zavračali potrebo po sistematičnosti pri jezikovnem pouku ter namesto nje propagirali samo praktični jezik, samo jezikovne vaje, samo govorjenje in pisanje brez teoretske osnove, ki jo daje slovnica. Danes so taki glasovi v manjšini, saj so jih demantirali porazni rezultati pri pouku materinščine.

Trdim torej, da je jezikovni pouk uspešen samo tedaj, kadar se naslanja na urejeno besedno gradivo. Brez te osnove je nesmiselno pričakovati, da bo učenec lahko doimel izrazno moč besed. Saj ga jezikovni pouk vodi od pravega izražanja do katerega se učenec lahko dokoplja samo preko slovnice, do preciznejšega in polnejšega izražanja, do izražanja, ki v zaključnih razredih osnovne šole že lahko prehaja v stilistično prefinjeno obliko.

Po vsem tem razmišljanju lahko zavržemo misel, ki sem jo navedel na začetku sestavka, misel namreč, da bi slovnичni pouk moral izginiti iz osnovne šole, oziroma da bi se smel pojaviti šele tedaj, ko bodo učenci že pisnemi. Tedaj ga resnično ni več treba, ker bo samo formalističen in bo brez koristi. Obremenjuje val učencev spomin. Sicer bi pa rad vedel, kako bi učitelj materinščine opisnil učenca, ne da bi mu prej posredoval osnove slovnice. Če bi bilo to mogoče, bi bil problem uspešnosti pouka materinščine rešen in bi ne bilo treba več izgubljati besed o tem. Končni in obenem najvažnejši smoter pouka slovenščine v osnovni šoli je usposabljanje učencev v ustnem in pisnem izražanju. Oboje, ustno in

pismeno izražanje, navadno obsežemo v enem izrazu pravimo namreč, da so učenci pismeni. Če bi hoteli definirati pojem pismenost, bi se morda lahko odločili za določeno definicijo, pismenost je sposobnost učencev, da v trenutku v pismeni ali ustni obliki reagirajo na kakršnokoli situacijo izven sebe ali v sebi. Še točnejša pa se mi zdi naslednja definicija: pismenost je sposobnost učencev, da preoblikujejo neko stvarnost izven sebe ali v sebi v besede. Ta stvarnost je lahko zelo različna, lahko je živa v objektivnem svetu, lahko živi v učenčevem subjektivnem svetu, v njegovih željah, spominu ali fantaziji. Lahko je torej, če se izrazim strokovno, epska ali lirska. Kakršnakoli že je, vedno je sama po sebi neformulirana in jo je zato treba izraziti in z besedami oživiti. Ravno v tem je skrivnost pismenosti. Neko stvarnost bo lahko oživil le tisti človek, ki jo bo znal dati v besedni izraz. Ta pa je sestavljen iz cele vrste izrazov, saj lahko posredujemo soljudem neko stvarnost samo tako, da jim posredujemo podrobnost za podrobnostjo, dokler jim v zavesti ne oblikujemo celote. Za vsako podrobnost je treba najti ustrezen izraz. Torej moramo uporabiti celo vrsto izrazov, in to najustrežnejših, izrazno najbolj polnih besed, da lahko izpovemo neko stvarnost iz subjektivnega ali iz objektivnega sveta. Besede pri takem izpovedovanju nastopajo kot izrazno polni elementi, nikakor pa ne samo po svoji slovnični, oblikovni karakteristiki. Da jih učenec sploh pozna, je potreben slovnični pouk, da pa se zave njih izrazne moči, je potreben jezikovni pouk. Tako slovnični kot jezikovni pouk pa prispevata svoj del k usposabljanju učencev v pismenem ali ustnem izražanju. Oba sta potrebna in celo nujna.

Zdi se mi, da v osnovnih šolah še vedno prevladuje slovnični pouk. Učenci spoznavajo jezikovni ustroj, spoznavajo osnovne značilnosti jezika, katere uklepajo v toga pravila in slovnične vzorce, spoznavajo teorijo o jeziku. To je sicer prav in potrebno, ni pa dovolj. Za dosego pismenosti je tako znanje preškrornno. Treba bi bilo zato temu teoretičnemu osnovnemu znanju dodati še praktično, uporabno komponento. Učencu bi bilo treba pokazati, kako naj to znanje uporabi, da se bo zavedel, čemu mu je sploh potrebno. Ravno v tem pa je pouk materinščine pomanjkljiv in ravno zato zapuščajo osnovno šolo neopismenjeni učenci, za katere pa kljub temu ne bi mogli trditi, da o jeziku ničesar ne vedo. Nasprotno, znajo morda precej, le uporabljati znanja ne morejo, ker ne vedo, kam z njim. Samo v breme in napoto jim je. Zanje je vse, kar o jeziku vedo, nepotrebno. Pogosto je prav v tem skrita, kak odpora, ki ga učenci do slovenščine čutijo. Ti učenci so bili, da zaključim z mislijo iz uvoda, v deležni solidnega slovničnega pouka, pogrešali pa so jezikovni pouk. Zato je njihovo znanje polovično. Manjka mu končna obdelava, prenos iz teoretske slovnične sistematike v živo vsakdanjo uporabnost.

Niso redki primeri, da se v takemu, samo suhemu slovničnemu pouku zatekajo učitelji slovenskega jezika v osmem razredu osnovne šole. Ti namreč pri zaključnem strnjevanju in urejanju jezikovnega gradiva opuščajo praktični jezikovni pouk, ker so prepričani, da bodo morali njihovi učenci pri sprejemnem izpitu za prehod v srednje šole pokazati predvsem slovnično znanje, ne pa tudi jezikovnega. Vem, da je značaj sprejemnih izpitov na nekaterih srednjih šolah zares tak. Vendar bo držalo tudi, da jih je vedno manj in da se tudi pri sprejemnih izpitih vse bolj uveljavlja zahteva po pravem jezikovnem znanju — torej po pismenosti v polnem pomenu besede. Kjer še ni tako, je narobe in graje vredno.

Za soliden, uspešen jezikovni pouk je nujno, da si učenci točno predstavljajo, kar se uče. Tudi pri jezikovnem pouku prihaja namreč do veljav

staro pedagoško načelo o nazornosti, čemur bi danes lahko rekli tudi konkretizacija pouka. Mislim, da bi bili precej presenečeni, ko bi spoznali, kako napačne ali vsaj nepopolne predstave imajo učenci o stvareh, za katere mislimo, da so vsem jasne. Njihove predstave so tudi zelo neenotne. Eni učenci si pod določenim pojmom lahko predstavljajo nekaj bistveno drugega kot drugi, čeprav oboji sedijo v istem razredu in so bili deležni enake razlage. Nekoč sem imel priložnost, da sem ugotavljal, kako učenci uporabljajo predlog *raz* in kaj z njim izražajo. Iz stavkov, ki so jih tvorili s predlogom *raz*, sem lahko videl, kako zmedene, neenotne, pa tudi zgrešene so bile njihove predstave. Nekateri učenci so s predlogom *raz* izražali gibanje z vrha navzdol (primer: sneg je zgrmel raz streho), drugi gibanje za neki predmet, skrivanje (primer: sonce se je skrilo raz goro), tretji spet gibanje navzgor (primer: dvignil je klobuk raz glavo) in tako dalje.

Zdi se mi, da je nekaj podobnega tudi pri uporabljanju predloga *s*, *z* v nasprotju s predlogom *iz*. Vemo, da je zamenjavanje obeh predlogov naša splošna jezikovna površnost, ki je tudi v osnovni šoli skoraj neodstranljiva. Najbrž napačni rabi v teh primerih botruje premajhna konkretizacija. Spomnimo se samo, kako teoretično in slovnično suho trpamo učencem v glavo znanje, da pomeni *s*, *z* odmik z neke površine, *iz* pa izhod iz neke prostornine. Ali pa še slabše: *s*, *z* uporabljamo takrat, kadar bi za označevanje gibanja v nasprotni smeri uporabili predlog *na*, *iz* pa takrat, kadar bi za označevanje gibanja v nasprotni smeri uporabili predlog *v*. Saj vse to drži in se učenci tudi tako lahko nauče razlikovanja v rabi omenjenih predlogov. Vendar je pravo jezikovno znanje samo tisto, ki temelji na popolnoma jasni, točni predstavi. Če se bo učenec dokopal do nje — lahko samo s pomočjo učiteljeve besede ali pa primerih ponazoril — predlogov *s*, *z* in *iz* ne bo več zamenjeval. Znal ju bo pravilno uporabljati, pa mu za to ne bo treba znati nobenega slovničnega pravila.

Samo eno področje pouka slovenskega jezika je izjema, kar se tiče zahteve po konkretizaciji, čeprav tudi tu lahko konkretizacija prispeva svoj del k uspešnosti poučevanja. Mislim na pravopis. Pravila o rabi velike začetnice, o pisavi tujih lastnih imen, kratic in sestavljenih besed ali še kaj drugega si je pač treba zapomniti. Tu si ni treba dosti, če sploh kaj, predstavljati, ampak se je zares treba naučiti teoretičnih pravil, če hočemo prav pisati. Pri poučevanju pravopisa so potrebne številne in raznovrstne vaje, kakor so potrebne sploh pri jezikovnem pouku. Vendar se pravopisne vaje razlikujejo od ostalih. Pri njih gre pravzaprav za neke vrste dril, za preprosto utrjevanje do zapomnitve, kar lahko dosežemo le z neprestanim urjenjem. Veliko začetnico bo na primer učenec obvladal šele takrat, kadar jo bo moral neštetokrat zapisati. Tu torej ne gre toliko za razumevanje kot za mehanično utrjevanje. Prave jezikovne vaje pa so vse kaj drugega. Te imajo namen, da se teoretična slovnična pravila dopolnijo s praktično uporabo, da torej zažive v polni izrazni moči, ki se skriva za mrtvim pravilom. Preko jezikovnih vaj pride učenec do spoznanja, čemu mu je neko pravilo potrebno in zakaj ga pravzaprav mora znati. Z jezikovnimi vajami znanje torej ne samo utrjujemo, ampak mu v prvi vrsti odstranjujemo formalizem.

Zanimivi so primeri, kako učitelji materinščine morda iz želje po konkretizaciji greše v drugo smer. Ko obravnavajo neko jezikovno zakonitost, jo skušajo učencem čim jasneje predstaviti s celo vrsto primerov, v katerih se tista zakonitost pojavlja. Primeri pa so pogosto povsem zgrešeni; nasilno so sestavljeni, saj žele izražati samo določeno zakonitost, pri tem pa so v nasprotju s kako

drugo zakonitostjo, ki je učitelj tedaj sicer ne obravnava. Tudi nekateri zgledi iz predpisanih jezikovnih vadnic so žal tako narave. Naj misel ilustriram s primerom. Ko so učenci pridobivali pojem o vrinjenem stavku, jim je učitelj pomagal s celo vrsto primerov. Nekateri od njih so bili zares ustrezni in so prispevali k bogatenju učenčevega izražanja. Nekateri pa so bili v nasprotju s sintaktičnimi načeli slovenskega jezika in so — lahko rečem — usposabljanju učencev v izražanju napravili medvedjo uslugo. Navajam samo en tak ponesrečen primer: šel je, rad bi se kaj naučil, v šolo.

Še en primer naj osvetli nujnost popolnoma jasne in precizne predstave. V mislih imam obravnavanje apozicije, tega strašila v naši slovnici in kamna spotike pri jezikovnem pouku. Učitelji materinščine trpajo učencem v glavo resnico, da je apozicija sestavljena iz več prilastkov, ki vsi skupaj in vsak zase pojasnjujejo odnosnico. Kako nerodno je na primer pri tem, če hočejo učitelji gornjo resnico dokazati na standardnih primerih tipa: Prešeren, največji slovenski pesnik, se je rodil v Vrbi. Po gornji resnici bi bil Prešeren torej pesnik, bil bi pa tudi največji in celo slovenski, kar pa le ne bo držalo. Zgodilo se je že, da so v nekem razredu učenci sami opazili to nepreciznost in situacija je bila potem vse prej kot prijetna.

Podobnih primerov nepreciznosti bi lahko naštel še veliko. Srečujemo jih pri pouku jezika v praksi, pa tudi v jezikovnih vadnicah lahko najdemo mnogo podobnih ohlapnosti. Pa naj naštetih primeri zadoščajo. Upam, da sem z njimi podkreпил misel, kako splošnemu nivoju jezikovnega znanja nepreciznost in nekonkretnost pri pouku škodujeta.

Pomembno se mi zdi še neko načelo, ki pa je metodične narave. V splošni metodični orientaciji se je po vojni pri nas izvršil ali vsaj nakazal premik v novo smer. Pred vojno so namreč prevladovale metode, katerih namen in osnovna značilnost sta bila ta, da je učitelj v učni proces vključeval vse učence hkrati in je z vsemi delal isto. Prevladovale so metode, pri katerih je učitelj vse učence v razredu enačil, jih združeval v enoto in potem z njo delal kot s poedincem. Take metode, katerih osrednja oblika je seveda frontalni pouk, imenujem kolektivne. Po vojni, deloma že pred njo, vendar bolj v teoretskih zahtevah kot v živi praksi, pa se je začutila nova orientacija, ki je vedno močnejša in vedno bolj dokumentirana ter tudi s stališča socialističnih vzgojnih načel pozitivna. Po njej učitelj učencev v razredu ne sme več enačiti, ampak si mora v nasprotju s tem prizadevati, da pri učno-vzgojnem procesu vsak učenec ohrani svoje lastne posebnosti. Še več, učitelj naj bi posebnosti vsakega učenca upošteval in jih pri pouku izkoriščal. Po tej orientaciji so se pričele uveljavljati metode, za katere je značilno to, da učitelj istočasno dela z vsemi učenci, toda z vsakim posebej, v skladu z njegovimi sposobnostmi in posebnostmi. Te metode imenujem individualne. Popolnoma zgrešeno bi bilo, če bi v želji, da bi vsak učenec lahko napredoval v skladu s svojimi sposobnostmi, združevali najboljše učence v posebnem odelku, najslabše pa spet v posebnem oddelku. Mislim, da je taka delitev v bistvu oddaljevanje od individualizacije pouka. Ta se mora izvršiti znotraj razreda; zato moramo govoriti le o notranji diferenciaciji pouka, ne pa o grupiranju po sposobnostih sorodnih učencev v učne enote.

Individualizacija potegne za seboj seveda tudi neko spremembo v intenziteti učno-vzgojnega procesa. Medtem ko se je pri kolektivnih učnih oblikah učitelj lahko omejil samo na povprečje v razredu in je pri tem zanemarljivo najboljše in najslabše učence, pa se pri individualnih učnih oblikah ne sme več izogniti zahtevi, da nudi boljšim učencem več, slabšim manj, vendar tudi tem

dovolj, toliko, kolikor je pač minimum za določeno stopnjo. Učitelj torej s svojim učno-vzgojnim delom stremi za tem, da nudi vsakemu učencu toliko znanja, kolikor ustreza učenčevim sposobnostim. Načelo boljše več, slabše manj, toda vsem dovolj, mora biti torej v popolnosti prisotno in je tudi povsem v skladu s socialističnimi pedagoškimi načeli. Predvidevajo se celo posebna stimulatívna nagrajevanja za najboljše učence in za najboljše dosežke posameznikov.

Po vsem tem je razumljivo, da stoji učitelj materinščine pred zahtevno nalogo. Tej ne bo mogel biti kos, če ne bo uporabil pri delu drugačnih učnih oblik, kot jih je navajen od prejšnjih generacij. Današnji slavist bo moral uporabljati učne metode, ki se odlikujejo bodisi po tem, da znanje posredujejo v krajšem času, bodisi po tem, da je izobrazbeni učinek večji. Saj stoji učitelj materinščine pred nujnostjo, da v krajšem času, učinkoviteje in z manjšim miselnim naporom za učenca trajneje posreduje določena znanja s svojega področja. Tega pa ne bo mogel doseči, če ne bo temeljito razmislil o ustreznosti učnih oblik in metod.

Tako se v naši sodobni učni praksi odpirajo možnosti za preorientacijo v dveh smereh. Prva teži za tem, da bi skrajšala za posredovanje oziroma sprejemanje učne snovi potrebni čas, druga pa stremi za tem, da bi direktnije vplivala na vsakega posameznega učenca in se obenem prilagodila njegovim individualnim posebnostim. Prva smer je našla že konkretne oblike v tako imenovanem intenzificiranem — zgoščenem pouku, druga pa v skrajno individualnih metodah, kot so na primer uporaba učnih listkov itd. Oboje pa je v naših šolah šele v začetni fazi; zato bi bilo o kakih posebnih izkušnjah ali celo rezultatih kaj težko govoriti. Prepričan pa sem, da sta ti dve smeri edino pozitivni in perspektivni ter od njune uveljavitve zavisi v veliki meri splošen nivo pismenosti naših učencev, nivo slovnicega in jezikovnega znanja sploh.

Marija Jalen

OBRAVNAVA BERILA PRI POUKU SLOVENŠČINE

Osnutek predloga revidiranega učnega načrta za osnovne šole vsebuje med drugimi tudi naslednje navodilo:

»Glede na smoter, ki ga hočemo doseči, nikoli ne obravnavamo posameznega berila tako, da bi se učenci najprej ne seznanili z njegovo vsebino. Ne *drobimo* razlage na stvarno, besedno, slovniceo, vsebinsko, idejno, etično in estetsko! Vse te vrste analize naj se prepletajo vzporedno, kakor pač zahteva besedilo, ki naj bo izhodišče vsega našega dela!«

Te misli naj bi postale vodič po obsežni galeriji drobnih učenčevih spoznanj ob razlagi in mnogih vajah, s katerimi ga pripravljamo na najlepšo in zadnjo podobo, ki se imenuje *kultura ustnega in pismenega izražanja*. V osnovni šoli torej ne bomo začrtali ostre meje med ustnim in pismenim izražanjem, branjem, govornimi vajami, pravopisom, spisjem in jezikovnim poukom. Vsa ta področja

tvorijo organsko celoto, ki jo v učnem procesu sicer razčlenimo tako, da posvetimo večjo pozornost zdaj enemu zdaj drugemu področju, in toliko, da osvetlimo njene jezikovne in umetniške prvine, iz katerih v otrokovi zavesti raste podoba jezika, se oplaja in bogati njegov osebni izraz. Posamezna področja so med seboj vsebinsko prepletena, obenem pa ima sleherno izmed njih svoj natančno določeni smoter. Če primerjamo tista, ki jih našteva učni načrt, in njih odtenke, ki se spontano v obliki najrazličnejših vaj porajajo v učiteljevi metodični pripravi, jih obenem tudi že lahko opredelimo: smoter pouka materinščine je pravilno ustno in pismeno izražanje, popolnejša oblika tega smotra pa *primerno* izražanje, ki je v svoji prvobitnosti tudi pravilno. Do tega smotra vodijo raznolike govorne in pismene vaje, vsebinsko zajete v posamezna področja učnega načrta; vodilno vlogo pa prevzemata:

— *jezikovni* pouk, ki izražanje usmerja k pravilnosti, jasnosti, smiselnosti in primernosti izražanja, ter

— *branje*, ki ga vsebinsko, idejno, etično in estetsko bogati.

Ni zgolj slučaj, da je in ostane pri pouku materinščine v vseh deželah in na vseh stopnjah šolanja najvažnejši učni pripomoček Berilo. Tudi za *Berilo*, ki bi moralo biti zbornik najlepših odlomkov velikih besednih stvaritev v prozi in poeziji, izbranih razvojni stopnji učencev primerno, velja trditev našega ljudskega pisatelja Finžgarja: »Knjiga uči, plemeniti in vzgaja,« in se tako ponuja učitelju v pomoč pri dosegu izobrazbenega in vzgojnega smotra.

Ključ do razumevanja berila, njegovih idejnih, etičnih in estetskih vrednot, je branje. To pa je kompleksno znanje in funkcionalno povezano z izražanjem. Zato bomo pri pouku materinščine upoštevali in izkoristili vsa dejstva, ki jih ugotavlja lingvistika, in tudi branje prilagodili zahtevam sodobne jezikovne znanosti, skladno z zahtevami učnega načrta. Ta se za prvo stopnjo omeji na začetno branje in pisanje, na višjih stopnjah pa govori le o logičnem in estetskem branju. Za logično in estetsko branje pa lahko uporabimo sinonim *govor*, zato namreč, da poudarimo njegovo izrazno moč. Živa beseda, to je govor ali glasno branje, ima to prednost pred pismenim izražanjem, da obenem z mislijo laže in bolj neposredno izrazi tudi čustva.

Hrvatski stilist Petar Guberina razlikuje v svojem delu »Govorni in pisani jezik« vrednote govora v:

— *akustične*, to je intonacija, intenziteta, pavza in stavčni tempo, ter

— *vizualne*, to so geste, mimika in stvarni kontekst.

Mimika in geste se pri različnih narodih razlikujejo, na primer Slovenec s kimanjem pritrdi, Makedonec pa z isto gesto zanika. Gotovo je, da so geste in mimika za branje drugotnega pomena in učitelj z njimi ne bo pretiraval v škodo naravnosti. Za razliko od vizualnih pa so avditivne vrednote govora v različnih jezikih če že ne docela enake pa gotovo zelo podobne in važne.

Če želimo učenca usposobiti, da bo obravnavano berilo pravilno razumel in se poglobil v njegovo vsebino, moramo z vajami povečati sigurnost in izrazitost učenčevega govora, prav tako pa ga moramo z vajami usposobiti, da bo ob pisanem tekstu spoznal vrednote govora. Ali z drugimi besedami: le če učenec dojame pisateljev originalni izraz, bo tudi izrazil in estetsko bral.

Mnogo je faktorjev, ki vplivajo na razvoj izraznih sposobnosti mladega človeka, vendar pa je šola edina ustanova, ki ima vse pogoje, da načrtno in sistematično neguje ustno in pismeno izražanje pri učencih. Izkušnje povedo, da je branje na naših osnovnih šolah na zelo šibkih temeljih, zato bi bilo prav, če v podrobnem učnem načrtu predvidimo zanje stalne in raznolike vaje, ki se

bodo bogato obrestovale glede na to, da je branje funkcionalno povezano z ustnim in pismenim izražanjem.

Pojem *intonacije* bodo učenci dojeli na preprostem primeru, ki ne sme ostati osamljen: Dva otroka gresta v šolo in na vprašanje: »Kam greš?« reče prvi: »V šolo.« To je odgovor učenčka, ki jo v veselem pričakovanju prvič s šolsko torbico v roki maha zdoma. Drugi bo dejal: »V šolo.« Vsak dan isto. Raje bi se potepal in sam sebi se smili. Oba odgovora sta po obliki popolnoma enaka, enako sta napisana, ista ločila imata, njun pomen pa je vendarle drugačen. Prvi odgovor vsebuje veselo pričakovanje, drugi pa vsakdanjost in naveličanost.

Če učenec na podobnih primerih in številnih vajah ter ob priložnostnih popravkih pri branju dojema to lastnost govora, mu ne bo težko odkriti važnosti intonacije v berilu. Branje namreč zahteva življenje v situacijo osebe, ki govori, in posnemanje njenega govora. To pa je prevajanje pismenega jezika v živi govor. Za take vaje je pri pouku materinščine nešteto prilik: od razgovora do kratkih dramatskih ali dramatiziranih prizorčkov.

Pojem *intenzitete* lahko približamo učencem na podoben način. Na konkretni jezikovni situaciji pokažemo, da je v stavku poudarjena zdaj ta, zdaj ona beseda, glede na to, kaj je kdo pri tem mislil ali občutil. Primer: *Moral sem iti v mesto.* (Nič ni pomagalo, da sem se upiral!) In: *Moral sem iti v mesto.* (Po kruh, ki ga je zmanjkalo pri domačem peku!)

Iz spoznanj o lastnostih živega govora bomo spremenili tudi učno prakso, zahtevo, da učenci odgovarjajo v klasičnih stavkih: subjekt — predikat — adverbialna določila. S tako metodo mrtvimo živi jezik, oblikujemo jezikovno šablono in ubijamo v učencih zanimanje za poglobitev v jezikovni izraz, naj bo to ustni ali pismeni.

Pri opazovanju govora in vzornega branja bodo učenci spoznali tudi to, da *pavza*, odmor daje stavku določen odtonek misli. Primerjajmo na primer odgovora, izražena z istimi besedami, na isto vprašanje: Kdaj bomo šli na izlet? — Danes ne, v sredo . . . (ker se bo tedaj vreme ustalilo). Danes, ne v sredo . . . (ker boste tedaj sodelovali pri proslavi). Učinek, ki ga ima odmor v govoru, lahko lepo pokažemo na ljudskih pregovorih, na primer: Rana ura — zlata ura. Kakor ti meni — tako jaz tebi. In še in še.

Za spoznavanje *stavčnega tempa* bomo uporabili konkretno jezikovno situacijo in te ugotovitve aplicirali na branje. Če priteče deček ves zasopihan v razred in pove, da si je sošolec zlomil roko, bo tempo tega govora hiter, izražal bo strah in željo, da bi mu kdo hitro tekel pomagat.

Vaje, namenjene odkrivanju avditivnih vrednot, bodo v učencih izostrile čut za opazovanje. Kaj hitro bodo spoznali, da tempo, s katerim govorimo, zavisi od občutkov, ki nas tisti trenutek prevzemajo, ob situaciji, ki jo izraža tekst. Pri branju nam stavčni tempo in tempo posameznih besed ponazori tudi značaj in temperament osebe, njeno željo, namen . . . Hitrejši tempo bo npr. v Prežihovi črtici *Potolčeni kramoh* v tistem prizoru, ko se deček ves srdit zažene čez vodo, da bi ušel preganjalcem . . . in počasnejši v humoreski Frana Milčinskega *Gospod in hruška*, ki naj bi izrazil vso grdo lenobnost brezdelnega gospoda. Na primerih lahko uspešno pojasnimo ne le stavčni tempo, marveč tudi druge vrednote govornega jezika, obenem pa jezik v njegovi funkciji.

Odkrivanje teh in podobnih lastnosti živega govora ob branju bo učencem omogočilo, da se bodo z razumevanjem poglobili v tekst in skušali z glasnim branjem pisano besedo oživiti v kar najbolj primernem govoru.

Pred obravnavo umetniškega teksta ne bomo izpisovali vseh neznanih besed, kar se pogosto dogaja v višjih in nižjih razredih. Učitelj ve, da je beseda sama zase mrtva, če je izolirana, zato ne bo vztrajal na spoznavanju besed izven konteksta, marveč bo skušal nove pojme, saj tako je tudi v življenju, otrokovemu pojmovanju približati v tekstu. Na tej osnovi lahko pridemo do pravila, da pred branjem ne razlagamo vsega, kar učenec lahko spozna iz konteksta, obenem pa ga uvajamo v sposobnost, da govorne vrednote odkriva v tekstu in začuti podtekst (misel, čustvo, namen...) v tem, ko pismeni jezik pretvarja v govorjenega. Kajti podteksta ne moremo odkriti v vseh odtenkih, ne da bi pismeni jezik izrazili v govoru. V nemajhno pomoč pri tem so tudi sodobna avdiovizualna sredstva, ki posredujejo literarne oddaje.

Istočasno, ko dosežemo izrazitost branja, učence tudi usposobimo za recitacijo, damo jim osnove za estetsko doživljanje in ocenjevanje umetniškega dela. Učenci začno razlikovati pisatelje po stilnih posebnostih, globlje se zanimajo za njihova dela in si ustvarjajo osnove za literarno samoizobraževanje.

Branje je sredstvo za razvijanje govora in pismenosti, vendar pa delo ob tekstu zavzema osrednje mesto pri pouku materinščine v obvezni šoli. Med literarne tekste, ki jih preberemo zaradi estetskega doživljanja, spadajo v glavnem berila v učbeniku, mnogi članki v časopisih in revijah (repotaže, eseji, novele in podobno), in tisto, kar imenujemo domače branje, to je vsa umetniška proza. Poezijo dajemo le izjemno za domače branje, ker je za doživljanje poezije treba odkriti ritem, to pa dosežemo le z glasnim branjem, z recitacijo. V šoli beremo prozo v odlomkih, pesmi pa obravnavamo v celoti. Berilo, ki ga v šoli zaradi obsežnosti ne moremo predelati, dopolnimo kot domače branje: včasih kot odgovore na vprašanja, pripoved vsebine, opis in oris, drugič spet s preprostimi opombami situiramo zgodbo in ob njej pripravimo vaje za osebno ustno ali pismeno izražanje. Taka metoda je daleč od šablone, stimulira ustvarjalni napor in daje učitelju potrebne napotke za orientacijo. Ker je važna pedagoška zahteva raznolikost pri delu, bo učitelj ob tej priliki poudaril idejo, ob drugi pa morda etične vrednote in vzgojni moment. Skratka: literarno delo samo bo narekovalo metodo.

Na primer, pri ljudski pesmi *Lepa Vida* poiščemo najprej motiv: hrepeneje po sreči je uravnavalo Vidine odločitve. V idejni razčlembi lahko uspešno vzporedimo posamezne prizore v pripovedi in idejo, ne da bi jo uklenili v kakršnokoli šablono. Prizor, ko se Vida razgovarja s tujcem, bo v učencih zbudil misel, ki jo učitelj pomaga izoblikovati: Ne toži svojega gorja tujcu! Ideja, ki govori o Vidini odločitvi in prepozmem spoznanju, je zgoščena v ljudskem pregovoru: Po toči zvoniti je prepozno. Na španskem dvoru prikriva svojo žalost in prizor zbudi asociacijo na misel, izraženo v verzih: Srce človeško — sveta stvar...

V pretresljivi Tavčarjevi zgodbi o tržaškem rejencu, ki shira in umre pred očmi vaščanov, medtem ko ti dokaj ravnodušno opazujejo nečloveško početje z otrokom, bo na prvem mestu vzgojna misel: zločinec je, kdor se norčuje iz pohabljenca in ga zaničuje. Če bo učitelj spretno vodil razgovor, bodo učenci nehote pomislili, ali bi bil Vrbarjev Matevž res tako hudoben, če bi živel med tenkočutnimi tovariši. Skušali bodo dojeti globlje vzroke. In če ob tej priliki spregovorimo o srčni kulturi, beseda ne bo izzvenela v prazno. Realizirali bomo vzgojni moment. Berilo v šoli, kasneje pa knjiga, po kateri bodo naši sedanji učenci spontano segli, jih bo res plemenitilo. Kasneje pa bodo sami radi segli še po drugih knjigah.

Učenci v začetku opažajo zgolj fabulo, enako kot odrasli ljudje, ki nimajo okusa za dobro knjigo. Učiteljeva naloga je torej v tem, da stalno odkriva vrednost in lepoto književnega dela in v učencih razvija sposobnosti za opazovanje in doživljanje umetniških kvalitet dela, ne le fabule. Če v dobi obveznega šolanja učenci ne vzljubijo dobre knjige, tudi pozneje ne bodo segli po njej. Morda bodo brali, toda le plažo. Zato je dosežek trajnega zanimanja za dobro knjigo osnovna naloga pouka materiščine in književnosti v šoli. Če to velja za vsako šolo, je ta zahteva prav gotovo na prvem mestu v osnovni šoli, ki je za mnoge učence tudi edina. Ni važno, koliko knjig bodo učenci prebrali, važno pa je, kako, in kako jih bodo podoživeli, ker je vsako podoživljeno književno delo obenem tudi že priprava za branje naslednjega. S spoznavanjem dobrih literarnih del bodo odklanjali slabe knjige, njihov lastni govorni in pismeni izraz pa se bo obogatil. Težili bodo za tem, da svoj jezik približajo najboljšim zgledom. Njihovo jezikovno znanje bo organsko vključeno v govorni in pisani tekst in ne formalistično odtujeno živemu jeziku, čustvo pa bo poplemenitilo njihov intelektualni napor.

Delo ob tekstu pa ne obsega le berila ali domačega branja, v šolski tekst spada vsaka tiskana misel, ki lahko pozitivno vpliva v izobrazbenem in vzgojnem smislu na učenca. Tako npr. časopisi, poljudnoznanstvene knjige z raznih področij, dokumenti, poslovni spisi — učni načrt navaja razne vrste za posamezne stopnje — in glede na to niso odlomki umetniških del edini material za branje v šoli, marveč le ena izmed posebnih oblik teksta. Učenca je treba usposablјati za razumevanje naše družbene stvarnosti in za aktivno sodelovanje v družbenem življenju. Naša družbena stvarnost pa se ne odraža samo v leposlovju, čeprav na njem gradimo naš knjižni izraz. Ker torej leposlovje ni odraz sodobne stvarnosti v celoti, moramo učencem poleg umetniškega približati tudi jezik tehnike, filma, radia, televizije, družbenega upravljanja, prometa, trgovine... Zato učni načrt razširja svoje zahteve in zato je treba poleg umetniških del obravnavati tudi tista, s katerimi se vsak dan srečujemo, in poleg afektivne strani jezika negovati tudi njegovo logično, miselno stran. Iz množice pisanih tekstov lahko izberemo nekatere vrste za delo v razredu, na primer časopisno novico, obvestilo, članek, oglas, kratek poučen tekst itd.

Vzemimo časopisno novico. Učitelj najprej izbira. Novica mora biti zanimiva, avtentična, vzgojno in izobrazbeno pomembna. Vsak učenec ima svoj izvod: časopis ali razmnožen primerek. Čeprav je tekst kratek, ga ne pišemo na tablo in učenci ga ne prepisujejo, ker rokopis v tem primeru ne deluje naravno in neposredno. Pri takem tekstu ni toliko važna jezikovna dovršenost, in včasih pride celo prav, če napake v časopisu izkoristimo za jezikovni pouk. V pripravi učitelj najprej sam poišče vse besede, ki so mu morda neznane, da jih bo znal vsestransko pojasniti učencem. Metoda bo gotovo drugačna od one, ki jo uporabljamo pri obravnavi umetniškega dela, poudarek pa je tudi na izobrazbenem in vzgojnem smotru. Izobrazbeni smoter dosega s tem, da navajamo učence na redno branje časopisov in razumevanje člankov, vzgojni moment pa je lahko zelo različen glede na to, ali govorimo o prometni nesreči, o športu, kulturni prireditvi ali pa o izstrelitvi vesoljske ladje. V tem zadnjem primeru je lahko poudarek na prednostih kolektivnih znanstvenih naporov pred individualnimi.

Pri obravnavi novice uporabimo razgovorno metodo in razpravljamo tudi o izvoru in verodostojnosti novice. Učenci se naučijo samostojno presoјati: ugotovijo na primer, da je vest resnična, ker jo je objavila ugledna časopisna agencija

ali ker je danes znanost na zelo visoki stopnji in tudi tehnika lahko realizira znanstvene pridobitve.

Pri analizi stila in kompozicije ugotovimo, da je novica kratka in jedrnata, včasih je treba zamenjati nekatere besede z drugimi, ki imajo natančnejši pomen in učenci se pri tem vadijo v kritičnem ocenjevanju novinarskega jezika in sloga. Jedrnati tekst skušajo tudi skrajšati, npr. z datumom, s kraticami, ugotovijo pa, da je to le krajšanje besed ne pa teksta. V pripovedovanju dogodek po svoje komentirajo in ugotovijo, da to ni več novica, marveč reportaža, potopis itd., v katerem je, podobno kakor med opisom in orisom, tudi piščeve osebni odnos do vsebine.

Branje časopisnih člankov in podobnih tekstov bo logično, ker je njihov namen predvsem informativen. Mnogi odklanjajo dnevni tisk pri pouku, češ da kvari jezik, a prav danes, ko se oblikuje posebna varianta jezika, jezik dnevnega tiska, tega ne smemo prezreti, pač pa ga izkoristimo v vzgojne in izobrazbene namene, ker je njegov vpliv vsak dan večji in ker vedno več ljudi bere časopise. Obenem ko budimo zanimanje učencev za informativno branje, jih pa tudi usposabljam za aktiven odnos do tiskane besede.

Seznam vrst tekstov v učnem načrtu je dovolj pester in uspešno lahko usmerjamo obravnavo le-teh zdaj bolj v literarno-vzgojno, zdaj v jezikovno ali pa splošno-izobrazbeno smer, jo poenostavljamo in dopolnjujemo. Če upoštevamo samo raznolikost tekstov osnovnošolskega programa in možnosti, s katerimi učencem posamezne tekste tudi približamo, pouk ne bo nikoli dolgočasen. Med učenci in učiteljem bo živ stik, razlaga umetniškega dela ali informativnega tiska pa ima svojo vrednost le v toliki meri, kolikor prispeva k razumevanju ob sodelovanju celotnega razreda.

Franc Jakopin

RUSKI PRAVOPIS NA RAZPOTJU

Zgodovina ruskega pravopisa se začenja z vpeljavo cirilske azbuke pri vzhodnih Slovanih. Sestav črk, ki so nastale v neposredni zvezi z glagolico, je bil prirojen grafični upodobitvi južnoslovanskega jezikovnega tipa, zato je bilo nujno, da se je ta sistem prilagodil vzhodnoslovanskim glasovom in njihovim medsebojnim odnosom. Brez poznavanja globokih sprememb v staroruskem konzonatizmu in vokalizmu ni mogoče razumeti nekaterih temeljnih pravopisnih načel, ki so se uveljavila v stalnem stiku z razvojem žive jezikovne materije; enako ne bi mogli mimo mogočne cerkvenoslovanske pisne tradicije, ki je s fetišizacijo črke gojila že napol mrtvi južnoslovanski literarni jezik in si prizadevala, da bi ga ubranila pred navalom domačega jezikovnega elementa. Vzporedno se je za necerkvene potrebe uporabljal domači jezik, ki so ga pisali po istih pravopisnih normah, veljavnih za cerkvenoslovansščino.

V skopih obrisih preglejmo začetke ruskega pravopisa in njegov razvoj do danes.

Medtem ko so bili v steksl. mehki samo produkti praslovanskih palatalizacij (*l, r, n, č, ž, š, št, c, dz, s, žd in dž*)¹ in *j*, se v ruščini konzonanti zelo zgodaj, še pred onemitvijo polglasnikov, polarizirajo v mehke in trde,² izven parov pa ostanejo *ž, š, šč, č* in *c*, od katerih so otrdeli *ž, š* in do konca 14. stol. še *c*; *č* in *šč* pa sta ostala mehka. Dolgo so stali ločeno tudi velari *k, g* in *h*; *j* ostane med mehкими.

Sledovi teh velikih glasovnih premikov so se morali pokazati tudi v pisavi; obenem se je v staroruski dobi občutno zmanjšalo število samoglasniških fonemov, zato so se nekateri grafični znaki zanje lahko uporabili za označevanje novih konzonantnih razmerij (znak za nosni *e* -А- se je npr. preoblikoval v poznejši znak я, ki pomeni *a* za mehкими konzonanti ali *ja* za vokali in na začetku besede). Z grškimi besedami so sprejemali tudi nekatere črke, ki so se kmalu izkazale za odvečne, tako npr. *Φ* in *fit* za konzonant *f* — v grščini sta to dva znaka, *ph* in *th*, za dva konzonanta — (φίλοσοφ : Аѳанасіѣ, Аѳины, Θома) ali črko *v*, ki je lahko označevala *i* in *v* (Мвро, Свроа, евангеліе). Ko je izgubil glasovno vrednost, je postal nepotreben tudi ѡ.

Odkar je dobila na začetku 18. stoletja najpomembnejše mesto tiskana knjiga in se je z uvedbo graščdanice, leta 1708 po latinici preoblikovane stare cirilske pisave, posvetna knjiga tudi na zunanost ločila od cerkvene in je osrednje mesto v javnem življenju prevzel ruski jezik, so se pravopisna vprašanja pojavila dokaj živeje in ostreje kot nekoč. S Petrovo dobo je začela ruščina sprejemati toliko novih pojmov in besed, da jih je komaj utegnila za silo asimilirati; morali pa so jih tudi zapisati. Izcimile so se dveh vrst težave: kako zapisati govorjeno in kako izgovoriti zapisano. Iz tega stoletja so znana zlasti pravopisna prizadevanja Tredjakovskega, Lomonosova, Sumarokova in Karamzina; zasledimo tudi že hude črkarske boje med Tredjakovskim in Lomonosovom. Prvi je težil k temu, da bi pisavo čimbolj približal govorjenemu jeziku, medtem ko se je Lomonosov bolj nagibal k zmernemu spreminjanju tradicije.

Takrat je tudi čedalje glasneje sililo v ospredje vprašanje, kako označevati o za mehкими konzonanti. Jezikovni pojav prevoja naglašene *e* v *o* se je sicer razvil že v staroruski dobi, vendar si je s težavo utiral pot v zapise; neodložljivo pa je to vprašanje postalo šele v 18. stoletju, ko pismeni jezik ni mogel več mimo govora. Tako je bil v času Tredjakovskega vpeljan znak *іѠ* (несіѠшь), ki pa še je uporabljal precèj nedosledno, ker je o-jevski izgovor le počasi zmagoval v govoru višjih plasti; ker je bil zaradi podobnosti z *ю* tudi grafično neroden, ga je Karamzin zamenjal z *ѣ*, ki še do danes ni obvezno vpeljan v tisk. Zaradi manjkajočega znaka za *o*, ki sledi mehkim soglasnikom, ima pravopis še danes težave s pisavo tujk, v katerih nastopa ta zveza. Tako se je npr. beseda батальон, ki je bila prvič zabeležena leta 1702³, do danes ohranila v tej pisavi, čeprav izraža pisava баталѣн popolnoma isto. Samo sporadično uporabo tega znaka (*ѣ*) razumemo, če upoštevamo, da je v knjižnem izgovoru šele sredi 19. stoletja popolnoma prodrla izgovorjava čort in n'es'os'.⁴

Predvsem zaradi tujk je bilo treba v 18. stol. vsaj za silo rešiti tudi vprašanje »čistega in prejetiranega е«. Prej so pogosto pisali tudi этот, этакий in podobne redke domače besede z znakom za prejetirani *e* (етот, етакій); toda s sprejemanjem tujk je bilo treba to dvojje razmejiti vsaj na začetku besede in po vokalih. Obrnjeni *e* (ѣ), ki je moral biti znan že v 17. stoletju,⁵ se je sicer začel uveljavljati

¹ R. Nahtigal, Slovenski jeziki, Ljubljana 1952, Str. 40

² V. V. Ivanov, Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Moskva 1964, Str. 248—258

³ M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch I. Heidelberg 1953

⁴ G. O. Vinokur, Izbrannye raboty po russkomu jazyku. Moskva 1959, Str. 162—207

⁵ Ja. K. Grot, Spornye voprosy russkogo pravopisanija ot Petra Velikogo donyne. Sanktpeterburg 1876, Str. 313—316

takoj po uvedbi graždanice, vendar so ga skoraj vsi pravopisci preganjali, češ da je nepotreben; v resnici pa je bil nujen in se je tudi obdržal.

Že v 18. stol. večkrat srečamo vprašanje resnično odvečnih črk; mednje štejemo jat (ѣ), jor (ѡ), fito (ѣ), v in i. Lomonosov in drugi so jat u še pripisovali realno razlikovalno vrednost (ѣ : e), zato seveda nikomur ni prišlo na misel, da bi ga vrgel iz abecede. V 19. stoletju so jat po vrednosti praktično že vsi izenačevali z e,⁶ čeprav so ga po tradiciji ohranili in so celo ocenjevali pismenost po obvladanj u vseh korenov in končnic z jatom. Jora (ѡ) na koncu besede za trdimi soglasniki posamezniki sicer niso več pisali, a se je uradno obdržal do porevolucijske reforme.

Najpomembnejši avtor, ki se je v šestdesetih letih preteklega stoletja z vso resnostjo lotil pravopisnih vprašanj, je bil Ja. K. Grot. V svoji knjigi, ki je doživela tri izdaje,⁷ je zbral in pretresel vse dotedanje pravopisne navade, vendar iz tega svojega dela ni zmozel izluščiti prečiščenega sistema, čeprav je svoje ugotovitve strnil v priročniku,⁸ ki je do leta 1900 doživel kar dvajset izdaj. Šolski učbeniki so se po priporočilu ministrstva večinoma ravnali po Grotu, toda do obveznega enotnega pravopisa še zmeraj ni prišlo. Seveda takšno stanje ni pripomoglo k uspešnemu opismenjevanju novih, številnejših rodov.

Ponovno so bila pravopisna vprašanja sprožena leta 1901 v Moskovskem pedagoškem društvu. Tri leta po tistem je bila pri Akademiji znanosti ustanovljena najprej širša komisija, pozneje še podkomisija, ki je imela nalogo, da poenoti in izpopolni pravopis; v teh komisijah so sodelovali takratni vidni rusisti in slavisti: Baudouin de Courtenay, Budde, Bulič, Korš, Pypin, Sobolevskij, Sakulin, Šahmatov, Fortunatov, Ščerba in drugi. Šele po trinajstih letih, takoj po Oktobrski revoluciji, je zaživela pravopisna reforma, ki je odpravila odvečne znake in uredila pisavo pridevniških končnic in nekaterih predpon; ta reforma pa je uresničila samo najnужnejši del predlogov — kajti že takrat so začeli obravnavati nekatere predloge, ki še do danes niso bili ustrezno rešeni (pisava o za šumevci, ukinitve pisave z ѡ za šumevci ipd.).

Kakor se je knjižni jezik v desetletju po Oktobrski revoluciji bolj ali manj oddaljeval od starih norm, je tudi v pravopisu prišlo do številnejših primerov omahovanja. Spremembe, ki jih je prinesla reforma, so bile bolj grafične kot pravopisne, zato ni čudno, če so se konec dvajsetih let znova oglasile dotlej še neuresničene zahteve pravopisnih vprašanj, npr. pisava z ѡ za trdimi šumevci in с : шырокий, жыр ipd. Od takrat dalje so s presledki spet delovale pravopisne komisije; v tridesetih letih je treba omeniti najzaslužnejše člane Ušakova, Ščerbo in Obnorskega. Ta komisija je sestavila pravopisna pravila, ki naj bi dokončno zamenjala stare, grotovske norme. Po vojni so ta pravila večkrat izšla z dopolnitvami; vendar se je izkazalo, da je v njih še polno raznoglasja. Imenovana je bila nova pravopisna komisija, ki ji je načeloval V. V. Vinogradov in ki je leta 1956 po večletnem prizadevanju izdala izpopolnjena in poenotena pravila.⁹ Diskusija v strokovnih časopisih, ki se je odvijala pred izdajo novih pravil, je bila umirjena¹⁰; lingvisti so večinoma zagovarjali mnenje, da je treba veljavna pravopisna pravila samo uskladiti in da so nujni le neznatni popravki in poenotenja (nekoliko bolj

⁶ A. Vostokov, Russkaja grammatika. S.—Peterburg 1874.¹² Str. 183

⁷ Spornye voprosy ... 1873, 1876, 1885

⁸ Russkoe pravopisanie

⁹ Pravila russkogo pravopisanija i punktuacii. Učpedgiz. 1956

¹⁰ Prim. sestavke o pravopisu v Russkij jazyk v škole, 1954

urejena pisava z *e* in *o* za šumevci, pisava и : ы v sestavljenih besedah — tipa предьдущий in безидейный po novem oba z ы).

Toda zatrte pravopisne strasti so se polegale samo za nekaj let. Spomladi leta 1962 je moskovski profesor A. I. Efimov s precēj zavzetim člankom¹¹ ponovno sprožil (doslej najbolj množično) pravopisno diskusijo. Strokovne revije in drugi časopisi dobivajo odtlej dalje na stotine prispevkov in pisem iz vse SZ in tujine; objavljajo predloge najširšega razpona, od najskerajneje novatorskih do najbolj tradicionalističnih. Dvomesečnik za ruski jezik¹² je od 3. številke letnika 1962 dalje v vsakem zvezku posvetil precej strani pravopisnim vprašanjem; ta rubrika¹³ je postala najbolj razgiban del omenjene strokovno-metodične revije. Prevladujejo prispevki učiteljev ruskega jezika na osnovnih in srednjih šolah, ki v duhu Efimova zahtevajo spremembe dosedanjih pravil; v člankih se najdejo tudi prav fantastične ideje o fonetičnem pravopisu ipd. Kot glavni argument za temeljito revizijo navajajo trditve, da je veljavni pravopis preveč zapleten, nadalje nedoslednosti, številne izjeme in izjem izjeme itd. Očitno je vse to postalo takšna zapreka uspešnemu razvoju pouka ruskega jezika, zlasti v zadnjih razredih osnovne šole, da že upada pismenost. Učenci in učitelji zapravijo preveč časa in energije za »guljenje« pravopisnih pravil, zaradi česar ponekod docela zanemarijo seznanjanje z ruskim izrazom ali utrjevanje in bogatenje knjižnega besedišča; praktična stilistika in jezikovna kultura se pa sploh še nista uveljavili v šolskem pouku. Iz prispevkov je mogoče razbrati, da vlada v nekaterih šolah čisti pravopisni teror, kjer se je ves pouk omejil na nastavljanje pravopisnih pasti in podobno. Šolarji po ulicah prepevajo najbolj nemogoče pravopisne kuplete (npr. Cygan na cypočkah cypljatom cys skazal, kot pravilo za primere, v katerih se za c-jem piše ы).

Sprva so precēj na redko prihajali tudi svarilni glasovi, med njimi članek S. G. Barhudarova¹⁴, ki sicer priznava pomanjkljivosti v obstoječem pravopisu, vendar meni, da bi se dalo vse zadovoljivo rešiti s treznim preudarkom; opozarja tudi, da pravopis ne more biti samemu sebi namen, temveč del jezikovnega pouka, in v najtanjših nadrobnostih ga je mogoče graditi le ob globljem poznavanju jezikovne strukture. Zato bi bilo nespametno, nadalje trdi Barhudarov, če bi zahtevali od enajst-, do trinajstletnega učenca, da v celoti razume pravila, polna leksike in gramatičnih pojmov, ki so na tej stopnji neosvojljivi. Iz tega se je rodilo sholastično učenje na pamet, medtem ko aplikacija pravil v praksi odpove. Potrebni je več let zavestnega ukvarjanja z jezikom, da se v mladem človeku ustvari popolnoma izdelan, dognan odnos med grafično podobo besede in njeno zvočno realizacijo. Še ob intelektualni zrelosti, ki pa je učenec v osnovni šoli še ni dosegel, dalje izvaja Barhudarov, je popolno obvladanje knjižnega jezika in pravopisa samo ideal, ki se mu lahko le bolj ali manj približujemo, kajti absolutno pismenih ljudi sploh ni.

Za splošno ozračje pravopisnega razpravljanja v prvem obdobju po Efimovu je značilen zaključek članka prof. Barhudarova: Ja horošo znaju, čto, vystupaja s takim prizyvom na stranicah pedagogičeskogo žurnala v nastojaščee vremja, kogda u mnogih učitelej sil'no razygralas' orfografičeskaja fantazija, ja stavlju sebja v očeň nevygodnoe položenie: ja mogu byť obvinen v konservatizme, daže v reakcionnosti. No postupit' inache ne mog: eto bylo by licemeriem i pered svoej naučnoj sovest'ju, i pered našej učitel'skoj obščestvennost'ju.

¹¹ Krasnorečie i orfografija. Izvestija, 23. marca 1962

¹² Russkij jazyk v škole

¹³ Voprosy pravopisanija

¹⁴ S. G. Barhudarov, Ne lomka, a ulučenie našego pisma. Russkij jazyk v škole, 1963, 1, str. 15—19

V tem razpoloženju je bila pri Inštitutu za ruski jezik Sovjetske akademije znanosti imenovana komisija, ki šteje 27 članov; poleg nekaterih znanih lingvistov, kakor so Avanesov, Barhudarov, Larin, Ožegov (zadnja dva umrla leta 1964), Reformatskij, Rozental, Šanskij in Šapiro, jo sestavljajo še pisatelja Lidin in Čukovskij, več učiteljev praktikov, pedagogov, psihologov in drugih. Predsednik komisije je akademik Vinogradov. Pretehtala in proučila je vse resne predloge v pismih in tiskanih prispevkih; organizirala je široko mrežo raziskovalnega dela, ki je zlasti obravnavalo vpliv pisave na izgovor; proučevali so pravopisno prakso zadnjih desetletij, zlasti pa so ob najbogatejšem gradivu skrbno in s posebej usposobljenimi strokovnjaki analizirali in klasificirali pravopisne napake učencev, da bi se objektivno poučili o tem, kolikšna krivda za tako obilico napak zadene pravopisna pravila, in da bi ugotovili, kateri posegi bi res preprečili najpogostejše pravopisne spodrsrljaje. Seveda se komisija zaveda, da je sestav učencev silno heterogen tako po socialnem okolju kakor tudi po dialektični pripadnosti, kar močno vpliva na osvajanje za vse enake pisne podobe jezika. Vesoljno odrešujočega pravopisa zato ni mogoče sestaviti; vendar je mogoče doseči, da se iz šole ven dvigne raven pismenosti med ljudmi.

Člani komisije in njihovi sodelavci so svoje ugotovitve sproti objavljali v strokovnih revijah in samostojnih zbornikih¹⁵. Nekatera najtežja in najspornejša vprašanja je ločeno obravnavalo več avtorjev, tako npr. pisavo adverbov (skupaj ali narazen) in nikalnice *ne* (skupaj s sledečo besedo ali narazen).

Po dveh letih je komisija izdelala in sprejela predloge¹⁶ za izpopolnitev ruskega pravopisa. Ti predlogi so navajani skupaj z ustreznimi točkami pravopisnih pravil iz leta 1956, tako da so vse novosti opazne na prvi pogled; na koncu so dodana vprašanja, ki jih je komisija sicer obravnavala, a se ni odločila za to, da bi spremenila sedanje stanje. S Predlogi je komisija zaključila prvo fazo svojega dela, in že začela beležiti in zbirati odmeve nanje; kajti novi predlogi so sprožili velikanski odziv. Odkar je postalo znano, *kako* globoko je komisija v predlaganih spremembah posegala v veljavna pravila in da misli vsaj v glavnem ostati pri svojih odločitvah, se je razpravljanje zdaj osredotočilo na posamezne novosti. Najbolj so predlogi razburili pisatelje, ki so se zbal, da je v jedru prizadet sam knjižni jezik, da po novem pravopisu sploh ne bo več mogoče zlagati pravih rim in podobno; nekateri poudarjajo, da je za pesnika in pisatelja vsaka beseda zvočna in grafična estetska vrednota in da se ta zveza nikakor ne sme porušiti. Največ lingvistično utemeljenih kritičnih pripomb in dvomov so objavili starejši profesorji ruskega knjižnega jezika Koporski, Krjučkov, Pospelov¹⁷, ki niso člani pravopisne komisije, pa romanist in splošni lingvist R. A. Budagov, ki ugotavlja, da po objavi predlogov ni več ravnodušnih, temveč da sta se izoblikovali dve veliki stranki: novatorji in konservativci; prvi branijo predloge, drugi so jim dosledno nasprotni. Budagov predlaga treznost in postopno uvajanje novosti; po njegovem je nujno upoštevati elemente, ki so dozoreli v samem jeziku in se morajo odraziti tudi v pisavi. Kar ni bilo poprej čisto domišljeno, je treba še enkrat v miru pretresti. Meni, da so ti predlogi prava reforma, ne le izpopolnitev dosedanjega pravopisa. Zelo značilna je tudi njegova ugotovitev, da so pismeni izdelki kandidatov, ki se prijavljajo za vstop na moskovsko filološko fakulteto, pravopisno večinoma brezhibni, da pa kandidati svojega knjižnega jezika ne obvladajo aktivno — da je

¹⁵ Вопросы русской орфографии. Москва 1964

Проблемы современного русского правописания, М. 1964

О современной русской орфографии. М. 1964

¹⁶ Предложения по усовершенствованию русской орфографии. Известия, 23. и 24. сентября 1964

¹⁷ Русский язык в школе, 1964, 6, стр. 7—17: С. А. Копорский, К дискуссии об усовершенствовании русской орфографии; С. Е. Крjučков, Об улуčшении русского правописания; Г. Н. Пospelov, Лožные принципы

preozko njihovo miselno in izrazno obzorje, zato so njihove naloge vsebinsko reyve in brezbarvne, izrazno pa suhe, okorne in neboljene. Da so bila celo znotraj komisije kaj različna stališča, razberemo tudi iz odziva prof. Rozentalja,¹⁸ člankov M. V. Panova¹⁹ in J. F. Protčenk²⁰. Uvodni zapis redakcije *Ruskega jezika* (glavni urednik N. M. Šanskij je tudi član pravopisne komisije), ki s 6. številko letnika 1964 zaključuje razpravo, daje slutiti, da bo komisija pri sestavi dokončnih (?) pravil le umaknila predloge, na katere je priletelo največ žolčnih napadov. Sicer pa so objavljeni predlogi v spremembah posegli dlje, kot bi mogli sklepati iz mnenja predsednika komisije V. V. Vinogradova,²¹ čeprav je zdaj precèj bolj radikalen, kakor pa je bil pred letom 1956 med pripravi.

Omenjeni predlogi vsebujejo 14 točk, ki v primerjavi s Pravili 1956 čisto na novo urejajo pravopis, in pet poglavij, ki stara pravila samo deloma modificirajo. Pregledali bomo najvažnejše novosti in skušali najti motive, ki so komisijo nagnili do takšnih rešitev.

Trdi znak ь bi bil po novem popolnoma odpravljen; v edini vlogi, ki jo je še obdržal po reformi iz let 1917—18, naj ga zamenja mehki znak ъ. Doslej je ь ločeval osnovno besedo, ki se je začevala z е, я, ю od prefiksa s trdim končnim soglasnikom, npr. съестъ, подъезд, объявить, отъём, сверхъестественный, трансевропейский, субъект. Pisavo з ъ bi sprejeli samo za del prefigiranih besed, medtem ko bi zloženke s prefiksi сверх-, меж-, двух-, трёх-, четырёх-, пан-, транс-, контр- ostale brez ločevalnega znaka, torej межарусный, трансевропейский, паняпонский itd. Vendar so tu nastale nove težave. Misel, da bo trdi znak varoval predstoječi soglasnik pred palatalizacijskim vplivom sledečega j, je bila kajpada precèj varljiva, ker se je opirala samo na grafiko; v resnici je namreč palatalizacija v govoru nem toku zajela že večino prefiksov (s'jes't' kljub pisavi съестъ — težko si je predstavljati, da bi jezik vzdrževal razliko med b in b' v primerih kot объявляенный : воробья, zato bo mehki znak ta proces samo še grafično legaliziral, kjer mehčanje še ni prodrlo, pa morda tudi pospešil. Tudi v primerih трансевропейский, паняпонский ipd., ki bodo ostali čisto brez znaka, bo takšna pisava zanesljivo pospeševala palatalizacijski proces; kajti trdi znak je imel vsaj to funkcijo, da je na morfemskem stiku ustvarjal nekakšno psihološko pavzo, ki je vsaj pri branju ločevala zadnji prefiksni konzonant in sledeči j. Argument, da so pri teh tujih prefiksih soglasniki stabilno trdi, ni dovolj prepričljiv; tudi sestavljenki, ki ju običajno navajajo v oporo trdosti soglasnika, дѣтѣслаи in кѡмѣчѣйка, imata poseben položaj — obe imata še dva naglasa in oba dela še vzdržujeta semantično samostojnost.

Veliko negotovanja je zbudila odločitev komisije, da se za soglasnikom с piše samo и (и). Doslej je veljalo pravilo, da se v sklanjatvenih končnicah in zvezi чын (отцы, улицы, курицын) piše ы in enako še v korenih besed цыган, цыплёнок, на цыпочках, цыц²², sicer pa vedno и (и). Soglasnik с je s tem imel v pravopisu posebno mesto med soglasniki, ki se ne razvrščajo v pare (trdi : mehki). Ostali štirje ж, ш, ч in щ so bili enotni glede pisave и za njimi; za vsemi se je pisal znak за mehki и (и), v govoru pa imamo za trdima (ж, ш) jery, za mehlima (ч, щ) pa i. Po novem pa bi se с popolnoma pridružil trdimu ж in ш. Tega poenotenja

¹⁸ Vzvesim »за« i »protiva«. RJAS 1964, 6, str. 17—19

¹⁹ Ob usoveršenstvovanii ruskoj orfografii. Voprosy jazykoznanija, 1963, 2, str. 81—94

²⁰ O slitnyh i razdelnyh napisaniyah. Voprosy russkoj pravopisanija. Moskva 1964. Str. 100—120

²¹ Obsuždenie »Predloženij po usoveršenstvovaniju ruskoj orfografii«. Voprosy jazykoznanija, 1964, 6, str. 17—21

²² K voprosu ob uporjadočennii sovremennoj ruskoj orfografii. RJAS 1954, 4, str. 33—37

O neobходимosti usoveršenstvovanija našego pravopisanija. V knjižici Voprosy ruskoj orfografii, str. 5—23

²³ V. V. Vinogradov navaja še cynovka, cynga, cybulja; RJAS 1954, 4, str. 36

nekateri ne sprejemajo zaradi tega, ker v nekaterih ruskih dialektih izgovarjajo mehki *c* in bi po njihovem nova pisava ta izgovor še utrjevala, namesto da bi ga slabila. Še bolj pa naj bi temu novemu pravilu nasprotoval očitek iz slovnice. — Kot je znano, se v pluralu samostalniki moškega spola na *-c* razhajajo s tistimi na *-ž*, *-š* (отцы, отцов, toda ножи, ножей); s tem je načeto zelo boleče vprašanje, ali obravnava gramatika grafično podobo jezika ali govorni jezik. Navadno je tako, da vlada v tej stvari precejšnja negotovost ali pa tudi zmeda (spomnimo se samo množine in glagolskih končnic v francoščini!). Poskusi, da bi za *ž*, *š* in *c* pisali *ы*, za *č* in *šč* pa *и*, niso naleteli na ugoden odmev, ker bi ta rešitev pomenila neprimerno večji premik kakor najnovejša.

Z odpravo dvojne pisave i-ja za soglasnikom *c* bi se do kraja izčistilo izenačevanje vokalov in konzontanov. Vsi parni soglasniki (mehki—trdi): *p — p'*, *b — b'*, *m — m'*, *f — f'*, *v — v'*, *t — t'*, *d — d'*, *s — s'*, *z — z'*, *n — n'*, *r — r'*, *l — l'* imajo za seboj 10 znakov za vokale in *ь*, torej *мы — ми*, *мэ — ме*, *ма — мя*, *мо — мё*, *му — мю*, *мь*, neparni (samo trdi *ж*, *ш*, *c* in samo mehki *č* in *šč*) pa le 5, tako:

жи, же, жа, жо, жу
ши, ше, ша, шо, шу
ци, це, ца, цо, цу
чи, че, ча, чо, чу
щи, ше, ша, шо, шу

Ostala je le nerodnost zaradi mehkega znaka, ki naj bo odpravljen za šumevci na koncu besede (za *c*-jem se ni pisal v nobenem primeru), kot ločitveni znak pa naj bi se še ohranil v primerih, kakor *шью, мышью, рожью, речью* ipd., pri čemer pa seveda mora priti do ponovnih zapletljajev. Kot nepotrebne bi bilo treba odstraniti tudi pisave nekaterih tujk ali tujih imen, ki niso v skladu s poenotenjem in ki ne izražajo nobenega posebnega izgovora, npr. *Цыремпилон, Цыси, Цэцэрлиг, Цюрих, Цюрүпа, Цяньфынбао, Чэндау, Чэндаэ, Чэнь Бо-да, Шэньси, Шэньян, Шюкю Кая, шюцкор, шюцкоропец, Шяүляи*²³; kjer izgovor to zahteva, bi se dalo vpeljati ločitveni znak. Takšno ureditev pisave omogočajo tudi velari *k*, *g* in *h*, ki jim Avanesov²⁴ sicer še ne prizna samostojnega fonemskega statusa, vendar se parnosti (trdi — mehki) izmika le še položaj na koncu besede, kar dokazuje dejstvo, da se nobena ruska beseda ne končuje na mehek *k*, *g* ali *h*. Sicer se pa ti trije konzanti v vsem priključujejo parnim, odkar so nehali delovati slovanski palatalizacijski zakoni. Zato najdemo tudi zanje iste grafične zveze kakor za ostale parne (prim. zgoraj): *кы — ки, кэ — ке, ка — кя, ко — кө, ку — кю*, npr. *Кызыл — кизил, кэзи — керосин, карий — кяриз, конь — ткёшь, кумыс — кюмель, кьянти*.

Veliko poenostavitev je v Predlogih doživelo poglavje o pisavi *e* — o za soglasniki *ж*, *ш*, *č*, *šč*, *c*. Pravilo je zelo kratko: Za šumevci in *c* se piše pod naglasom *o*, v nenaglašanih pozicijah *e*. Izjema je samo *еще*, ker je pač lahko tudi nenaglašen in je bolje, da mu ne predpisujemo izgovora *z o*, in nekaj tujk. To pravilo bo zlasti pomagalo tistim, ki niso rojeni Rusi, ker odslej ne bodo več nagibali k izgovoru *šjol, žjoltyj, čjornyj* in podobno: Vendar je to pravilo nekoliko pomanjkljivo, ker obstajajo primeri, ko izgovarjamo *e* tudi pod naglasom in ga moramo seveda tudi v bodoče pisati, npr. *шопот : шёпчет, чопт : чётти*. Tudi ta predlog je bil

²³ Primere navaja: *Slovar udarenij dlja rabotnikov radio i televidenija*. Moskva 1960

²⁴ R. I. Avanesov, *Fonetika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*. Moskva 1956. Str. 158, 170, 184—186

deležen številnih ugovorov, ki jih je sprožila bojazen, da bo nova pisava porušila osnovno, namreč morfološko (in etimološko-historično) načelo ruskega pravopisa, ker bo ločila iste morfeme (жен-á : жон-ы). Sicer pa je splošno znano, da ni nujno (razen ponekod v pisavi), da so v istem morfemu vsi fonemi isti; bolj važno je, da ista relacija med morfemi ni izolirana v jeziku. V poljski besedi *reka* nastopa isti osnovni morfem v več variantah, v *rak*, *reč-e*²⁵ pa je samo en fonem skupen. Zunanja podoba bo zaradi teh sprememb precej drugačna, posebno pa bo to prizadelo dosedanje razvrstitve glagolov; ker bo treba upoštevati poleg v šoli vajene *e-* in *i-*spregatve še *o-*spregatev (течот, речот, лжот, бережом itd.)

Pod geslom »миш без mehkega znaka« naj bi bil odpravljen mehki znak za šumevci (ž, š, č, šč). Ta sprememba prizadene nekaj samostalnikov i-jevske sklanjatve: дочь, желчь, мелочь, мочь, ночь, печь, речь, щелочь, вошь, глушь, мышь, блажь, дрожь, ложь, молодёжь, рожь, овощь, помощь, in morda še katerega; glagolske nedoločnike na -чь, ki jih je neprefiguriranih komaj nekaj nad deset, npr. жечь, лечь, печь, -речь, беречь, стеречь, сечь, течь, стречь, -стичь, волоочь, толочь, мочь, -прять, imajo pa razmeroma številne prefigurirane družine, aktivne in povratne, tako da naraste njih število kar na več sto; drugo osebo vseh glagolov v sedanjiku: читаешь — читаеш, несёшь — несёш, itd.; velelnik redkih glagolov z nedoločniško osnovo na -а in -и, npr. мажь, мажьте — маж, мажете; назначь, назначьте — назнач, назначьте; nekaj prislovov, kakor навзничь, опричь, точь, лишь, сплошь, настечь. V tej točki se je večina diskutantov strinjala z odpravo mehkega znaka v adverbih, istočasno pa so izražali veliko bojazen, da bo odprava mehkega znaka pri samostalnikih zabrisala razlikovanje med spoli in s tem tudi med sklanjatvami, ker pride v tem primeru печ na isto kakor плач, рож na isto kakor нож. Nekateri so navajali tudi dialektične razloge, ker je мышь v nekaterih narečjih tudi moškega spola. Vendar je treba omeniti predlogu v prid, da so skoraj vsi prizadeti samostalniki zelo pogosti v vsakdanji rabi, zaradi česar se hitro ugotovi občutek za spol in sklanjatveno razvrstitev; razen tega tudi drugi slovanski jeziki s temi samostalniki nimajo gramatičnih težav, četudi v pisavi ne poznajo nobenih znakov za končnimi šumevci. Najbolj bi nova grafična podoba prizadela glagole na -чь, posebno povratne, ker bi se nakopičilo precej soglasnikov (seveda samo optično), npr. отпряться, обстричься. Izrečen je bil tudi očitok, da bi morali po isti logiki odpraviti mehki znak tudi pri nedoločnikih vseh povratnih glagolov na -ся, ker v izgovoru ni razlike, npr. он чистится in nedol. чиститься; kritik²⁶ pač ni upošteval, da nastopajo isti glagoli navadno tudi brez -ся in da bi tako že pri istem glagolu prišlo do razlik v pisavi.

Zaradi akanja in ikanja (nerazlikovanje *o* in *a*, *i* in *e* izven poudarjenega zloga) se je v nekaterih korenih in sufiksih porušila stabilnost v pisavi z *o* — *a* in *e* — *i*. Komisija predlaga enotno pisavo, in sicer tistega vokala, ki nastopa pod naglasom, npr.: staro: заря — зоря, novo: зоря — зоря, staro: расти — рос, novo: расти — рос, ростение itd. V drugih korenih prevladuje pisava z *-a*, npr. staro: загар — загорёлый, novo: загар — загарёлый; staro: плавать — пловец, novo: плавать — плавец ipd.

Podobno naj bi namesto dveh pridevniških sufiksov -инский in -енский v pisavi vpeljali poenoteni sufiks -инский; ta sprememba je mogoča, ker sufiks -енский nikoli ne nastopa pod akcentom. Po starem torej: сестринский, Маринский, ялтинский, toda пресненский, пензенский, фрунзенский; po novem: преснинский, пензинский, фрунзинский.

²⁵ Prim. T. Milewski, Wstęp do językoznawstwa. Łódź — Kraków 1959. Str. 31—39

²⁶ G. N. Pospelov, Ložnye principy. RJAŠ 1964, 6, str. 16

Po veljavnem pravopisu je med težja pravopisna poglavja sodilo tudi poglavje o dvojnih in enojnih konzonantih v tujkah, predvsem internacionalnih besedah; še bolj zapleteno je bilo zaradi tega, ker je bila opora v izgovoru (dolgi konzonant — kratki konzonant) navadno zelo nezanesljiva. V pravorečju²⁷ je za nekatere besede predpisan izgovor dolgih soglasnikov, npr. ирреальный, аннотация, ассимилировать itd., za druge kratek, npr. ассоциация, ассистент, аннулировать, дифференцировать, грамматика, акорд itd. Vsekakor je treba sklepati, da prevladuje dolg izgovor pri izobražencih, ki se zavedajo morfemskega stika; vseeno se zdi, da tudi ob pisavi dvojnih konzonantnih znakov peša izgovor z dolgimi soglasniki²⁸. Predlagana pisava z enim konzonantom bo gotovo pripomogla k hitrejšemu uveljavljanju kratkega izgovora, nadalje bo znatno zmanjšala število pravopisnih napak v šolah in marsikomu prihranila listanje po pravopisnem slovarju. Ostalo bi le nekaj besed z dvema enakima soglasnikoma, npr. ванна, гамма, сумма, v katerih je izgovor z dolgim soglasnikom res splošno utrjen.

Glede pisave dvojnega in enojnega *-n-* v preteklih pasivnih deležnikih navajajo Predlogi, da je treba pisati enojni *n* v neprefiguriranih glagolih, dvojnega v prefiguriranih, npr. писаные маслом картины toda: изранный. To pa je seveda le delna rešitev. V. P. Grigorjev²⁹ predlaga kompleksnejšo rešitev tega vprašanja na ta način, da bi ostal grafem *-nn-* samo v primerih stika osnove na *-n* in pridevniškega sufiksa *-n-*, npr. длинный, туманный, странный in странник; v vseh ostalih primerih pa bi pisali samo *-n-*, torej tudi изранный, перегруженный itd. V Predlogih ni načeto razmerje med deležniki in pridevniki ter razmerje med dolgimi in kratkimi oblikami pridevnikov glede pisave *n* — *nn*; vendar dela ta težava piščim največ preglavic³⁰.

Nekoliko prenagljen je predlog, po katerem naj bi dopustili dubletno pisavo končnic v dativu in lokalu ednine ženskih samostalnikov na *-ия*, in enako v lokalu ednine za moške samostalnike na *-ий* in za nevtra na *-ие*. Po veljavnem pravopisu so bili vsi ti skloni na *-ии*, po novem pa bi smeli pisati o Василии in о Василе, о Марии in о Марие, о здании in о здание. Verjetno je pri tem težji problem, kdaj pisati v nominativu *-ие* in kdaj *-ье*, kar pa se seveda odraža tudi v omenjenih sklonih (prim. о счастье, о Марье, о платье).

V težnji, da bi bile odstranjene vse izjeme v pisavi znakov za vokale za šumniki, naj bi spremenili pisavo dosedanje izjeme *жюри*, *брошюра*, *парашют* (po novem: *жири*, *брошюра*, *парашют*); isto velja tudi za vse njihove izpeljanke. S tem bi bila odstranjena posledica avtomatičnega substituiranja tujega *й* z grafemom *ю* ne glede na predstoječi soglasnik. To »brezizjemnost« pa bi se dalo brez škode razširiti tudi na *c*, *č* in *šč* (glej zgoraj).

Enako naj bi ne ostali več izjemni pisavi *достойн* in *заяц*, temveč naj bi se obe besedi uvrstili med *спокойный* — *спокоен*, *европейца* — *европеец* (*Достойный* — *достоен*, *зайца* — *заец*). Tudi pridevniki *деревянный*, *оловянный* in *стеклянный* naj bi ne bili več izjeme, ampak naj bi se priključili enako s sufiksom *-jan* (*-an*) tvorjenim pridevnikom, ki jih pišemo z enim *-n-* (*кожаный*, *овсяный*). Kakor lahko sklepamo iz članka G. I. Pospelova³¹, se komisija pri teh treh pridevnikih ni ozirala na izgovor.

²⁷ R. I. Avanesov — S. I. Ožegov, Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie. Moskva 1960. Str. 690—692.

²⁸ L. A. Bulahovskij, Zamečaniya po voprosu ob usoveršenstvovanii russkogo pravopisanija. RJAŠ 1954, 6, str. 23—24.

²⁹ Obsuždenie »Predloženiĭ po usoveršenstvovaniju orfografii«. Voprosy jazykoznanija, 1965, 1, str. 72—73.

³⁰ Prim. V. A. Dobromyslov — D. E. Rozental's, Trudnye voprosy grammatiki i pravopisanija. Moskva 1960. Str. 113—116.

³¹ Ložnye principy. RJAŠ 1964, 6, str. 16.

Vzporedno z ločitvenim znakom ъ za trdimi prefiksi pred prejetiranimi vokali e, я, ю (съесть) moremo obravnavati tudi vprašanje pisave и in ы v istih okoliščinah. V 19. stoletju je bil i še v teh pogojih enako obravnavan; pisali so предыдущий, pozneje pa je to pisavo nadomestil ы (предыдущий). V pravilih iz leta 1956 se je pisava z ы, ki je bila prej v navadi le za domače besede, razširila tudi na tujke, kakor преынфарктный, безыдейный; izjeme so ostale le zloženke z меж-, сверх-, ker za ж in х ni mogoče pisati ы, pa zloženke s tujimi prefiksi пан-, суб-, транс-, контр-, нпр. паниспанизм, субинспектор. Nova pravila naj bi za besede s tujimi koreni dovoljevala dubletno pisavo: безыдейный in безидейный.

V celoti vzeto je v ruskem pravopisu opaziti največjo nestabilnost v razmejitvi pisave besed *skupaj*, *z vezajem* in *narazen*. Večina nihanj v pisavi ima realne vzroke v stalnem procesu med leksikalizacijo več elementov in s tem tvorbo novih semantičnih enot ter svobodnimi sintaktičnimi zvezami. Zato se pojavlja to vprašanje pri zloženih samostalnikih, pridevnikihtd., pri pisanju raznih (nesamostojnih) členic, pri nikalnici *ne* in pri novotvorjenih adverbih.

Novi Predlogi prinašajo tudi v tem precēj novosti. Tako naj bi poenotili pisanje sestavljenk s пол in samostalnikom v genitivu z vezajem, нпр. пол-метра, пол-Москвы, пол-часа itd. Besede s prefiksi вице-, унтер-, обер-, экс-, лейб-, штаб- se pišejo skupaj. Zelo se je poenostavilo pravilo o pisavi nikalnice *ne*; to pa seveda še ne pomeni, da bo tako enostavna tudi aplikacija pravila v praksi. Novo pravilo ima samo tri kratke točke:

1. pri vseh glagolskih oblikah se piše nikalnica *ne* ločeno;
2. pri pridevnikiht samostalnikih se piše *ne* skupaj s sledečo besedo, če pomeni zveza z *ne* »целостное понятие«, нпр. он несчастливец : он не счастливец.
3. pri pridevnikiht, ki se samostojno rabijo brez *ne*, je vselej mogoča tudi pisava narazen, нпр. неширокий in не широкий, нелогичный in не логичный.

Pri pisavi adverbov je bilo sprejeto načelo, da se pišejo skupaj tudi vsi tako imenovani sekundarni adverbi, ne glede na to, iz katerih predložnih zvez so nastali; odločilno je, da je predložna zveza po svoji pomenski vrednosti resnično prešla v adverbialno funkcijo, нпр. вдоволь, накарачках, досуха, вкрутую, порусски, впервых, донизу, безоглядки, взамен, налету, находу, вдобавок ipd. Dvojna pisava (skupaj in narazen) naj bi bila dovoljena samo za tiste prehodne primere, ko gre zdaj za adverb, zdaj za svobodno predložno zvezo, нпр. до смерти in до смерти, вступку in в ступку itd.

Bolj strnjeno je tudi poglavje o velikih in malih začetnicah. Po novih Predlogih bi se precej zmanjšali primeri pisave z veliko začetnico, zlasti v naslovih raznih organizacij in ustanov. Skoraj popolna svoboda je dopuščena pri deljenju (zlogovanju) besed na koncu vrste; prepovedi zajemajo le najbolj nesmiselne primere: da ni mogoče prenesti v naslednjo vrsto del besede, ki ni zlogotovoren, ali samo eno črko ali ločila ipd. Manjše spremembe so tudi v stavi ločil.

Na koncu so dodana še vprašanja, o katerih je komisija razpravljala, vendar v Predlogih ni formulirala novih rešitev. Velika škoda je³², da se komisija ni mogla odločiti za obvezno in dosledno uvedbo znaka ѐ, ki predstavlja fonem o za mehкими soglasniki, če je sprejela pisavo o za šumevci. Ta znak ne bi bil brez koristi niti v ruski šoli in publicistiki, imel pa bi neprecenljivo vrednost za vse, ki se učijo ruščine kot tujega jezika.

³² Prim. V. M. Žirmunskij, K voprosu o russkoj orfografii. Izvestija Akademii nauk SSSR. Serija literatury i jazyka. Moskva 1965, XXIV, 1, str. 32

Zapiski, ocene in poročila

ČEŠKI FREKVENČNI SLOVAR

Kvantitativno raziskovanje jezika je še zelo mlada jezikoslovna veja, ki se je začela razvijati z uveljavljanjem matematične lingvistike, strojnega prevajanja in teorije informacije. Omenjena področja jezikoslovja se do neke mere med seboj prepletajo, vsem pa je skupna naslonitev na številčno podajanje pri raziskavah jezika. Frekvenca besede nam s številčnim podatkom kaže njeno pogostnost nastopanja v jeziku, plásti jezika ali nekega dela. Proučevanje frekvence besed pa ne služi zgolj raziskovanju odnosov, ki vladajo v jeziku, ampak dobi npr. neposredno praktičen pomen kot pomoč pri izdelavi dvojezičnih slovarjev, posebno pa še pri izdelavi t. im. minimalnih slovarjev za učenje tujih jezikov.

Frekvenčni slovarji so od prvih poskusov do danes zadevali ob različno problematiko v jeziku in služili različnim ciljem. Češka raziskovalka frekvence besed Marie Těšitelová vidi pomembnost frekvenčnih slovarjev posebno za 1. spoznavanje leksikalne strani jezika, 2. reševanje nekaterih stilističnih vprašanj in 3. za prispevanje k spoznavanju nekaterih gramatičnih vprašanj, posebno v morfologiji (SaS, XXII, 1961, str. 173). Raziskovanje frekvence besed pa ima praktično vrednost tudi pri sestavljanju učbenikov.

Frekvenca besed raste ali pada z njihovo aktualnostjo in je torej lahko v različnih dobah in stilnih področjih različna. Idealno bi bilo imeti frekvenčni slovar vsake generacije. Tako bi brez težav sledili frekvenco besed skozi zgodovinski razvoj jezika in ugotavljali njihove vsakokratne funkcije in selitve besed iz ene jezikovne plasti v drugo. Pomagali bi nam pri proučevanju raznih jezikovnih zakonitosti itd.

Frekvenčni slovar besed, besednih vrst in oblik v češkem jeziku¹ naravnost ne zadeva nobenega od omenjenih področij moderne lingvistike, vendar pa je trdna osnova nadaljnjemu kvantitativnemu študiju češkega jezika. Iz takšnega, kakršen je sedaj, pa lahko črpajo dragoceno gradivo vsa področja. Izredno bogat vir za raziskovanje pa ni samo češkemu lingvistu in pedagogu, ampak tudi raziskovalcu kvantitativnih razmerij katerega koli jezika.² Iz tega razloga in pa zato, ker se je v zadnjem času tudi pri nas razpravljalo o tem problemu, kratka informacija o češkem frekvenčnem slovarju ne more biti odveč.

Avtorji so si že ob začetku svojega dela zastavili zelo zahtevne naloge. Niso hoteli podati samo kvantitativnega stanja v jeziku, temveč so dobljeni številčni material uspešno dopolnili s kvalitativno analizo. Sami poudarjajo, da bi bila velika napaka, če bi številkam, ki jih dobimo s kvantitativno analizo, pripisovali končno veljavnost; svojo tehtnost dobijo namreč šele tedaj, če jih dopolnjuje kvalitativna analiza. To seveda ne pomeni, da mora biti vsaka številčna analiza združena s kvalitativno; če ni, je treba nanjo gledati kot na material (str. 9). Poleg tega, da prinaša slovar bogat številčni material, pa je njegova dobra stran prav v uspešni dopolnitvi kvantitativne analize s kvalitativno, kar omogoča koristne zaključke, npr. glede stilne vrednosti besed, frekvence pasiva v različnih rabah jezika itd.

V slovarju je poudarjeno, da se je treba pri vrednotenju posameznih frekvenc (frekvenc v posameznih virih) ozirati tudi na dobo, v kateri je ekscerpirano delo nastalo. Kar zadeva dobo, je iz seznama ekscerpiranih del razvidno, da so najmočnejše — z nad 50 % — zastopane letnice 1946, 1947 in 1948 (najstarejša letnica je 1926), kar potrjuje, da se avtorji pri izbiri virov za ekscerpiranje niso ravnali po vnaprej določenem seznamu, ampak so ga sproti dopolnjevali z najnovejšimi viri. Tako je slovar zanimiv tudi s te strani, saj statistično zajema jezikovno stanje obdobja, ki je zelo pomembno, v jeziku pa izredno pestro.

¹ Jaroslav Jelínek, Josef V. Bečka, Marie Těšitelová: Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce, Praha 1961. 586 str.

² Tako npr. J. V. Bečka primerja frekvenco besednih vrst v nekaterih funkcijskih stilih v češčini in francoščini. (Český jazyk a literatura, XIV, 224. sl.). Njegovo zanimivo ugotovitev, da so razlike v posameznih funkcijskih stilih obeh jezikov praviloma zelo majhne in da so razlike med posameznimi funkcijskimi stili istega jezika večje, je potrdil tudi M. Renský na osnovi primerjave frekvenc besednih vrst v angleščini (ČJL, XIV, 422 sl.).

Gradivo, iz katerega je slovar nastal, tvori 1.623.527 besed, dobljenih s popolnimi izpisi petinsedemdesetih del. Pri izbiri so upoštevani različni jezikovni stili, po katerih je gradivo razvrščeno v osem skupin: leposlovje (A), poezija (B), mladinska literatura (C), dramatika (D), strokovna literatura (E), žurnalistika (F), znanstvena literatura (G), govorjeni jezik (H).³ Slovar je bil od vsega začetka zasnovan tako, da je bilo gradivo mogoče porabiti ne samo za določitev čiste frekvenca, ampak tudi za ugotavljanje, kako so zastopani posamezni sklanjatveni tipi (pri vsakem geslu se je že pri ekscerpiranju označeval tip sklanjatve), kakšna je frekvenca sklonov, spola in števila pri sklanjativ in kakšna je frekvenca glagolskih oblik.

Orientacijsko bi lahko slovar razdelili na dva dela. Prvi del prinaša bogat pregled in oznako podobnih dosedanjih del iz svetovne lingvistike, govori o principih, po katerih so izbirali dela za ekscerpiranje, ter o metodi in tehniki dela, predvsem pa komentira dobljeno številčno gradivo in izvaja iz njega splošne zaključke. Tu je tudi cela vrsta tabel in diagramov, ki sistematično in nazorno razvrščajo dobljeno gradivo ter omogočajo zanimive primerjave in vrednotenje frekvence besed.

Drugi del je slovar frekvence besed. Obsega dva seznama. Seznam besed po frekvenci je sestavljen tako, da se začenja z besedo najvišje frekvence, navedenih pa je od 54.486 besed samo prvih 10.000, frekvenco pa kažejo tri številke. Pri razvrščanju je odločala absolutna frekvenca, ugotovljena v materialu (prva številka), število skupin, v katerih je beseda nastopila (druga številka), in število virov, v katerih je beseda izpričana (tretja številka). Besede z enako absolutno frekvenco so razvrščene glede na večje število virov, pri enaki frekvenci in enakem številu virov pa je beseda uvrščena na višje mesto, če nastopa v večjem številu skupin. Pri enakih vseh treh številkah odloča o razvrstitvi abeceda.

Najmočnejšo frekvenco ima v češčini veznik *in* (češko *a*). Nastopa v vseh osmih skupinah in vseh 75 delih 67.122 krat. Za njim se zvrstijo glagol *biti* (sem), *ta*, *v*, *on*, *na*, *da* itd., srednjo frekvenco ima npr. *vozel* (32-5-15), *upirati* (se) (31-7-21), *kratek* (27-6-17), nizko frekvenco pa npr. *porod* (14-6-08), *ponižati* (se) (14-5-08), *rdečelas* (14-2-07).

Podatke prvega seznama pa bistveno dopolnjuje drugi, abecedni seznam, ki se začenja s frekvenco 3. Ta seznam označuje frekvenco po posameznih skupinah, to se pravi, pove nam, kako je beseda zastopana v različnih stilih. Če smo torej iz prvega seznama razbrali absolutno frekvenco, število skupin in virov, v katerih se je beseda pojavila, nam drugi seznam ta podatek podrobneje razčleni in pokaže, v katerih skupinah se je beseda pojavila, kolikokrat v posamezni skupini ter v koliko knjigah:

		A	B	C	D	E	F	G	H
človek	2705-8-71:	982/15	61/10	269/10	377/10	246/6	89/7	531/9	141/4
tolažba	43-6-23:	18/7	6/3	10/5	6/6			1/1	2/1
motor	701-6-17:	16/2	6/4	11/1		638/2	10/1	20/4	
hrepeneti	5-3-5 :	2/2		2/2	1/1				
nazor	311-7-45:	35/13		8/4	4/4	71/7	34/6	130/7	29/4
negativen	37-2-7 :					5/1		22/6	
korelacija								71/4	

Izbrani primeri nam mnogo povedo: besedi *človek*, *motor* imata visoko frekvenco, spadata torej v osnovni besedni fond vsakdanjega jezika, nastopata skoraj v vseh skupinah (stilnih področjih), vendar sta najmočnejše zastopani v skupinah ABCD, torej v manj strokovnih skupinah, razen druge, ki ima izjemno visoko frekvenco v skupini E, v strokovnem tekstu (K. Chochola, Izgorevalni motorji). Beseda *tolažba* je najbolj pogostna v leposlovju, kjer se pojavi 18 krat v 7 delih, na strokovno in znanstveno področje pa skoraj ne zaide. Hrepeneti ima nizko frekvenco, v strokovnem jeziku pa se sploh ne rabi (menda le slučajno ni zajeta v nobeni pesmi⁴). *Nazor* je razen v pesništvu zastopan povsod, toda vidno se dvigne njegova frekvenca v skupini G (pojavi se 130 krat v sedmih delih), kar je odvisno od specifičnosti izpisanega dela. Beseda *negativen* živi

³ Tu so imeli avtorji pri delu precejšnje težave. Morali so opustiti prvotni načrt, da bi zajeli direktno govorjeni jezik, in se zadovoljili z zapisanimi govori, ki so izšli v tisku.

⁴ V uvodu k slovarju pravi J. Bglič: »Skupno število 1.623.527 besed, s katerimi se je tu delalo, pa še zdaleč ni tako veliko, da ne bi vsaj pri besedah s srednjo frekvenco izključevalo slučajnosti, ki izhaja iz tega, kateri teksti so bili izbrani za ekscerpiranje.« (str. 5). Za besede z nižjo frekvenco lahko to velja tembolj; te se namreč izmikajo zakonitostim in so bolj karakteristične za posamezna stilna področja. V našem primeru bi to veljalo za besedo *hrepeneti*. Možnost slučaja in število k ekscerpaciji pritegnjenih tekstov sta si torej v obratnem sorazmerju.

na zelo omejenem stilnem področju jezika, medtem ko se rabi *korelacija* le še v čisto znanstvenih tekstih (v skupini G, kjer se pojavi 71-krat v štirih delih).

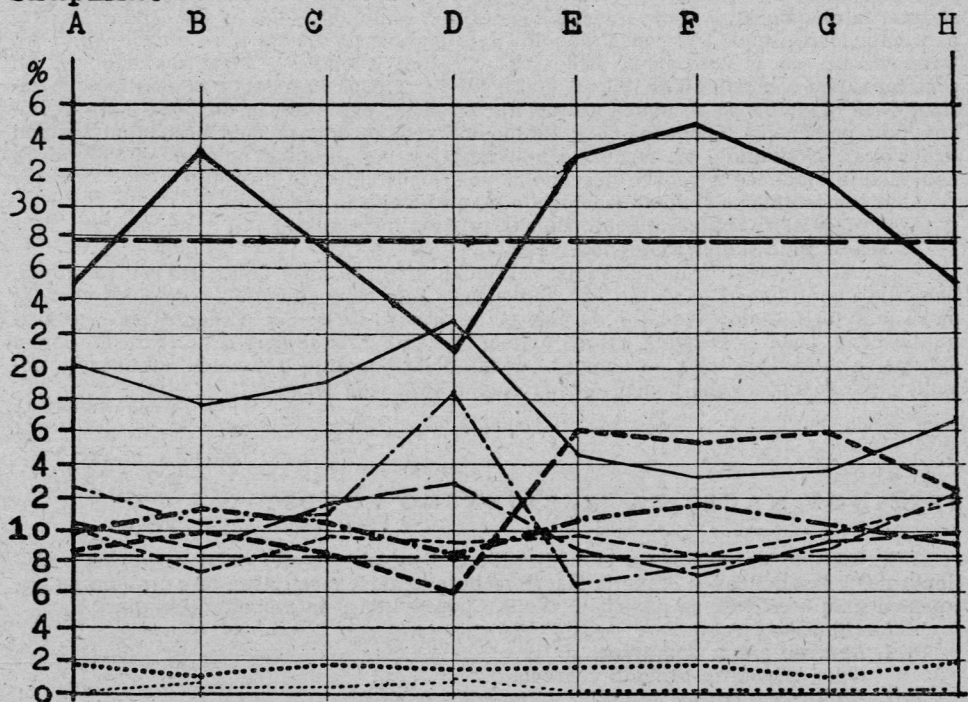
Teh številčnih podatkov seveda ne smemo jemati mehanično. S samim upoštevanjem absolutne frekvence številčnega podatka o frekvenci besede ne ovrednotimo pravično; pri tem moramo upoštevati tudi to, v koliko skupinah beseda živi in v koliko virih je izpričana. Visoko absolutno frekvenco lahko kaže beseda zaradi specifičnosti ekscerpiranega dela, medtem ko je lahko beseda z nižjo absolutno frekvenco, vendar izpričana v večjem številu skupin, sestavni del jedra besednega zaklada v jeziku.

Tako razdeli slovar besede glede na frekvenco v pet skupin:

1. splošno rabljene besede z visoko frekvenco (visoka frekvenca, v mnogo virih, v vseh skupinah);
2. splošno rabljene besede z nižjo frekvenco (nižja frekvenca, enakomerno razporejene v razmeroma velikem številu virov, v večini skupin);
3. besede z razmeroma visoko frekvenco, toda le v malo skupinah (npr. término);
4. redke besede z nizko frekvenco, malokrat izpričane.
5. besede z visoko frekvenco, toda izpričane v enem viru, torej tesno vezane na vsebino vira.

S pomočjo številčnih podatkov je mogoče ugotoviti tudi bogastvo in pestrost besednega zaklada pri posameznem delu ali skupini. Tako slovar loči frekvenco gesel in frekvenco besed. Pod geslom razume besedo kot leksikalno enoto; številka, ki označuje

Skupina:

— samostalniki ————— števniki ——— predlogi
 - - - - - pridevniki ——— glagoli - - - - - vezniki
 - . - . - zaimki ——— prislovi medmeti
 ————— povprečna frekvenca samostalnikov
 - - - - - povprečna frekvenca glagolov

frekvenco gesla, torej kaže, koliko različnih besed je v delu ali skupini uporabljenih. Številka, ki označuje, kolikokrat se je beseda v določenem tekstu ali skupini ponovila, pa kaže frekvenco besede. Razmerje med frekvenco besed, tj. vseh uporabljenih besed, in frekvenco gesel, tj. uporabljenih raznih besed, naziva slovar *indeks ponovitev*, ki do neke mere kaže, kako bogat in pester je besedni zaklad določenega dela ali skupine. Ugotovljeno je, da je indeks ponovitev v skupini B (pesništvo) najmanjši, kar pomeni, da ima pesništvo najpestrejši slovar. Najvišji indeks ponovitev je v skupinah EGH — slovar teh skupin je manj pester (npr. v skupini G), kar izvirja iz osredotočenosti na ozek znanstveni problem.

Slovar nadalje analizira in primerja frekvenco besed in frekvenco gesel ter indeks ponovitev pri vseh besednih vrstah.

V posebnem poglavju so na osnovi analize številčnih podatkov zbrani nekateri splošno veljavni zaključki, npr. frekvenčni odnos med samostalniki in glagoli, med pridevniki in samostalniki ter glagoli itd. Izmed številčnih diagramov, ki kažejo te odnose, naj pokažemo diagram (gl. str. 147), ki kaže celotno frekvenco posameznih besednih vrst po skupinah (frekvenca besed).

Vidimo, da zgornjo, najmočnejšo plast tvorijo samostalniki in glagoli, v srednji plasti se prepletajo pridevniki, zaimki, prislovi, predlogi in vezniki, spodnjo, neznatno plast pa tvorijo števniki in medmeti. Presenetljivo visoko so zastopani samostalniki v skupini F (žurnalistika), ki so mnogo nad povprečjem frekvence samostalnikov (27,77 %), pa tudi v skupini B (pesništvo) ne bi pričakovali tako močne frekvence samostalnikov, medtem ko je številčnost v skupinah E in G razumljiva zaradi samostalniškega načina izražanja v strokovnem in znanstvenem jeziku. Pozornost vzbudi tudi odnos med samostalniki in glagoli, ki je v obratnem sorazmerju: v skupinah, kjer so samostalniki zastopani najmočnejše, pade frekvenca glagolov celo pod povprečje (ki je za glagole 18,15 %). Dalje vidimo, da se zastopanje pridevnikov (četudi v mnogo manjši frekvenci) ujema z zastopanjem samostalnikov (razen v skupini F), isto pa velja tudi za predloge. Z zastopanjem glagolov pa se ujema zastopanje zaimkov, prislovov in do neke mere veznikov (kar preseneča). Glede na medsebojne frekvenčne odnose med besednimi vrstami loči slovar tri skupine, pri čemer je o uvrstitvi v isto skupino odločalo ujemanje ali neujemanje tendence z vodečo besedno vrsto (samostalniki in glagoli):

1. samostalniška skupina (samostalniki, pridevniki in predlogi);
2. glagolska skupina (glagoli, zaimki, prislovi in vezniki);
3. nevtralna skupina (števniki, vezniki).

Tu so navedeni le najsplošnejši zaključki, ki jih prinaša češki frekvenčni slovar. Zanimivih podrobnosti je veliko več. Slovarju bi bilo mogoče očitati pomanjkljivost (ki pa se je avtorji dobro zavedajo), da namreč ne prinaša frekvence pomenov pri posameznih besedah. Toda če bi hoteli avtorji ustreči tej zahtevi, bi se delo silno razraslo, sistem dela pa je zastavljen tako, da omogoča dodatno razlikovanje frekvence posameznih pomenov, pri čemer seveda pomaga dober slovar knjižnega jezika.

Tomo Korošec

PREŽIHOV NAČRT ZA IZSELJENSKO POVEST

V Prežihovi zapuščini se je med različnimi zapiski ohranil načrt za povest o življenju naših izseljencev v Franciji. Načrt vsebuje trinajst točk, pisan je s črnilom na obtrganem listu konceptnega papirja. Nekoliko popravljen v interpunkciji se glasi:

Izseljeniška povest.

1. Delavec gre iz domovine.
- Opis odhoda in prihoda v Francijo.
2. Kontrakt v gozdu, na polju, v kamnolomu.
3. Hrepenenje, da dobi posel v industriji.
4. Dobi zaposlitev v industriji.
5. Tovariši, tovarišice.
6. Podjetna policija.
7. Domače društvo — s kontrolo.
8. Lokali v Parizu, Lensu, Sallaumine.
9. St. Etienne.
10. »Kaj bi ti napravil, če bi imel denar?«
11. Denar poneverjen pri izmenjavi na postaji.

12. »Ali se tu ... bolj zavedaš, da si človek, kakor doma v Trbovljah, ali na bajti (vinogradu) na Dolenjskem, ali na Prekmurskem...?«

13. Župnik reče Slovincu: »Pojdi po ulicah in kjer vidiš prazne flaše zunaj, tam so Slovenci doma...«

Pričujoči dokument je zanimiv predvsem z dveh vidikov. Že sam po sebi je zanimiv za proučevanje Prežihove ustvarjalne metode. Zanimivo je namreč, da se je razen nekaj osnutkov za ureditev zbirke kratke proze ohranil v pisateljevi zapuščini le še načrt za kmečko dramo. Torej je pričujoči osnutek edini ohranjeni Prežihov načrt za pripovedno delo. Ker pa, kolikor vemo, pisatelj ni dela nikoli napisal niti začel pisati, in ker tudi kmečke drame ni nikoli dokončal, bi lahko sklepali, da je Prežih, ko je kako delo končal, osnutek zanj uničil. To pa se ne ujema z doslej znanimi izjavami o Prežihovem načinu ustvarjanja, ki so si edine v tem, da je Prežih snoval svoja dela v mislih, dokler mu niso toliko dozorela, da jih je lahko napisal v dokončni obliki. Če upoštevamo to in zanikamo možnost, da bi pisatelj že uporabljene osnutke zavrgel, za kar tudi nimamo dokazov, se nam nudi razlaga, da si je Prežih zapisoval osnutke le za tista dela, pri katerih oblikovanju ni bil povsem suveren, torej za tista, ki niso obravnavala snovi iz kmečkega življenja v obliki črtice, novele ali romana. Vendar tudi za to razlago, ki se nam zdi še najbolj verjetna, nimamo zadostnih dokazov.

Po drugi plati je načrt zanimiv zaradi izbora snovi. Prežiha poznamo predvsem kot mojstrskega upodabljalca koroškega kmeta v spopadu z naravnimi silami in v socialnih trenjih. Razen tega je dal doslej pri nas najglobljo analizo prve svetovne vojne in slovenskega človeka kot avstrijskega vojaka, z nekoliko manj mojstrstva pa je podal nekaj plastičnih potepuških in delavskih slik ter pretresljivih epizod iz nacističnih koncentracijskih taborišč. Z izseljensko povestjo, če bi jo napisal, bi posegel na povsem novo snovno področje, ki se ga je sicer le bežno dotaknil v potopisnih črticah *V petem nadstropju* in *Pariz* (oboje v zbirki *Borba na tujih tleh*) in v članku *Naš tisk med izseljenci*, katerega kopija se je ohranila v zapuščini in ki menda ni bil natisnjen. Prežihove lastne izjave v avtobiografskih zapisnikih in izjave nekaterih njegovih sodelavcev iz emigracije pričajo, da je bil Prežih organizacijsko povezan s slovenskimi izseljenci in da je dokaj dobro poznal življenje slovenskih izseljencev v Franciji, njihove razmere in problematiko. Zato bi bila lahko Prežihova povest zanimivo in verodostojno pričevanje o naših izseljencih v Franciji tik pred drugo svetovno vojno.

Ob tem načrtu se nam postavlja zanimivo vprašanje, ali pomenijo točke temo posameznih poglavij povesti ali si je pisatelj nanizal le pomembnejše izseljenske probleme, ki bi jih v povesti moral obdelati. Prve točke bi govorile za prvo razlago, zadnje za drugo. Popoln odgovor na to vprašanje pa ni mogoč, ker delo ni bilo napisano. Pač pa si s pomočjo drugih Prežihovih del lahko nekoliko osvetlimo, kaj si je pisatelj zamislil ob nekaterih začrtanih točkah. V osmi in deveti točki si je pisatelj izbral nekatera središča slovenskih izseljencev v Franciji, ki jih je sam poznal in ki jih omenja v potopisu *Pariz*. Da si je v osmi točki posebej zastavil opis gostinskih lokalov, je pač v zvezi s sedmo točko; bistvo obeh je »kontrola«. V že omenjenem potopisu namreč piše: »V lokale, kjer so se ob nedeljah shajali naši rojaki v Parizu, pošten človek ni mogel zahajati — ne zaradi rojakov in rojakinj, temveč zaradi armade ovaduhov in prisluškovalcev konzulata in poslaništva.« (*Borba na tujih tleh*, str. 166.) V svojem bistvu pa je Prežih stvar opredelil v uvodnem odstavku članka *Naš tisk med izseljenci*:

»Po vseh delih sveta, koder so prebivali izseljenci iz Jugoslavije, ki so morali tja s trebuhom za kruhom, se je tudi med njimi vršila borba med napredkom človeštva in med starim svetom revščine in nazadnjaštva. Značilno za dežele zapadne demokracije, kakor so bile Francija, Belgija in Holandija v Evropi ter Severna in Južna Amerika, je bilo že takrat to, da so se naši izseljeniki nahajali pod hudim pritiskom vseh jugoslovanskih protiljudskih režimov. Jugoslovanska poslaništva v teh deželah so bila navadne ekspoziture beograjske policije in špijonaže nad lastnimi državljani. Jugoslovanski izseljeniki se niso smeli odkrito pridruževati naprednim, svobodoljubnim gibanjem tistih dežel. Kdor je to storil, je bil preganjan. To je bil posebno slučaj v zapadnih deželah Evrope.«

Deseta točka vsebuje motiv, ki ga je Prežih vpletel že v črtico *Obračun* iz leta 1921 (prim. *Zbrano delo I*, str. 100); za njegove potepuške črtice je tako pogojno ugibanje značilno. Trinajsta točka pa vsebuje izpraznjene steklenice kot razpoznavni znak med slovenskimi izseljenci. Anekdoto je v širši obliki Prežih vpletel že v potopis *Pariz* (*Borba na tujih tleh*, str. 166).

Zanimivo bi bilo dognati, v katero obdobje pisateljevega ustvarjanja sodi ta načrt. Zapisek ni datiran, zato je precej težko določiti čas njegovega nastanka. S pomočjo pri-

merjave z Prežihovimi deli in zapiski, ki zadevajo izseljence, se nudijo tri možnosti za datiranje tega načrta. Prva sega še v leto 1940. Tega leta je namreč Prežih napisal potopisni črtici *Pariz in V petem nadstropju* (druga je izšla v prvih dveh številkah *Sodobnosti* 1941). Stične točke med njima in načrtom za izseljensko povest smo že nakazali. Za to datiranje bi tudi pričal papir, na katerem je zapisan načrt. Druga možnost za datiranje nastanka tega načrta bi bilo poletje 1946, ko je Prežih pripravljal zbirko potopisov *Borba na tujih tleh* za tisk; takrat je dopolnjeval stare rokopise. Približno v istem času je verjetno nastal tudi članek *Naš tisk med izseljenci*.

Kot pobuda za nastanek načrta za izseljensko povest bi utegnil delovati tudi rokopis izseljenske povesti *Dajte nam domovino*, ki ga je prejel od Mohorjeve družbe v oceno. Prežih je bil po obnovitvi Mohorjeve družbe leta 1945 namreč nekakšen njen interni cenzor. V oceni rokopisa *Dajte nam domovino* z dne 3. aprila 1948 piše Prežih med drugim: »Tudi ni to kakšna izseljeniška povest, ampak povest neke izseljeniške družine, ki je posebnejš. Ne da slike o splošnem življenju in o splošni borbi naših izseljencev. O izseljeniskem problemu bi bilo res dobro napisati kako povest, toda to, kar nudi to delo, ne odgovarja naši literarni nalogi.« Besede v citatu izzvene kot nekakšna napoved lastne izseljenske povesti, vendar je čudno, da načrta ne omenja v pismu Ferdu Godini z dne 17. junija 1948, kjer piše o dveh literarnih načrtih, ki sta ga tedaj vznemirjala, in sicer o romanu *Pristrah* in o povesti iz taborišča.

O tem, kakšna bi bila Prežihova izseljenska povest, če bi jo napisal, je na podlagi skopega načrta in skromnih dejstev, ki smo jih skušali podati v njegovo ilustracijo, tvegano in tudi nepotrebno sklepati. Vendar nam Prežihove besede v oceni rokopisa za Mohorjevo družbo pričajo, da si je delo zamišljal kot temeljito sociološko študijo o slovenskih izseljencih v Franciji, da je težil za tipičnim in zavračal izjemno.

Jože Koruza

IDEJA IN KVALITETA

Kritično in esejistično delo Franceta Vodnika* je že šesta knjiga »Razpotij«, zbirke esejev, člankov in kritik, ki jo je pred nekaj leti začela izdajati založba Obzorja. Čeprav je izrazito nekomercialnega značaja, si je zbirka vendarle utrla pot do vseh, ki se zanimajo za slovensko književnost. In to je tudi njen glavni namen. Mariborska založba pa s tem opravlja pomembno kulturno nalogo.

Slovenska literarna kritika, posebej še kritika med obema vojnama, je eno najmanj obdelanih področij naše literarne zgodovine. Kljub temu, da smo od najpomembnejših del v zadnjih letih dobili nekaj izborov kritik Josipa Vidmarja, Brnčičevo *Generacijo pred zaprtimi vrati* (v izboru in s spremno besedo M. Mejaka) ter pred nedavnim tudi prvo knjigo gledaliških kritik Franceta Koblarja, tako da se vsaj delno lahko izognemo zamudnemu iskanju po časopisju in revialnem tisku, smo še vedno brez študije, ki bi kompleksno zajela to več kot dvajsetletno izredno razgibano obdobje slovenske kritike in esejistike v vsej njeni idejni in formalni raznolikosti. Zaenkrat je edini poizkus v tej smeri spremna beseda Franca Zadravca v *Razgledih v književnosti 1918–1941* (Zbirka Kondor), antološkem izboru napredne kritike in esejistike, ki pa je mišljen predvsem kot orientacija mlademu bralcu, ki se seznanja s slovensko književnostjo. Ni slučaj, da se ravno pri prebiranju Vodnikove knjige še posebno pokaže potreba po taki študiji, saj mu bo šele ta odmerila pravo mesto in vlogo v slovenski literarni kritiki. V nemajhno pomoč bo literarnemu zgodovinarju, ki se bo lotil te odgovorne in nehvaležne naloge, uvod Bratka Krefta.

Mlajši generaciji je France Vodnik znan predvsem kot prevajalec in zaslužen delavec na področju poljsko-slovenskih kulturnih stikov. V letih med obema vojnama pa se je, razen s pesmimi — tu je pretežno ostal v senci brata Antona — uveljavil predvsem kot literarni kritik in esejist. Prerez skozi ta del Vodnikovega ustvarjanja nam daje izbor kritik in esejev z naslovom *Ideja in kvaliteta*.

Za te kritike je značilno, da so skoraj vse nastale v nekem zaključenem obdobju, da so tako ne samo izraz Vodnikovih estetsko-kritičnih nazorov, ampak do neke mere tudi odraz dobe. Čeprav včasih enostranski.

* France Vodnik: *Ideja in kvaliteta*. Kritike in eseji. Uvodno besedo napisal dr. Bratko Kreft. Maribor, Založba Obzorja 1964. 383 + (V) str. (Razpotja 6).

Kritike in eseji so v knjigi razvrščeni po posameznih skupinah, v katere jih je avtor zajel glede na skupno problematiko, ali pa glede na področje, ki ga obravnavajo, ter jih opremil z ustreznimi podnaslovi. Kljub temu pa knjiga razpade v dve večji celoti. To je hkrati dvojje najznačilnejših področij Vodnikovega literarnokritičnega udejstvovanja.

V prvem delu je v skupinah: *Pesniki, pripovedniki, dramatik; Pregledi in poročila; Drama in gledališče; Obrazi novega rodu; Obletnice in jubileji* obsežna književna in gledališka kritika Franceta Vodnika ter njegovi eseji o posameznih literarnih ustvarjalcih. Drugi del (*Ideja in kvaliteta; Prevrednotenja; Polemike*) pa obsega razmišljanja o bistvenih vprašanih literarnega ustvarjanja in kritičnega vrednotenja literature. Poleg temeljitega poznavanja slovenske književnosti zahtevajo predvsem poznavanje sočasne literarne kritike, saj so večinoma polemičnega značaja. Vprašanje odnosa med svetovnimazorom in umetnostjo, razporejeno v filozofsko-estetskih kategorijah ideja in kvaliteta, postane vodilna tema vseh teh razmišljanj. Eseg *Ideja in kvaliteta* ni samo obramba katoliškega dela slovenske umetnosti, ali — kakor jo Vodnik imenuje — »religiozne« umetnosti, ampak tudi odkrita in pogumna obsodba zmot katoliške kritike. Pomeni odločen prelom s tradicionalno miselnostjo in iskanje novih umetnostnih in življenjskih vrednot v okviru katoliškega svetovnega nazora. V njem se avtor bori proti dvema ekstremnim oblikama vrednotenja literature: proti izključno idejnemu vrednotenju, ki je z enostranskim poudarjanjem abstraktne ideje našlo svojega zagovornika v večjem delu katoliške kritike vse od Mahničevih časov, in pa proti kritiki, ki za edini način vrednotenja umetniškega dela priznava estetsko analizo in ji je vsakršna ideja (v Vodnikovem smislu) le utesnjevanje svobodnega razmaha umetnikove misli, ki zmanjšuje vrednost njegovega dela. Predstavnika take kritike vidi v Josipu Vidmarju. Iz filozofskih razglabljanj o slovenski kulturni preteklosti in sodobnosti, o »ideji« kot »transcendentalnem« ter o življenju in kulturi kot »vitalnem imperativu« človeka, se izlušči osnovno vprašanje esaja: problem pravičnega vrednotenja slovenske književnosti ob svetovnonazorski diferenciaciji slovenske umetnosti in kritike. V nasprotju s kritiko, ki poudarja razlike v slovenski literaturi in kulturi, se Vodnik zavzema za kritiko, ki naj ob upoštevanju idejnih razlik gleda na slovensko literaturo kot na enoten izraz slovenskega naroda in ji je odločilno merilo pri ocenjevanju kvaliteta umetniškega dela. Mračna slutnja prihodnosti mu že v začetku tridesetih let narekuje ugotovitev: »Danes nam je, o tem ni nobenega dvoma, bolj kakor kdajkoli poprej potreben poudarek vezi, ki nas vse, ki smo ene krvi, podtalno vežejo med seboj, po elementarnem prirodnem pravu tudi tedaj, če se sicer razhajamo v pojmovanju duhovne svobode.« V eseju je z vso resnostjo postavljen problem slovenskega kritika, kako vrednotiti delo, ki mu je idejno tuje ali ga celo odklanja. To je hkrati tudi Vodnikov osebni problem. V nasprotju z Vidmarjem Vodnik v vsem svojem kritičnem delu poudarja problem idejnega vrednotenja. Ko ugotavlja, »da je naš čas tak, da nas ne samo opravičuje, ampak naravnost sili k temu, da umetnika presodimo po njegovi vsebinski, idejni vrednosti« in nadaljuje, da ga bomo le na ta način lahko »točno označili tudi v njegovem formalnem, stilskem stremeljenju«, hkrati že priznava primarnost idejnega vrednotenja. Zaradi takega načina pristopa k literarnemu delu mu Vidmar odreka zmožnost objektivnega presojanja in formalnega vrednotenja. Temu bi ne mogli popolnoma pritrditi, saj je v njegovi kritiki precej primerov, ko obravnava dela, ki so mu idejno tuja, ne odreka pa jim zato umetniške vrednosti (Kozak, Krleža). Večkrat pa se Vodniku primeri, da, hoteč prikazati idejni svet umetnika tako, kot ga občuti sam, preveč poudarja idejne komponente, ki so mu svetovnonazorsko blizu, zanemari pa druge, ki bi tak prikaz bistveno izpremenile, in daje tako nepopolno podobo umetnika. Tak je npr. esej o Kosovelu ali pa prikaz Gradnika ob kritiki njegovih pesniških zbirk od zbirke »De profundis« pa do »Pojoče krvi«.

Poleg omenjenega esaja je eno najznačilnejših del v tej knjigi ciklus literarnih portretov *Obrazi novega rodu*. Ne moremo se pa pri tem omejiti le na avtorjev izbor v pričujoči knjigi, saj sta z njim okrnjena prvotna podoba in namen tega cikla. Za razumevanje je treba poseči nekoliko v zgodovino Vodnikove kritike. Ko Vodnik leta 1927 v DS ocenjuje Jurčevo zbirko »Človek in noč«, pravi, da bi ob njej »želel napisati zagovor novejši slovenske lirike«, če bi se mu to še zdelo potrebno. Čeprav obeta podrobnejši oris Jarčevega duhovnega sveta, te obljube ne izpolni. In vendar to priča, da je Vodnik že v tistem času mislil na oris povojne literarne dejavnosti, predvsem lirike. Leta 1931 prične v isti reviji objavljati *Obrazce*, ki jih kasneje nadaljuje v *Dejanju*. V uvodu v ta cikel, predvsem pa v eseju o Kobekovi *Zemlji*, izoblikuje svojo teorijo katoliške variante »nove stvarnosti«, ki naj bi ne pomenila samo renesanse katoliške umetnosti, ampak naj bi postala temelj nove, moderne slovenske umetnosti. V novi obliki je avtor

že s samim izborom (v zbirko je uvrstil eseje o Srečku Kosovelu, Miletu Klopčiču in Božu Vodušku) to svojo teorijo preklical. Slovenska literatura je krenila svojo pot, drugačno od tiste, ki je bila načrtovana v *Obrazih*. Zato so v prvotni obliki zanimiv dokument časa, v sedanjem izboru pa obsegajo večinoma tista mesta, ki so izpričala svojo trajno kritično vrednost.

Od treh po osvoboditvi nastalih del, ki so našla prostor v izboru, je najbolj zanimiv esej o Francetu Koblarju. Nastal je ob njegovi šestdesetletnici, vendar se močno razlikuje od običajnih priložnostnih jubilejnih poročil. Ta zapis, ki ne obsega Koblarjevega dela samo v širino, ampak skuša prodreti tudi v bistvo njegovega kritičnega in literarnozgodovinskega dela, odlikujeta predvsem izredna preprostost in toplina, ki ju v Vodnikovem delu razmeroma redko najdemo.

In končno naj omenimo še trideset strani obsegajočo bibliografijo. Sestavlja le, podpisana je le z začetnicama M. D., ni imel lahkega dela. Avtor mu je bil pri tem v precejšnjo oporo in pomoč, saj si drugače nastanka tako podrobne, več sto enot obsegajoče bibliografije ne moremo razlagati. Poleg Vodnikovih izvirnih del in njegovih prevodov iz tujih jezikov obsega tudi vso literaturo o pisatelju, kjer so natančno citirane celo strani, na katerih je Vodnik samo omenjen. Edina, a precejšnja pomanjkljivost bibliografije je v tem, da obravnava Vodnikova izvirna dela in literaturo o njem skupaj in je zato na nekaterih mestih izredno nepregledna.

Hermina Jug

NEKAJ PRIPOMB V ZVEZI S POMENSKIM RAZVOJEM BESEDE BABA

V zelo zanimivem članku z naslovom *Pomenska analiza besede baba*¹ je Milena Piškur poskusila (priznati je treba, da se ji je posrečilo) slediti razvoju pomenov besede *baba*. V ta namen je pregledala okrog 35 slovarjev slovanskih in drugih jezikov in precej obsežno literaturo. Prav gotovo pa bi veliko novega prispevalo slovensko narečno gradivo, saj bi pomagalo natančneje opredeliti nekatere trditve. Žal je bilo to gradivo zaradi pomanjkanja narečnih slovarjev avtorici nedostopno.

V tem prispevku bi želel v zvezi s člankom Milene Piškur navreči nekaj nadrobnih pripomb.

1. Meteorološki pomen besede *baba* (prim. polj. *baba, babak*, fonetično *babok, babun, babiaste chmury* »posamezen deževni oblak«², č. *báby baby* »oblak, ki prinaša dež«, *babka* »temen oblak«, kar Máček razlaga z asociacijo na neoblikovanost in košatost ter po teh znakih primerja oblak z žensko, Holub in Kopečný pa vidita v besedi *baba* »oblak, ki prinaša dež« nekak simbol rodovitnosti) poskuša avtorica (str. 9 in 10) povezovati z demonskimi, magičnimi močmi, ki so jih pripisovali vražaricam, čarovnicam.

Zdi se mi bolj prepričljivo in bolj preprosto povezati ta pomen s »potepanjem, pohajkovanjem od hiše do hiše« *bab* — *beračic*. To domnevo potrjujejo tudi druge poljske narečne besede, zapisane v pomenu »posameznih deževnih oblakov«, npr. besede, kakor: *dziady*,³ *dziadowskie, dziadkowe chmury*, ki so dovolj pogoste v severni Malopoljski in na Mazovšu. Tudi sporadično z istim pomenom zapisane besede: *szpiegi* »vohuni«, *gońce* »gonjači«, *przodownicy* »prednja straža«, *przewodniki* »vodniki«, *świadki* »izsledniki«, ostajajo v zvezi s postopanjem, pohajkovanjem.

2. Povezava pomena »atmosferaških padavin«, npr. slov. *babje pšeno, babja jeza* »sodra«, polj. *baby, baboki* »kosmi mokrega, prhkega snega« z demonskimi silami je verjetna, čeprav so tu lahko vplivala tudi ljudska verovanja, povezana s temi meteorološkimi pojavi. Kadar pada vlažen, prhek sneg, na Poljskem pogosto pravijo — *to baba pieżyne rossypała* (Velikopoljska) tj. *baba* je pernico stresala, ali *dziód babe skubie* (Pomorjansko), tj. dedec babo mlati in še — *aniołki podarły pieżyne* (Zahodne dežele), tj. angelčki so strgali pernico.

V oblikovanju pomenov so se posamezni faktorji križali, prepletali in do različne stopnje vplivali na razvoj.

¹ Jis 1965, št. 1. str. 6–15

² Poljske primere citiram iz svoje študije z naslovom *Meteorološko besedje v poljskih narečjih in zgodovini poljskega jezika*, druge iz članka Milene Piškur.

³ Beseda *dziad* nastopa v poljščini tudi v pomenu »berač«.

3. Zadnja pripomba velja kategoriji s pomenom »prazna, nerodovitna, majhna, malo vredna stvar«, tudi »množičnost (česar je dosti, to je poceni)« (str. 10), kamor bi morali uvrstiti tudi polj. *baby*, *babki* »plejade«, o čemer piše M. P. v opombi: »Morda gre sem tudi polj. *baby* »plejade«, za katere je značilna gostota« (str. 11). Ime *baby* v pomenu »plejade« je znano razen na Poljskem še na Češkem, v Lužicah in Rusiji,⁴ v severni Sloveniji jim pravijo *žanjice*.⁵

Zanimivo je, da se z imenom »skupina žensk« za plejade srečujemo skoraj po vsem svetu. Pri Laponcih je na primer to ime znano kot *tovarišija deklíc*, v Afriki (v Sahari in na ekvatorskem območju) *skupina žensk*, v Avstraliji *skupina deklet* ali *žensk*, ki delajo, plešejo, pojejo, pri plemenih Zahodne Viktorije so to *mlade deklice*, ki godejo za ples, v severni Ameriki pri plemenih Luisenio je to *sedem sester*, ki jih je ugrabil Aldebaran, pri severnoameriških Indijancih so to *zvezdne deklice*, tudi *plesalke*, pri Čukih so plejade *skupina žensk*⁶ ipd.

Ti primeri pričajo o stari asociaciji imen *bab* (deklic) s konstelacijo zvezd. Pri tem verjetno niso bili brez vpliva obredi in slavnosti, ki so bili morda v času, ko so plejade vidne, saj je znano, da to ozvezdje v posameznih območjih sveta ni vidno vse leto, in pri katerih so bile udeležene ženske.

Władysław Kupiszewski
Prevedla Breda Pogorelec

ZBRANO DELO SATIRIKA RADOJA DOMANOVIĆA

Srbska književnost ima obilico pisateljev, ki so iskreno in odločno odkrivali velike slabosti družbe. Prozaik Radoje Domanović (1873—1908) je med temi avtorji eden najostrejših in najpogumnejših. Njegove satire: *Danga* (1899), *Voda* (1901), *Kraljević Marko po drugi put među Srbima* (1901), *Stradija* (1902) in *Mrtvo more* (1902) so ne samo v Srbiji, ampak v vsej Jugoslaviji znane po ostrih analizah korumpiranega režima Obrenovićev. Zaradi tega je tudi ostal brez službe.

Njegovo *Zbrano delo* (1964) je zdaj izšlo v treh zvezkih. Uredil ga je redni profesor beograjske filološke fakultete dr. Dimitrije Vučenov, učenec zagrebskega profesorja Antuna Barca, avtor velike študije *Radoje Domanović* (Beograd 1959) in mnogih razprav in člankov o srbski, hrvatski in slovenski književnosti, ki jo poleg srbske predava na beograjski fakulteti.

Redaktor je solidno priredil *Zbrano delo* Radoja Domanovića. Sicer je izšla že med obema vojnama podobna edicija, ki pa je bila nepopolna. Vučenov je pisateljev opus kompletiral s šestimi povestmi, ki so ostale pozabljene v manj znanih časopisih. Celotno Domanovićevo delo je razdelil v tri knjige: v prvi so povesti iz vaškega in mestnega življenja, v drugih dveh pa humoristične in satirične novele. Lepo je pokazal, da Domanović ni spreminjal svojih prvotnih tekstov oziroma je zelo redko popravljal. Razumljivo je, da ta »originalnost« včasih ni bila delu v prid. Koristna je bila redaktorjeva ideja, da pri vsaki noveli navaja revijo ali časopis, kjer jo je Domanović objavil. Pojasnil je njegovo sodelovanje v sarajevski *Bosanski vili*, mostarski *Zori*, Veselinovićevi *Zvezdi*, za tem v *Odjeku*, *Lovcu* in *Srbskem književnem glasniku*. Poiskal je tudi razloge moralnega paradoksa, da je ta opozicionalec sodeloval v *Policiskem glasniku*; urednik te revije je namreč rad objavljaval novele srbskih in tujih pisateljev, Domanović pa se je preživljal samo s pisanjem, ko je bil brez službe.

Urednik je zbral vso literaturo o Domanoviću. Vsaki teh treh knjig je dodal slovar manj znanih besed in fraz, da bi tako približal bralcu pisateljev izraz.

V prvi knjigi je članek Dimitrija Vučenova o Radoju Domanoviću, ki je pravzaprav živahen esej. Odlika tega sestavka je, da je sintetično zajel pisateljevo delo v najbolj poudarjenih označbah in da je na ta način postavil v ospredje jedro njegovega ustvarjanja. Konstatiral je samostojnost pisateljeve satire v odnosu do Swifta in Twaina. Pokazal je, da so viri njegove kritike obrenovićevskega režima: patriarhalna zavest o herojstvu, njegova pripadnost samostojnemu demokratičnemu taboru in tovarništvo z beo-

⁴ Prim. K. Moszyński; Kultura ludowa Słowian. II. del. Kraków 1934, Str. 35

⁵ Pri Prežihovem Vorancu, Zbrano delo. Druga knjiga. DZS. Ljubljana, 1964, str. 43, kjer beremo: »Kosci so nad Uršljo goro, žanjice nad Svinjsko planino in grabljice nad Golco.«

⁶ Prim. M. Gladyszowa, Wiedza ludowa o gwiazdach. Wrocław 1960. Ossolineum, založba PAN. Str. 19.—24.

grajsko bohemo, ki se je posmehovala oblasti. Označil je realistično in fantastično komponento njegovih novel in pojasnil, zakaj ni prodril izven naših književnosti; bil je pisatelj malega naroda in v nekaterih večjih stvaritvah ni bil dovolj gibčen ter se ni mogel znebiti nekaterih slabosti. Opozoril je na njegov smisel za grotesko in tragikomičnost, ter za risanje atmosfere, manj pa za individualiziranje likov. Pravilno je poudaril, da imajo Domanovičevi ustvarjalni postopki nianse novejših modernih novel. Glede kompozicije je imel največ uspehov v povestih *Voda*, *Danga*, *Kraljevič Marko po drugi put među Srbima*, *Razmišljanje jednoga običnog srpskog vola* in *Moderan ustanak*; nekoliko manj so uspele pisatelju kompozicije povesti *Stradija* in *Mrtvo more*.

Urednik je tudi opozoril, da je Domanović hotel napisati roman *Iz škole u život*, vendar kaj več o tem ni znanega.

Dimitrije Vučenov je najboljši poznavalec Domanovičevega ustvarjanja in zbrano delo daje vtis solidne redakcije. Esej o pisatelju je eden najboljših sestavkov Vučenova, ki je sicer napisal vrsto tehničnih člankov o Steriji, srbskih realistih in o Slovencih (Kreft, Ingolič).

Ceprav je ta izdaja v celoti vestna in sprejemljiva, bi imel nekaj manjših pripomb. Ker gre za *Zbrano delo*, bi bilo dobro, če bi urednik dodal osnovne biografske podatke za orientacijo bralcu. Koristno bi bilo, če bi označili in vrednotili tudi njegove vaške in malomeščanske novele in pojasnili rezervirano stališče do socialistov (*Naš socialista*). Morda je avtor mislil, da je o teh vprašanjih dovolj pisal v obsežni študiji o Domanoviću, vendar bi bilo dobro na kratko seznaniti s tem tudi bralca *Zbranega dela*. To so samo drobne pripombe, ki pa bi morda v nekaterih detajlih dopolnile sicer plastično orisano podobo Radoja Domanovića in njegovega dela.

Izdaja Zbranih del Radoja Domanovića zasluži vso pozornost raziskovalcev in bralcev. Nudi solidno informacijo: pravilno urejene in kompletirane Domanovičeve tekste, plastičen sintetičen esej Dimitrija Vučenova, bibliografijo, literaturo o pisatelju, komentarje in ilustracije. To so lepe lastnosti te izdaje in jim je treba dati zaslužno priznanje.

Emil Štampar

IZ SLAVISTIČNIH STROKOVNIH REVIJ

Med jugoslovanskimi znanstvenimi središči gre v skrb za jezikoslovje — če ostanemo v okviru jezikoslovnih publikacij — prvo mesto nedvomno Zagrebu. Slovenci premoremo z *Jezikom in slovstvom* ter s priložnostno *Slavistično revijo* malo, Srbi z *Našim jezikom* in deloma *Književnostjo in jezikom* nekoliko več. Zagrebški jezikoslovci imajo tri samostojne jezikovne revije. Glede na to, da izhaja *Filologija* zelo neredno v daljših presledkih, bo veljala naša pozornost predvsem *Jeziku*, reviji za kulturo srbohrvatskega knjižnega jezika, ki jo izdaja Hrvatsko filološko društvo, in nekoliko manj tudi časopisu za književno znanost *Umjetnost riječi*, glasilu literarne sekcije Hrvatskega filološkega društva.

Pregledovanje teh revij in primerjava z našimi domačimi jezikoslovnimi članki nam jasno pokaže, koliko izčrpnjeje je srbohrvatsko jezikovno področje obdelano in prikazano v periodičnem tisku. Dalje, te revije zadovoljujejo praktične in teoretične potrebe jezikoslovja dosti obsežneje in bolj zadovoljivo, ker zajemajo širšo hierarhično lestvico jezikovnega raziskovanja: od zgolj praktično šolskih prek specialno

znanstvenih do literarno jezikovnih vprašanj. Vse to je treba razumeti seveda s precejšnjo pridržanostjo, ker je znano, da je v širšem slovanskem merilu raziskovanje južnoslovanskih jezikov nasploh še dokaj revno.

UMJETNOST RIJEČI

Umjetnost riječi je pred leti povzročila precej zanimanja, ker je na osnovi tujih adaptiranih teorij začela vpeljavati tudi v našo literarnozgodovinsko vedo večji poudarek na jezikovnem materialu književne umetnine. Okoli revije se je združil krog literarnih teoretikov, ki so raziskovali besedne stvaritve pretežno z izraznega, stilističnega, ritmičnega in sintaktičnega stališča. Zavoljo nepreskušnosti njihovih delovnih metod, ki so kdaj resda prinesle presenetljive rezultate, še pogostejše pa se sprevrgle v naivne nesamostojne poskuse nemogočih interpretacij bolj modnega kot resnega videza, je bila seveda upravičena in pričakovana dokajšnja skepsa. In res zasledimo v reviji skoraj z vsakim letom manj jezikovno-stilističnih razprav, tako da nas lanski letnik

v tem pogledu precej razočara. *Umjetnost riječi* je postala čisto literarnozgodovinska revija, in tudi v tistih maloštevilnih člankih, ki se lotevajo književnosti z jezikovne plati, odločno prevladuje samo literarnozgodovinski pristop k problematiki. Od teh člankov velja omeniti teoretično načelno razpravo Marije N. Morozove *O primerjalni stilistični analizi*, v kateri razširja tisti koncept, ki ga je že Jefimov podal na 5. mednarodnem kongresu v Sofiji: da so namreč potrebne stilistike slovanskih jezikov na osnovi primerjalnega gradiva. S tako komparativno metodo bi lahko prišli do pomembnih rezultatov v raziskovanju stilov književnih šol, smeri, zvrsti, posameznih — posebej še sorodnih — avtorjev ali del. Z izjemo tega prevoda iz rusčine revija *Umjetnost riječi* v lanskem letniku za jezikoslovca in niti za stilistika ne more biti več zanimiva.

JEZIK

Čisto jezikoslovna publikacija *Jezik* (letnik 1963-64) prinaša v petih zvezkih lepo bero jezikoslovnih razprav in člankov, od katerih jih je precej referatov s IV. kongresa jugoslovanskih slavistov. Revija je mnogo bolj kot na primer naš *Jezik in slovstvo* usmerjena v praktično raziskavo jezika. V njej se vrste članki od strogo znanstvene do zgolj svetovalske pretenzije v obliki vprašanj in odgovorov. Sicer pa bi lahko na grobo razdelili prispevke v teoretične, praktično-napotilne, jezikovno-stilistične in terminološke.

Nas bodo tu seveda najbolj zanimali teoretični članki, ki se ne ukvarjajo samo s specialnimi vprašanji srbohrvatskega jezika. Med takimi opozarjamo najprej na dva, ki obravnavata odnos med različnimi vejami lingvistike. Radoslav Katičić (Normiranje književnog jezika kao lingvistički zadatak) načenna očividno na Hrvatskem aktualno vprašanje: ali je med jezikoslovjem in jezikovnim normiranjem res nasprotje, in to takšno kakor med znanostjo in neznanostjo, se pravi: ali je jezikovno normiranje res neupravičeno, ker da je to samo nekakšna šolska lingvistika, s katero se pravi raziskovalec nikakor ne more pomiriti. Avtor je mnenja, da osnovni problem normiranja knjižnega jezika ni lingvistične, ampak družbene narave. Razvoj modernih metod s področja kibernetike, statistike in matematične lingvistike je po njegovem omogočil, da se tudi jezikovnega normiranja lotimo kot lingvističnega problema. V tem trenutku pa to ni več nasprotje, ampak posebna dopolnilna veja lingvistike. S sorodnim vprašanjem se

ukvarja Pavle Rogić (Toponomastika ili toponimija kao grana lingvistike, njen predmet i metoda), ko določa in opredeljuje različna področja onomastične vede ter se posebej ustavlja ob toponimih, ki pritegujejo celo vrsto znanstvenih disciplin, a so po avtorjevem mišljenju izključno zadeva lingvistov. Raziskovalna metoda mora ob toponimu najprej dognati njegov prvotni pomen, nato pa jezik, kateremu je pripadal. Zato je toponomastika veda o etimologiji, ki uporablja lingvistično, zgodovinsko in geografsko metodo. Med najpomembnejše prispevke zadnjega letnika *Jezika* sodi brez dvoma razprava Iva Škarića *Glasovi hrvatskosrpskog jezika u fizio (psih)akustičkoj i akustičkoj analizi* (v dveh številkah), ki sistematično obravnava ugotovitve raziskave v Zavodu za fonetiko na zagrebški filozofski fakulteti. Raziskava ni bila usmerjena toliko v govor z artikulacijske kot akustične, tj. vtisne strani. Na osnovi Guberinovega verbotonalnega sistema in s proučitvijo različnih fonetičnih odnosov (optimala — artikulacija, optimala višine — biološko fiziološke lastnosti ušesa itd.) so prišli do rezultatov, ki veljajo sicer v prvi vrsti za srbohrvatski jezik, so pa toliko splošni, da so pomembni za splošno, torej tudi našo fonetiko (perceptivne vrednosti so osnovna realnost obstoja in porabe fonema v jeziku; izguba sluha spremeni fizio (psih)akustično lastnost glasov, zato slišijo na primer naglušni napačno). Z modernimi strukturalističnimi pristopi k jezikovnemu proučevanju seznanja Božidar Finka (O suvremenom u pristupu jezičnoj znanosti). S tem pa so tudi že izčrpani vsi teoretični članki, ki imajo pomen in vrednost za širši krog lingvistov.

Z ožjimi vprašanji srbohrvatskega jezika se, razumljivo, ukvarja največji del revije. Bežen pregled nam pokaže, da obravnavajo v glavnem probleme s področja akcentuacije (Mate Hraste: O potrebi prenošenja akcenta na prijedlog; Nikola Rončević: Moja riječ o vlastelinu i bolovanju), kjer se pojavljajo določene razlike v obeh tipih knjižnega jezika (vzhodnega in zahodnega), tako kot se ta dva tipa razlikujeta tudi v zastopstvu refleksov za *ě* (Svetozar Marković: Razlike u refleksu »ja« ...) in v besednem fondu. Odpravljane teh razlik ni enostavno, ker je treba računati z družbenim vplivom na jezik (Stjepan Babić: Uklanjanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika). Vsi ti članki vsebujejo veliko praktično-pravopisnih in izraznih napotkov, in so nekateri sploh namenjeni poučevanju govora ali pisanja.

Jezikovno-stilistični članki so slabo zastopani; med njimi velja opozoriti samo na

dva: Vladimir Anić (Kajkavski deminutiv u jeziku umjetničkog djela) ugotavlja nekatere posebnosti kajkavskega deminutiva (pomanjševanje — depreciativnost — afekt — hipokorističnost), Ismet Smilović (Boje u jeziku Hasana Kikića) pa označuje uporabo barv pri Kikiću kot samó atributivno.

Posebno kvaliteto izpričuje *Jezik* s tem, da se čisto sistematično loteva terminološke problematike. Lanski letnik prinaša prispevke o medicinskem (Vlado Loknar), onomastičnem (Božidar Finka) in lovskem (Zlatko Turkalj) izrazju.

Izven opisanih tematskih krogov naj omenimo še informativni članek Pavleta Rogića *Rječnik suvremenog hrvatskosrpskog književnog jezika*, ki nas seznaja s slovarjem srbskohrvatskega knjižnega jezika: ta bo izšel za ijekavsko področje in v latinici v Zagrebu, za ekavsko področje in v cirilici pa v Novem Sadu, obsegal bo okoli 4000 strani, bo torej po obsegu približno tak kot naš slovenski, sestavljen pa bo po zgledu ruskega slovarja knjižnega jezika.

Tako lahko sklenemo poročilo o reviji *Jezik* z ugotovitvijo, da nam nudi sicer zelo malo visoko kvalitetnih prispevkov, tako kot je tudi tako »visoko«¹ naivnih, kakršen je Babičev *U čemu je ljepota hrvatskosrpskog jezika*, malo, zasleduje pa časopis razvoj srbskohrvatskega jezika na vseh glavnih področjih.

Herman Vogel

LITERATUREN ZBOR

Literaturen zbor. Izhaja v Skopju petkrat letno kot glasilo Društva za makedonski jezik in književnost ter je namenjen predvsem učiteljem makedonščine na srednjih šolah. Prinaša članke o jeziku in literaturi, dalje o metodiki predmeta, razne recenzije, zapiske in bibliografijo. Ker je bil lanski letnik jubilejni — *Literaturen zbor* izhaja deset let — je prinesla revija bibliografijo vsega, kar je bilo v nji objavljeno v tem času. Nekaj člankov je nastalo ob raznih drugih priložnostih. Tako je dala 20-letnica ASNOM-a pobudo za prispevek M. Apostolskega ASNOM o makedonskem jeziku, H. Polenakovič pa je za 100-letnico Vukove smrti napisal dva članka: *Vuk in Makedonci* in *Vuk Karadžić in Kuzman A. Šapkarjev*.

Pravopisna problematika je v zadnjih letih stopala tudi v Makedoniji vse bolj v ospredje, ker se pripravlja nova izdaja makedonskega pravopisa. Kake globlje reforme sicer niso predvidene, vendar pa je jezikovna praksa opozorila na več problemov, ki so o njih razpravljali tudi v tej

reviji. Največ je o tem pisal K. Koneski, ki pripravlja novi pravopisni slovar. Obraščeval je grafiko in fonetiko zlogotvornega *r* v makedonskem knjižnem jeziku, znak ['] za t. im. polglasnik (mak. temni vokal), pisavo *j*, *nj*, *l*, *lj*, pravopis nekaterih sestavljenih besed, kratice, prilikovanje in rabo velike začetnice. O podobnih pravopisnih vprašanjih razpravljata K. Kepeski in V. Melovska, medtem ko piše B. Markov o transkripciji ruskih imen v makedonščini, V. Pjanko pa o transkripciji poljskih imen.

Omeniti je treba še Polenakovičev *Prispevek k cirilmetodijski bibliografiji*, članek R. Ugrinove-Skalovske *O našem prispevku v slovarju cerkvenoslovanskega jezika* in B. Ristovskega o makedonski leksikografiji, s področja literarne zgodovine pa S. Nikolovskega o pesniku Nedelkovskem, Ristovskega dodatek k bibliografiji Misirkova, T. Sazdova o Zografskem kot zbiralcu makedonskih ljudskih pesmi in K. Penušliškega o makedonskih ljudskih pripovedkah.

Posebno pozornost zasluži študija B. Koneskega o zamenjavi sintetične deklinacije z analitično v makedonščini. To je pravzaprav odlomek iz njegove knjige o zgodovini makedonskega jezika, ki bo v kratkem izšla v Skopju v makedonščini, v Beogradu pa v srbohrvaščini.

B. I. R.

OSREDNJE RUSKE REVIEJE

Osrednje ruske revije, ki se ukvarjajo z jezikovnimi vprašanji, so po letnem obsegu približno enake; tako obsegajo *Voprosy jazykoznanija* in *Filologičeskie nauki* letno okoli 900 strani, *Russkij jazyk v škole* nad 700 strani. Vsebinska podoba omenjenih revij pa je precej različna. Medtem ko težijo VJA po tem, da bi lingvistične probleme zajeli čimbolj polno in s teoretične plati, se v FN jezikoslovje ne more prav razmahniti, ker je revija tudi literarnoteoretična in literarnozgodovinska; RJAŠ pa je namenjen predvsem srednješolskim in osnovnošolskim učiteljem ruskega jezika in se zato ukvarja največ s praktičnimi vprašanji ruske fonetike, gramatike in stilistike, in zlasti je v tej reviji poudarjena metodika poučevanja ruskega jezika v šoli.

Voprosy jazykoznanija, ki so lani izhajali trinajsto leto, so v celoti odraz dinamičnega razvoja in vsestranskih prizadevanj v sovjetski lingvistiki. Revija, ki se je neverjetno hitro povzpela v vrh lingvistične periodike, objavlja kvalitetne prispevke iz raznih jezikoslovnih smeri, vendar v njej prevladujejo razprave mlajših avtorjev strukturalistov. Znanstveni radij

revije prejkone lahko presojamo tudi po njenem uredniškem odboru, ki ga sestavljajo znana imena: V. V. Vinogradov, Žirmunskij, Kuznecov, Ahmanova, Makaev, Panov, Revzin, Panfilov, Roždestvenskij, Serebrennikov, N. I. Tolstoj, Trubačev.

Bolj kakor zaključene tradicionalne razprave postavlja revija v ospredje diskusiji namenjene prispevke, ki se skušajo po novih raziskovalnih metodah prikopati do bolj splošno prepričljivih rezultatov; njeno znanstveno aktualnost in tvornost vzdržujejo tudi teoretično poglobljene ocene najnovejših pomembnih del v lingvistiki. Odprta ni le sovjetskimi delavcem, temveč objavlja tudi prispevke inozemskih lingvistov, posebno kadar gre za skupno razčiščevanje najbolj perečih in težko rešljivih vprašanj.

Jezikovno gradivo jemljejo sodelavci iz najrazličnejših jezikov, razen iz indoevropskih tudi iz manj znanih azijskih jezikov; v povojnih letih so se v SZ razmahnile in uveljavile močne katedre za te jezike, ki prispevajo velik delež k tako imenovani obči ali splošni lingvistiki.

V tem kratkem zapisu seveda ni mogoče niti zdaleč izčrpati vsega, kar prinašajo VJa v lanskem letniku; omenim naj le nekaj prispevkov, ki bi utegnili zanimati tudi slovenskega slavista. Vprašanje ruskega in beloruskega akanja, ki ga je pred leti ponovno sprožil bolgarski lingvist VI. Georgijev, je večkrat našlo obravnavo na straneh VJa. Gre namreč za dve bistveno nasprotujoči si razlagi akanja; Georgijev in še nekateri lingvisti (med njimi Vaillant) so prepričani, da je akanje star praslovanski pojav, da sta o in a sovpadla samo v neakcentuiranih pozicijah, pod akcentom pa ne, medtem ko trdi večina drugih slavistov, ki se opirajo na staroruske tekste, da je rusko in belorusko akanje sekundaren, mlad pojav (14. stol.). V to problematiko, ki je postala posebno aktualna od Šahmatova sèm, je posegel v VJa tudi J. Rigler, ki je podprl tezo o sekundarnosti ruskega akanja z analizo slovenskega sodobnega in historičnega dialektološkega gradiva; slovensko gradivo je bilo doslej vsem, ki so pisali o akanju, premalo ali samo površno znano.

Sodobni ruski knjižni jezik in njegove razvojne tendence obravnavata dve razpravi. Spis V. V. Vinogradova o problemih jezikovne kulture in nekaterih nalogah ruskega jezikoslovja (VJa 3, str. 3—19) razpravlja v zvezi z znamenito knjigo pokojnega G. O. Vinokura *Kulbura jazyka* in takole karakterizira ta pojem (str. 6):

Ponjatje »kulbura jazyka« (i kulbura reči) dolžno byt' osmysleno v dvuh raznyh

planah: ob'ektivno-istoričeskom i normativno-stilističeskom, ili instruktivno-regulativnom. Tolko vyjasnenie i raskrytie naučno-teoretičeskikh lingvističeskikh osnov etogo ponjatija možet osvobodit' konkretnye i obščie sūždenija po voprosam kul'tury jazyka, obščestvenno-praktičeskiju dejatel'nost' v etoj sfere ot togo purističeskogo sub'ektivizma i vkusovogo diletantizma, kotorymi napitany ili propitany počti vse sovremennye, posvjaščennye znaharskomu lečeniju »živogo kak žizn'« russkogo jazyka.

Prispevek N. Ju. Švedove razpravlja o nekaterih aktivnih procesih v sodobni ruski sintaksi; avtorica ugotavlja, da zlasti časopisni jezik najbolj neposredno odseva sodobne tendence v jeziku. Meni, da ti pojavi navadno v jeziku niso nastali šele zdaj, temveč imajo svoje začetke že v starejših obdobjih; pač pa je značilnozanje, da so zelo aktivizirani in da se na široko uveljavljajo. Mednje prišteva npr. besedne zveze s predlogom *po*, ki naglo spodrivajo brezpredložne zveze (*set' po* prodaje spirtnyh napitkov; *docent po* kafedre sol'nogo penija itd.). Analizira tudi velike premike v strukturi stavka, ki se približuje »govorjenemu« jeziku; za primer navaja čedalje pogostejše vnašanje stavčnih tipov, ki jih sicer uporabljamo le v dialogu, in stavčnih konstrukcij, ki so last pogovornih plasti jezika, v navadno pripoved. Vse te spremembe se po njenem porajajo iz nenehne težnje za čim večjo neposrednostjo in aktualizacijo teksta. Nasploh so sintaktična vprašanja ves čas v ospredju (prim. prispevke Meščaninova, Apresjana in čeških lingvistov Mrázeka in Daneša).

Enako so še vedno živa vprašanja glagolskega vida. A. N. Tihonov obravnava v razpravi *Čistovidovye pristavki v sisteme russkogo vidovogo formoobrazovanija* razmerje med besedotvorno in oblikoslovno vlogo glagolskih predpon pri spreminjanju nedovršnikov v dovršnike; od vseh prefiksov izloča posebno *po-* in *s-*, ki nastopata zelo pogosto v čisti aspektni funkciji, medtem ko imajo nekateri drugi prvenstveno semantično vlogo.

Poročila o napredku v strojnem prevajanju niso preveč optimistična; iz njih se čuti domneva, da so bila pričakovanja v letih 1955—1961 velika in obeti prepričljivi, da pa se zadnja leta nekaterih raziskovalnih centrov loteva nekakšen pesimizem. Poučne so v VJa tudi rubrike, ki poročajo o raznih lingvističnih konferencah in simpozijih; poročila sistematično pretresajo nekatere sekcije sofijskega slavističnega kongresa in skušajo ugotoviti napre-

dek slovanskega jezikoslovja v zadnjih letih.

Revija *Filologiĉeskie nauki* je nastala pred osmimi leti v seriji visokošolskih znanstvenih revij pod pokroviteljstvom Ministrstva za visoko in srednje specialno šolstvo. Vkljuĉuje vse znanstvene panoge, ki jih gojijo na filoloških fakultetah; nekako polovica prispevkov je iz literarnih ved, polovica iz jezikoslovja. V lanskem letu je revija zbrala študije okrog dveh jubilejev, ob štiristoletnici Shakespeara rojstva in stopetdesetletnici rojstva Lermontova.

Glavni urednik T. P. Lomtev je sintaktik, ki se zadnja leta ukvarja z generativno gramatiko; zato je razumljivo, da prinaša revija veĉ prispevkov iz obmoĉja sintakse. Med njimi je treba posebej omeniti študijo A. M. Muhina, ki pretresa vprašanje funkcije sklonov in skuša izoblikovati svoj odnos do teorije sklonov — Peškovskega, Jakobsona, Hjelmsleva, Kuryłowicza in de Groota. Precĉj nenavadna, a zanimiva je razprava glavnega urednika (FN 2, 108 do 120), ki s kombinatorno metodo zlaganja semantiĉnih elementov v višjo semantiĉno enoto obravnava 80 terminov za sorodnike; za vsak sorodniški termin s tem nastane petmestno število, katerega vsaka enota je obenem semantiĉen element iz enega od petih razredov.

Russkij jazyk v škole ima najdaljšo tradicijo (izhajati je zaĉel že pred vojno). Sredi letnika 1963 se je menjal skoraj ves uredniški odbor in tudi veĉletnega glavnega urednika Galkino-Fedoruk je zamenjal N. M. Šanskiĉ. Vsebinsa se bistveno ni mogla spremeniti, ker je namen revije, da rusiste-praktike na poljuden naĉin seznanja z najvaŹnejšimi rezultati prouĉevanja ruskega jezika in da uĉiteljem pomaga v aplikaciji novejših metod pri pouku materinščine. V reviji naletimo tudi na ĉlanke o jeziku in stilu umetniških ustvarjalcev, vendar RJaŠ v tej smeri ni dosegel veĉjih uspehov. Posebna rubrika prinaša prispevke o kulturi ruskega jezika, ki vrednotijo nova jezikovna sredstva. Revija se ukvarja tudi z vprašanji ruskega pravoreĉja in z vplivom pisave na izgovor; vse številke lanskega letnika so odmerile precĉj prostora pravopisni polemiki, ki se je zakljuĉila z adnjo številko. O osnovnih tendencah fonetiĉnega razvoja v sodobnem ruskem jeziku piše K. V. Gorškova, ki izraŹa zahtevo, da se morajo izgovorne knjiŹne norme uravnnavati po novi glasovni situaciji v Źivem jeziku.

Revija prejema tudi številna vprašanja iz ruske gramatike; redakcija odgovarja

nanje in tako sproti odpravlja razne teŹave, ki se pojavljajo pri pouku. Koristni so tudi prikazi novih rusistiĉnih publikacij, posebno uĉbenikov, in bibliografija.

Vse tri revije imajo tudi do dobro lastnost, da zelo redno izhajajo.

F. Jakopin

NAŠE REĈ

Ĉeška jezikovna revija *Naše řeĉ* že petdeset let nakazuje pa tudi skuša reševati probleme ĉeške lingvistike. Zlasti se je dvignil njen ugled, ko je postala reprezentativna revija sodobne ĉeške lingvistiĉne šole, ki je z modernim teoretiĉnim raziskovanjem knjiŹnega jezika opozorila nase jezikoslovce po vsem svetu. *Naše řeĉ*, revija Inštituta za ĉeški jezik, izhaja iz tiste koncepcije jezikovne kulture, ki ji v svojem dolgoletnem raziskovalnem delu dajeja glavno oporo jezikoslovec Bohuslav Havránek in njegov uĉenec, danes odgovorni urednik te revije, Alois Jedliĉka. Na osnovna teoretiĉna izhodišĉa akad. Havránka je skušal opozoriti A. Jedliĉka v kritiĉnem pregledu zbornika Havránkovih jezikoslovnih študij (*Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963). Havránek predvsem poudarja *specifiĉnost* knjiŹnega jezika, poznanje *sodobnega* knjiŹnega jezika, njegovo *funkcijsko* diferenciacijo (govori o funkcijskih stilih) in *specifiĉnost* njegovih sredstev. Odnos med *normo* in *kodifikacijo* doloĉa stopnjo povezanosti knjiŹnega jezika s prakso; izhajati je treba namreĉ iz vloge, ki jo ima jezik v današnji druŹbi in iz perspektiv razvoja te druŹbe. Ob problematiki norme in kodifikacije se je zaustavil tudi Al. Jedliĉka (*Iz problematike kodifikacije in norme knjiŹne ĉeščine*). V normi knjiŹne ĉeščine zasleduje tendenco po zbliŹevanju z govornim jezikom. Iz nasprotja med takšnimi tendencami in specifiĉnostjo knjiŹnega jezika, ki mu je dana z njegovo funkcijo (knjiŹni jezik velja za ves narod kot sredstvo javnega kontakta, uporablja se v tisku, njegova sredstva omogoĉajo sporazumevanje na vseh podroĉjih ĉlovekove dejavnosti), nastajajo razliĉna stila prĉvrednotenja jezikovnih sredstev, se pravi prehajanje iz ene plasti v drugo, postopna nevtralizacija nekaterih v zaĉetku pogovornih elementov ali tudi obratno, nevtralizacija specifiĉnih elementov znanstvenega stila. Vse te spremembe, ki se v jeziku dogajajo, pravi Jedliĉka, se morajo odraŹati tudi v kodifikaciji, kajti njen cilj je ugotovitev in registracija knjiŹne norme.

Piše se tudi o trenutnem jezikovnem dogajanju na obmejnih podroĉjih, o vzajemnih kontaktih Ĉehov in Slovakov. V

slovaškem in češkem jezikoslovju, ugotavlja A. Jedlička v oceni slovaškega zbornika radijskih jezikovnih pogovorov (*Jazyková poradňa*), se uveljavljajo podobni principi. Zelo se upošteva zakonitost jezikovnih pojavov v sodobnem jeziku in zakonitost jezikovnega razvojnega procesa. Izhaja se iz poznanja *sodobnega uzusa*, kar se bistveno loči od jezikovno zgrešene prakse starejšega purizma. Sploh je opazna težnja čeških in slovaških jezikoslovcev, da bi v okviru možnosti posameznega jezika izenačili ali približali termine za novo nastale predmete in pojme na ozko znanstvenem in tehničnem področju (J. Kuchař: *O koordinaciji češkega in slovaškega poimenovanja s stališča teorije in prakse*). Teoretično oporo tem težnjam daje *Československý terminologický časopis*, ki izhaja že tretje leto v Bratislavi.

V tej češki reviji zavzemajo precej prostora navidez drobni jezikovni problemi, s katerimi se vsak dan srečujemo predvsem v časopisih, deloma pa tudi v govornih tekstih knjižnega jezika (radio, televizija), se pravi v glavnih regulatorjih trenutnih silnic v jeziku, pozitivnih in negativnih, dokler jih seveda še lahko tako označimo. Vrsta teh razprav potrjuje dialektično gledanje na jezik; problem znajo opaziti, dokler je res še problem, dokler ga jezik še ni absorbiral in mu dal lastno semantično mesto. Tu gre predvsem za odnos med tujo in domačo besedo, oziroma za poimenovanje raznih novo nastajajočih pojmov in predmetov.

Ada Muha

JEZYK POLSKI

Revija *Język Polski*, ki izhaja petkrat letno, predstavlja znanstveno raven sodobnega poljskega jezikoslovja. Izdaja jo Poljska akademija znanosti v Krakovu. Glavni urednik je Z. Klemensiewicz, v uredniškem odboru in v reviji pa sodelujejo tudi jezikoslovci iz drugih univerzitetnih središč (Varšava, Wrocław, Poznań, Łódź).

Letnik 1964 prinaša zanimive rezultate in nakazuje probleme z različnih področij poljskega jezikoslovja. Izrazite so predvsem tri različne vsebinske tendence. Najzanimivejši so članki, ki obravnavajo splošna jezikovna vprašanja in gramatični jezikovni sistem. Posamezni avtorji posvečajo veliko pozornost pravopisu in problemom knjižne norme. Razmeroma bogato so zastopani problemi historične in dialektološke leksikografije in etimologije. Vsebinsko najraznovrstnejša je rubrika, ki prinaša recenzije novih lingvističnih publikacij, kratke informacije o zborovanjih jezikoslovcev, priobčuje razna poročila in odgovore na vprašanja dopisnikov; je skratka izraz živahne strokovne delavnosti.

Zaradi skopo odmerjenega prostora se je v tem pregledu treba omejiti predvsem na problematiko, ki je za nas zanimiva in vzpodbudna v teoretičnem smislu. Opozorila bom na nekaj razprav, ki ob poljskem jezikovnem gradivu nakazujejo splošno jezikovno problematiko, na probleme, ki so v sodobnih raziskavanjih jezikovnega sistema v središču pozornosti. Že sam način obravnavanja je nov — gre v korak s splošnim nivojem lingvistične znanosti v svetu. To dokazuje med drugim tudi zanimiva literatura, ki jo navajajo posamezni avtorji ob svojih razpravah.

Težnja po razširitvi in poglobitvi jezikoslovnih nazorov, ki izhajajo iz de Saussura, je očitna. Tematika se je v glavnem pomaknila s fonologije na druga jezikovna področja. V ospredju so vprašanja morfološke, besedotvorne, sintakse in jezikovne stilistike. Izhodišče je sinhronično. Avtorji te problematike le še do neke mere (po potrebi) izkoriščajo podatke iz diahronične jezikovne statike.

Poljska besedotvorna metoda — njen utemeljitelj je Doroszewski — prinaša zanimive rezultate, obenem pa se teoretično dalje razvija. Nov dosežek v teoretičnem pogledu pomenita dva članka, ki skušata obrazložiti medsebojne zveze in odvisnosti besedotvornega in morfološkega jezikovnega sistema. M. Honowska prihaja do svojih zaključkov na podlagi analize pomenskih razponov posameznih samostalniških sufiksov pri različnih tipih izvedenk. Zanimajo jo izvedenke, za katere je na eni strani značilna preciznost, specifičnost (npr. *ma-dr-ość* — *modr-ost*, *mieszkan-ie* — *stanowan-ie*, itd.), in je sufiks tako rekoč enak gramatični končnici, na drugi strani pa so v jeziku tvorbe, ki so zaradi pomenske nepreciznosti sufiksa in njegove rahle zveze s podstavo manj jasne, splošnejše (npr. *kon-ina* — *konjsko meso*, toda *ps-ina* — *ščene*). Kje so vzroki za takšne rezultate? Avtorica ugotavlja, da pri besedotvornih procesih delujeta dve nasprotni težnji: težnja po pomenski specializaciji izvedenk, kar posamezne (specializirane) sufikse tesno veže z morfološko strukturo jezika, in težnja po pomenski razsežnosti besedotvornih formacij, pri katerih sufiks ni pomensko specializiran, ampak je predvsem nosilec strukturalne funkcije.

Z drugačnih metodoloških stališč izhaja R. Laskowski in H. Wróbel. Zanima ju možnost uporabe paradigme v funkciji besedotvornega formanta. Te odnose raziskujeta samo sinhronično. Navajata vse možne

načine za tvorbo besed. Poleg kompozicije in derivacije izrazov vidita v poljskem morfološkem sistemu še eno novo možnost, namreč uporabo paradigme v funkciji besedotvornega formanta. Tak način derivacije ni tipičen za slovanske jezike, regularen pa je v francoščini, angleščini, nemščini (npr. dîner »obedovati«, le dîner »kosilo«, to love »ljubiti«, a love »ljubezen«, schreiben »pisati«, das Schreiben »pisanje«). Vendar ga navaja Smirnicki za ruščino in Dokulil za češčino. Za ta tip derivacije sprejemata že ustaljen termin »konverzija« in ugotavljata, da se v poljščini realizirajo trije tipi konverzije.

Z besedotvornega področja sta zanimivi še dve razpravi, ki pa ne kažeata metodoloških ambicij. B. Kreja obravnava besedotvorje ženskih imen v sodobnem poljskem jeziku. Na podlagi procesa derivacije iz moških imen ugotavlja distribucijo sufiksov pri pomenskih kategorijah. Upošteva tudi historično gradivo, kar mu omogoči, da odkrije vzroke, ki so odločili spremembo distribucije sufiksov pri tvorbi ženskih imen v sodobnem poljskem jeziku.

Kucalova razprava sega pravzaprav na področje glagoskega vida. Vendar M. Kucala v svoji analizi iterativnih glagolov v sodobni poljščini v veliki meri izkorišča možnosti, ki mu jih za tako analizo nudi poljska besedotvorna šola. Analizo gradiva je oprl na čisto formalne kriterije, ker po njegovem mnenju niti semantični niti semantično-oblikovni kriterij ne dajeta ustreznih rezultatov. Formalni kriteriji, ki jih je ob analizi iterativnih glagolov ugotovil, pa mu omogočajo, da pride do jasnih in izčrpnih zaključkov, v katerih so zajeti vsi možni načini tvorbe iterativov v sodobni poljščini.

Besedotvorne probleme, zlasti še probleme neologizmov in neosemantizmov nadenja S. Jodłowski v članku *Substantivizacija pridevnikov*. Prikazuje oblikovne in semantične procese, ki so v zvezi s prekatégorizacijo pridevnikov v samostalnike. Karakterizira pomene posameznih pridevniških sufiksov in stilistično vrednoti nove pomenske tvorbe. Substantivizacija pridevnikov (obseg, ki ga v današnji rabi zajema) je v zvezi z novo družbeno-gospodarsko preobrazbo. Širi se pri imenih poklicev, položajev in specialistov ter v znanstveni terminologiji. Tipična je substantivizacija pridevnikov tudi za pogovorni jezik.

Naj omenim samo še dve razpravi s sintaktičnega področja, ki sta po svoji metodi in problematiki nedvomno važni tudi za obravnavo slovenskega sintaktičnega jezikovnega gradiva.

A. Wierzbicka podaja zanimiv poskus stilistično-sintaktične analize besednega reda na podlagi sodobnih sintaktičnih teorij. Avtorica vidi veliko možnosti za stilne raziskave gradiva posameznih literarnih stilov in razdobij na podlagi analize linearnih in strukturalnih zvez besednega reda, ki se v stavkih ne krijejo. Analizira tri tipe sintaktičnih zvez:

1. priredne zveze: rada imam vrtnice, lilije, nageljne (vsi členi imajo enako sintaktično situacijo);

2. podredne zveze: bela vrtnica je že ovenela (možnosti členov v tej sintaktični konstrukciji so omejene. Ne moremo reči npr. bela je že ovenela);

3. priredno-podredne zveze: vrtnica stoji v vazi (ni možna sintaktična zveza: vrtnica stoji v, ali zveza: vrtnica stoji vazi).

Kot je iz navedenih primerov razvidno, se ti trije tipi zvez med seboj razlikujejo po konotaciji; to pomeni, da vsaka tovrstna zveza odpira v linearnem stavčnem toku novo mesto, oziroma zahteva določen gramatični odnos.

Te raziskave so važne zato, ker prevladuje mnenje, da je besedni red v slovanskih jezikih v veliki meri svoboden. Tradicionalna normativna raba dopušča svoboden red in inverzijo. Vendar je že Kuryłowicz za besedni red vpeljal pojem dominacije (hierarhije). Če namreč določena stavčna konstrukcija dopušča 2 taki varianti členov besednega reda, od katerih je ena varianta možna v vseh sintaktičnih situacijah, druga pa je po kontekstu omejena, je v tem primeru prva varianta svobodna, druga pa nesvobodna. Zato Wierzbicka poudarja, da je za ugotavljanje stilističnih možnosti besednega reda v stavku nujno potrebna analiza sintaktičnih shem besednega reda v jezikovnem sistemu sploh.

Zelo zanimiv sintaktični problem analizira v svoji razpravi *O stowarzyszonym języku* (block language) W. Pisarek. Gre za sintaktične tvorbe pogovornega jezika, raznovrstnih naslovov ter rubrik v administrativnem tisku, ki jih ni mogoče zajeti v tradicionalne stavčne sheme in definicije (Avtor izhaja iz postavk Klemensiewiczzeve sintakse). V splošnem sistemu družbene komunikacije so elementi jezikovnega sistema povezani tudi s konvencionalnimi znaki nejezikovnega sistema, ki so v danem kulturnem okolju splošno razumljivi. Vsebinsko sporočila je mogoče razumeti na podlagi konsituacije, pri pisanih oblikah sporazumevanja pa na podlagi konteksta. Npr.: Kam? Zaradi konvencionalne okoliščine vsak tako vprašanje v dani situaciji razume. Tak način izražanja je pogost v pogo-

vornem jeziku, v pisanem administrativnem jeziku (razni formularji), tipičen je za naslove knjig, rubrik v časopisih itd. (npr. Vreme, Domače novice, Šport itd.). Običajno shemo takih tvorbo (navaja najrazličnejše tipe) sestavljajo: samostalni, pridevnik, adverb, oziroma medsebojne kombinacije teh besednih vrst. O takem načinu izražanja odloča princip jezikovne ekonomike. Vse, kar je v tem tipu govora ali pisanja odveč, torej redundantno, odpade.

Prostor ne dopušča, da bi se dotaknila še drugih zanimivih problemov, zlasti s področja stilistike. Omenim naj samo teoretično prizadevnost, ki je v zvezi s problemi pravopisa in knjižne norme značilna za Klemensiewiczzeve razprave. Iz drugih prispevkov tega značaja je razvidno, da so tudi v sodobnem poljskem knjižnem jeziku problemi pravopisa in knjižne norme sploh zelo aktualni.

Martina Orožen

